



**T.C.**

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ**

**EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**İLKÖĞRETİM ANA BİLİM DALI**

**İLKÖĞRETİM BİLİM DALI**

**TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E KADAR İLKOKULLARDA FEN BİLGİSİ  
EĞİTİMİNİN GELİŞİMİ VE BU DÖNEMDE KULLANILAN DERS KİTAPLARININ  
EĞİTSEL VE GÖRSEL TASARIM YÖNÜNDEN İNCELENMESİ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**Mustafa SELÇUK**

**BURSA**

**2019**





**T.C.**

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ  
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ  
İLKÖĞRETİM ANA BİLİM DALI  
İLKÖĞRETİM BİLİM DALI**

**TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E KADAR İLKOKULLARDA FEN BİLGİSİ  
EĞİTİMİNİN GELİŞİMİ VE BU DÖNEMDE KULLANILAN DERS KİTAPLARININ  
EĞİTSEL VE GÖRSEL TASARIM YÖNÜNDEN İNCELENMESİ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**Mustafa SELÇUK**

**Danışman**

**Doç. Dr. Ömer DÜZBAKAR**

**BURSA**

**2019**

## **BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK**

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim.



**Mustafa SELÇUK**

**19/07/2019**



**EĞİTİM BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**  
**YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU**  
**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ**  
**EĞİTİM BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**  
**İLKÖĞRETİM ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA**

Tarih:19/08/2019

Tez Başlığı / Konusu: **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar İlkokullarda Fen Bilgisi Eğitiminin Gelişimi ve Bu Dönemde Kullanılan Ders Kitaplarının Eğitsel ve Görsel Tasarım Yönünden İncelenmesi**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 190 sayfalık kısmına ilişkin, 03/07/2019 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)\* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 19'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

  
Mustafa SELÇUK  
19/08/2019

Adı Soyadı: Mustafa SELÇUK  
Öğrenci No: 801330006  
Anabilim Dalı: İlköğretim Anabilim Dalı  
Programı: İlköğretim  
Statüsü:  Y.Lisans  Doktora

  
Danışman  
Doç. Dr. Ömer DÜZBAKAR

## YÖNERGEYE UYGUNLUK ONAYI

“Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadar İlkokullarda Fen Bilgisi Eğitiminin Gelişimi ve Bu Dönemde Kullanılan Ders Kitaplarının Eğitsel ve Görsel Tasarım Yönünden İncelenmesi” adlı Yüksek Lisans tezi, Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan



Mustafa SELÇUK

Danışman



Doç. Dr. Ömer DÜZBAKAR



İlköğretim ABD Başkanı

Prof. Dr. Handan Asûde BAŞAL

T.C.  
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ  
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlköğretim Anabilim Dalı'nda 801330006 numara ile kayıtlı Mustafa SELÇUK'un hazırladığı "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar İlkokullarda Fen Bilgisi Eğitiminin Gelişimi ve Bu Dönemde Kullanılan Ders Kitaplarının Eğitsel ve Görsel Tasarım Yönünden İncelenmesi" konulu Yüksek Lisans çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 22/07/2019 günü 11.00-13.20 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/~~çalışmasının~~ (başarılı/~~başarısız~~) olduğuna (oybirliği/~~oy çokluğu~~) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu  
Başkanı)  
Doç. Dr. Ömer DÜZBAKAR



Üye  
Doç. Dr. Dilek Sezgin MEMNUN



Dr. Öğr. Üyesi Samettin BAŞOL

## Önsöz

Bu çalışmada Tanzimat'ın ilanından Cumhuriyet'e kadar geçen süreçte ilkokullarda Fen Bilgisi eğitiminin gelişiminin ortaya konulması ve bu dönemde Fen Bilgisi derslerinde kullanılan kitapların belirlenerek eğitsel, görsel ve fiziki özellikler açısından incelenmesi hedeflenmiştir.

Tez konumun belirlenmesinden tezimin bitimine kadar geçen tüm süreçte deneyimi ve sabrı ile yaptığım çalışmaları değerlendiren, yapıcı eleştirileri ile bana rehberlik eden, tezimin tamamlanmasına çok büyük katkı sağlayan danışmanım Doç. Dr. Ömer Düzbakar'a çok teşekkür ediyorum.

Yüksek lisansa başlamam noktasında beni yüreklendiren, eğitim sürecimde her zaman desteklerini sunan, maddi ve manevi hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan annem Esmâ Selçuk ve babam Ali Rıza Selçuk'a teşekkür ediyorum.

Tezimin her aşamasında beni yüreklendiren, zorlandığım zamanlarda enerjimi ve moralimi hep üst seviyeye çıkaran canım eşim, hayat arkadaşım Ezgi Selçuk'a teşekkür ediyorum.

Bu süreçte ailemize katılan, varlığıyla ailemizin en büyük mutluluk kaynağı olan, gülcükleriyle neşemizi en üst seviyeye çıkaran canım oğlum Mustafa Kemal Selçuk'a teşekkür ediyorum.

**Mustafa Selçuk**



## Özet

Yazar	: Mustafa SELÇUK
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Ana Bilim Dalı	: İlköğretim Ana Bilim Dalı
Bilim Dalı	: İlköğretim Bilim Dalı
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: XXIV + 209
Mezuniyet Tarihi	: .../.../2019
Tez	: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar İlkokullarda Fen Bilgisi Eğitiminin Gelişimi ve Bu Dönemde Kullanılan Ders Kitaplarının Eğitsel ve Görsel Tasarım Yönünden İncelenmesi
Danışmanı	: Doç. Dr. Ömer DÜZBAKAR

### **TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E KADAR İLKOKULLARDA FEN BİLGİSİ EĞİTİMİNİN GELİŞİMİ VE BU DÖNEMDE KULLANILAN DERS KİTAPLARININ EĞİTSEL VE GÖRSEL TASARIM YÖNÜNDEN İNCELENMESİ**

Bu tez çalışmasında Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar geçen süreçte ilkokullarda Fen Bilgisi eğitiminde nasıl bir gelişme süreci yaşandığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Eğitim tarihi açısından önem taşıyan gelişmeler ve belgeler özellikle "ilkokullarda Fen Bilgisi eğitimi" merkeze alınarak incelenmiştir. Yasal düzenlemeler, kanunlar, talimatnameler, ders programları, ders kitapları ve eğitimde kullanılan çocuk dergileri bu amaçla incelenmiştir. İlkokullarda kullanılması için yazılan 36 adet ders kitabı tespit edilmiş, bu kitaplar hakkında genel bilgiler verilmiştir.

Tespit edilen kitaplar arasında bulunan ve ilkokullarda kullanılması kabul edilen, Fuad Münir Ebul Muhsin Kemal ve Satı Bey tarafından yazılan Eşya Dersleri kitapları birinci elden resmi belgelere ulaşılarak fiziksel görsel tasarım ve eğitsel tasarım açısından incelenmiştir.

Kitaplar, ders kitaplarının sahip olması gereken fiziksel özelliklere göre 15 alt başlıkta incelenmiş, çeşitli eksiklikler belirlense de dönem koşulları göz önüne alındığında iyi sayılabilecek düzeyde fiziksel özelliklere sahip oldukları tespit edilmiştir.

Kitaplar içerik olarak ele alınarak, programda yer alan konu başlıkları ile ders kitaplarında yer alan konu başlıkları karşılaştırılmış ve ders kitaplarının içeriklerinin, öğretim programlarına uygun olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Satı Bey'in Durüs-i Eşya devre-i aliye 1. sınıf kitabı hariç tüm kitapların ders müfredatları ile uyumlu olduğu görülmüştür.

İncelenen kitaplarda konu ile ilgili illüstrasyonlara yer verildiği görülmüştür. Kullanılan kâğıdın, mürekkebin ve uygulanan baskı yönteminin kalitesine göre illüstrasyonların bazıları sorunsuz basılmışken bazılarında ise çeşitli sorunlar görülmüştür. Buna rağmen dönemin koşulları göz önünde bulundurulduğunda öğrencilerin ilgisini çekeceği, öğrencilerin konuyu anlamasına yardımcı olacağı ve somut olarak kavramasına imkân vereceği söylenebilir.

**Anahtar sözcükler:** Ebul Muhsin Kemal, Fuad Münir, Satı Bey, Eşya Dersleri, Ders Kitabı

## **Abstract**

Author : Mustafa SELÇUK  
University : Bursa Uludag University  
Field : Primary Education  
Branch : Primary Education  
Degree Awarded : Master  
Page Number : XXIV + 209  
Degree Date : .../.../2019  
Thesis : From the Era of Reform to the Republican Period: The Development of Science Education in Primary Schools and an Analysis of Course Books Used in This Period With Respect To Educational and Visual Design  
Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Ömer DÜZBAKAR

**FROM THE ERA OF REFORM TO THE REPUBLICAN PERIOD: THE  
DEVELOPMENT OF SCIENCE EDUCATION IN PRIMARY SCHOOLS AND AN  
ANALYSIS OF COURSE BOOKS USED IN THIS PERIOD WITH RESPECT TO  
EDUCATIONAL AND VISUAL DESIGN**

Current work makes an attempt to determine the characteristics of the development process of science education in primary schools between the Reform and Republican periods. Centered around the science courses, significant developments and documents with respect to the history of education were examined. Related legal regulations, laws, instructions, syllabi,

course books and children's magazines that are used for education, were analyzed for the same purpose.

The article presents 36 course books prepared to be used in primary schools during the period and offers general information on these books. Among these books are the science course books of Fuad Munir, Ebul Muhsin Kemal and Sati Beg, confirmed to be used in primary schools, which were analyzed regarding their physical visual and educational designs through the original documents at first hand.

The books were evaluated under 15 subtitles that are created in accordance with the required physical characteristics of course books. Despite various shortages, the books were observed to have physical characteristics that can be considered 'good' when the conditions of the period are taken into account.

The books were also reviewed with respect to content, and the subjects included in the course books were compared with the subjects on the syllabi in order to find if the course books corresponded to the educational program of the period. As a result, all the mentioned books, except *Durüs-i Eşya* science courses of Sati Beg, were observed to comply with the course syllabi.

Thematic illustrations were also observed in the analyzed books where some of these illustrations were properly printed and others contained various problems depending on the quality of the preferred paper and ink material as well as the printing method. When the conditions of the period are taken into consideration, it can be said that the illustrations found in the books would attract the students' attention, offer concrete examples and help them grasp the subject.

**Keywords:** *Ebul Muhsin Kemal, Fuad Munir, Sati Beg, science courses, primary school courses*

## İçindekiler

Önsöz.....	v
Özet.....	vii
Abstract.....	viii
İçindekiler .....	x
Tablolar Listesi.....	xiv
Resimler Listesi.....	xviii
Kısaltmalar Listesi.....	xxiv
I. BÖLÜM: GİRİŞ.....	1
1.1. Problem Durumu.....	1
1.2. Araştırma Soruları.....	1
1.3. Araştırmanın Amacı.....	1
1.4. Araştırmanın Önemi.....	1
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	2
1.6. Yöntem.....	2
II. BÖLÜM: MEKTEPLER ve MEKTEPLERDE FEN BİLGİSİ.....	3
2.1. Tanzimat Öncesi Sıbyan Mektepleri ve İlk Islahat Girişimleri.....	5
2.2. Tanzimat Döneminde Sıbyan Mektepleri.....	8
2.2.1. Muvakkat Meclis-i Maarif .....	9
2.2.2. Meclis-i Maarif-i Umumiye .....	11
2.2.3. Mekatib-i Umumiye Nezareti.....	11
2.2.4. 1847 Talimnamesi .....	12

2.2.5. Encümen-i Daniş .....	13
2.2.6. Islahat Fermanı .....	13
2.2.7. Maarif-i Umumiye Nezaretinin Kuruluşu .....	15
2.2.8. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi .....	18
2.2.9. İlköğretimde Usul-i Cedit .....	24
2.3. Abdülhamid Döneminde Sıbyan Mektepleri .....	27
2.3.1. Kanun-i Esasi .....	27
2.3.2. Ders Programları.....	28
2.4. İkinci Meşrutiyet Döneminde Sıbyan Mektepleri.....	35
2.4.1 Yasal Düzenlemeler .....	35
2.4.1.1. Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı.....	35
2.4.1.2. Mekatib-i İptidaiye-i Umumiye Talimatnamesi .....	37
2.4.2. Uygulanan Ders Programları ve Ders Cetvelleri.....	40
2.4.2.1. Ders Cetvelleri .....	41
2.4.2.1.1. Mekatib-i İptidaiye Ders Müredatı; Bir ve İki Dershaneli ve Muallimli Mekteplere Mahsus Ders Cetvelleri .....	41
2.4.2.1.2. Mekatib-i İptidaiye Ders Müredatı; Altı, Beş, Dört ve Üç Dershaneli ve Muallimli Mekteplere Mahsus Ders Cetvelleri.....	44
2.4.2.2. Mekatib-i İptidaiye Ders Müredatı; Eşya Dersleri ve Ziraat Programı .....	46
III. BÖLÜM: MEKTEPLERDE OKUTULAN DERS KİTAPLARI .....	61
3.1. Tanzimat Öncesi Ders Kitapları.....	61
3.2. Tanzimat Dönemi Ders Kitapları.....	62

3.3. Abdülhamid Dönemi Ders Kitapları .....	65
3.4. İkinci Meşrutiyet Dönemi Ders Kitapları.....	66
3.5. Ders Kitapları Hakkında Yapılan Eleştiriler ve Karşılaşılan Zorluklar .....	67
3.5.1. Ders Kitaplarının Dağıtımı ve Öğrencilerin Kitaplara Erişimi .....	68
3.5.2. Ders Kitaplarında Resim Kullanımı .....	70
3.5.3. Kitap Fiyatları.....	71
3.5.4. Baskı ve Kâğıt . .....	72
3.6. Çocuk Dergileri ve Fen Bilgisi .....	73
3.6.1. Osmanlı Dönemi Çocuk Dergileri.....	73
3.6.2. Çocuk Dergilerinde Yer Alan Fen Bilgisi Konuları .....	78
IV. BÖLÜM: FEN BİLGİSİ DERS KİTAPLARININ İNCELENMESİ.....	82
4.1. Tespit Edilen Fen Bilgisi Kitapları .....	83
4.2. Fiziksel Özellikler Bakımından İncelenmesi.....	120
4.2.1. Kullanılan Kâğıdın Kalitesi.....	120
4.2.2. Ciltleme .....	122
4.2.3. Forma ve Sayfa Sayısı .....	125
4.2.4. Sırt.....	128
4.2.5. Görünüş .....	128
4.2.6. Renk .....	129
4.2.7. Ön Kapak .....	129
4.2.8. Arka Kapak .....	134
4.2.9. İç Kapak .....	136

4.2.10. İkinci Yaprak ve Devamı .....	138
4.2.11. Son Bölüm Düzeni.....	140
4.2.12. Diğer Bölümler .....	141
4.2.13. Boyut .....	144
4.2.14. Ağırlık .....	145
4.2.15. Yazı Büyüklükleri (Punto) .....	146
4.3. Eğitsel Tasarım Bakımından İncelenmesi .....	149
4.3.1. Devre-i Ula 1. Sınıf Kitapları .....	150
4.3.2. Devre-i Ula 2. Sınıf Kitapları .....	150
4.3.3. Devre-i Mutavassıta 1. Sınıf Kitapları .....	151
4.3.4. Devre-i Mutavassıta 2. Sınıf Kitapları .....	152
4.3.5. Devre-i Aliye 1. Sınıf Kitapları .....	153
4.2.6. Devre-i Aliye 2. Sınıf Kitapları .....	155
4.4. Görsel Tasarım Bakımından İncelenmesi .....	157
4.4.1. Ebul Muhsin Kemal'in Kitaplarının Görsel Tasarım Bakımından İncelenmesi ...	159
4.4.2. Fuad Münir'in Kitaplarının Görsel Tasarım Bakımından İncelenmesi .....	171
4.4.3. Satı Bey'in Kitabının Görsel Tasarım Bakımından İncelenmesi .....	180
V. BÖLÜM: SONUÇ ve DEĞERLENDİRMELER.....	183
Kaynaklar .....	190
Ekler.....	197
ÖZGEÇMİŞ .....	209



## Tablolar Listesi

Tablo	Sayfa
Tablo 1. Rehnümay-1 Muallimin’de Belirtilen İbtidai Mektepler Ders Programı .....	24
Tablo 2. Rehnümay-1 Muallimin’e Göre Mekâtib-i Sıbyaniyede Tedris Edilecek Dersler .....	25
Tablo 3. Sunuf-1 İbtidaiye Ve Rüştüyeden Mürekkeb Ve Müddet-i Tahsiliyeleri Altı Seneden İbaret Olan İnas Rüşdiyelerine Mahsus Ders Programı: Mevadd-1 Tedrisiyenin Senelere Taksimi .....	28
Tablo 4. Sunuf-1 İbtidaiye Ve Rüştüyeden Mürekkeb Ve Yedi Seneden İbaret Kız Sanayi Mektepleri Mahsus Ders Programı: Mevadd-1 Tedrisiyenin Senelere Taksimi .....	32
Tablo 5. Sunuf-1 İbtidaiye Ve Rüştüyeden Mürekkeb Ve Yedi Seneden İbaret Kız Sanayi Mektepleri Mahsus Ders Programında Dürus-1 Eşya Ve Malumat-1 Nafia Ders Saatleri .....	33
Tablo 6. Dersaadet Ve Kasabat İbtidai Mekteplerine Mahsus Müfredat Programı .....	33
Tablo 7. Taşra Köy Mekteplerine Mahsus Olmak Üzre Maarif Nezaret-i Celilesince Yeniden Tertib Olunan Ders Cedveli .....	34
Tablo 8. Mekatib-i İptidaiye-i Umumiye Talimatnamesine Göre Ders Başlama Ve Bitiş Saatleri .....	37
Tablo 9. Mekatib-i İptidaiye-i Umumiye Talimatnamesine Göre Haftalık Ders Programı Cedveli .....	39
Tablo 10. Bir Muallimli Mekteplere Ait Ders Cetveli (Numune 1) .....	41
Tablo 11. Bir Muallimli Mekteplere Ait Vazifeler .....	42
Tablo 12. İki Muallimli Mekteplere Ait Ders Cetveli (Numune 6) .....	42
Tablo 13. İki Muallimli Mekteplere Ait Vazifeler .....	43
Tablo 14. 6 Dershaneli Ve Muallimli Mekteplere Ait Ders Cetveli (Numune 1) .....	44
Tablo 15. Numune Mekatib-i İbtidaiyesinin Ders Cetveli (Numune 2) .....	45

<b>Tablo</b>	<b>Sayfa</b>
Tablo 16. Üç - Dört - Beş Muallimli Mekteplere Mahsus Ders Cetvellerinde Eşya Dersleri Ve Ziraat.....	46
Tablo 17. Osmanlı Dönemine Çıkan Çocuk Dergileri .....	75
Tablo 18. Kitapların Forma Ve Sayfa Sayıları .....	125
Tablo 19. Kitapların Boyutları (En-Boy).....	145
Tablo 20. Ebul Muhsin Kemal'in Yeni Usul Eşya Dersleri Devre-i Ula 1. Sınıf Kitabında Yer Alan Konu Başlıkları İle Ders Müfredatında Yer Alan Konuların Karşılaştırılması.....	197
Tablo 21. Ebul Muhsin Kemal'in Yeni Usul Eşya Dersleri Devre-i Ula 2. Sınıf Kitabında Yer Alan Konu Başlıkları İle Ders Müfredatında Yer Alan Konuların Karşılaştırılması.....	198
Tablo 22. Fuad Münir'in Eşya Dersleri Devre-i Ula 2. Sınıf Kitabında Yer Alan Konu Başlıkları İle Ders Müfredatında Yer Alan Konuların Karşılaştırılması.....	199
Tablo 23. Ebul Muhsin Kemal'in Yeni Usul Eşya Dersleri Devre-i Mutavassıta 1. Sınıf Kitabında Yer Alan Konu Başlıkları İle Ders Müfredatında Yer Alan Konuların Karşılaştırılması .....	200
Tablo 24. Fuad Münir'in Eşya Dersleri Devre-i Mutavassıta 1. Sınıf Kitabında Yer Alan Konu Başlıkları İle Ders Müfredatında Yer Alan Konuların Karşılaştırılması.....	201
Tablo 25. Ebul Muhsin Kemal'in Yeni Usul Eşya Dersleri Mutavassıta 2. Sınıf Kitabında Yer Alan Konu Başlıkları İle Ders Müfredatında Yer Alan Konuların Karşılaştırılması.....	202
Tablo 26. Fuad Münir'in Eşya Dersleri Devre-i Mutavassıta 2. Sınıf Kitabında Yer Alan Konu Başlıkları İle Ders Müfredatında Yer Alan Konuların Karşılaştırılması.....	203
Tablo 27. Ebul Muhsin Kemal'in Yeni Usul Eşya Dersleri Devre-i Aliye 1. Sınıf Kitabında Yer Alan Konu Başlıkları İle Ders Müfredatında Yer Alan Konuların Karşılaştırılması .....	204
Tablo 28. Fuad Münir'in Eşya Dersleri Devre-i Aliye 1. Sınıf Kitabında Yer Alan Konu Başlıkları İle Ders Müfredatında Yer Alan Konuların Karşılaştırılması.....	205

**Tablo****Sayfa**

Tablo 29. Satı Bey'in Durüs-i Eşya Devre-i Aliye 1. Sınıf Kitabında Yer Alan Konu Başlıkları İle Ders Müfredatında Yer Alan Konuların Karşılaştırılması.....	206
Tablo 30. Ebul Muhsin Kemal'in Yeni Usul Eşya Dersleri Devre-i Aliye 2. Sınıf Kitabında Yer Alan Konu Başlıkları İle Ders Müfredatında Yer Alan Konuların Karşılaştırılması .....	207
Tablo 31. Fuad Münir'in Eşya Dersleri Devre-i Aliye 2. Sınıf Kitabında Yer Alan Konu Başlıkları İle Ders Müfredatında Yer Alan Konuların Karşılaştırılması.....	208

## Resimler Listesi

Resim	Sayfa
Resim 1. Kızlara Mahsus Malumat-1 Nafia – Dürus-1 Eşya Birinci Sene Kitabının Ön Kapağı .....	85
Resim 2. Kızlara Mahsus Malumat-1 Nafia – Dürus-1 Eşya Birinci Sene 20-21. Sayfalar.....	85
Resim 3. Kızlara Mahsus Malumat-1 Nafia – Dürus-1 Eşya İkinci Sene Kitabının Ön Kapağı	86
Resim 4. Kızlara Mahsus Malumat-1 Nafia – Dürus-1 Eşya İkinci Sene 36-37. Sayfalar .....	86
Resim 5. Kızlara Mahsus Malumat-1 Nafia – Dürus-1 Eşya Üçüncü Sene Kitabının Ön Kapağı .....	87
Resim 6. Kızlara Mahsus Malumat-1 Nafia – Dürus-1 Eşya Üçüncü Sene 44-45. Sayfalar .....	88
Resim 7. Kızlara Mahsus Malumat-1 Nafia – Dürus-1 Eşya Dördüncü Sene Kitabının Ön Kapağı.....	88
Resim 8. Kızlara Mahsus Malumat-1 Nafia – Dürus-1 Eşya Dördüncü Sene 72-73. Sayfalar ..	89
Resim 9. Kızlara Mahsus Malumat-1 Nafia – Dürus-1 Eşya Beşinci Sene Kitabının Ön Kapağı .....	90
Resim 10. Kızlara Mahsus Malumat-1 Nafia – Dürus-1 Eşya Beşinci Sene 44-45. Sayfalar ....	91
Resim 11. Kızlara Mahsus Malumat-1 Nafia – Dürus-1 Eşya Altıncı Sene Kitabının Ön Kapağı .....	92
Resim 12. Kızlara Mahsus Malumat-1 Nafia – Dürus-1 Eşya Altıncı Sene 76-77. Sayfalar.....	92
Resim 13. Malumat-1 Nafia – Dürus-1 Eşya Kitabının Ön Kapağı .....	93
Resim 14. Malumat-1 Nafia – Dürus-1 Eşya 22-23. Sayfalar .....	94
Resim 15. Eşya Ve Ziraat Dersleri Devre-i Ula Birinci Sene Kitabının Ön Kapağı .....	94
Resim 16. Eşya Ve Ziraat Dersleri Devre-i Ula Birinci Sene 133-134. Sayfalar .....	95
Resim 17. Eşya Ve Ziraat Dersleri Devre-i Ula İkinci Sene Kitabının Ön Kapağı .....	96
Resim 18. Eşya Ve Ziraat Dersleri Devre-i Ula İkinci Sene 388-389. Sayfalar .....	97

<b>Resim</b>	<b>Sayfa</b>
Resim 19. Eşya Ve Ziraat Dersleri Devre-i Mutavassıta Birinci Sene Kitabının Ön Kapağı ..97	
Resim 20. Eşya Ve Ziraat Dersleri Devre-i Mutavassıta Birinci Sene 434-435. Sayfalar .....99	
Resim 21. Eşya Ve Ziraat Dersleri Devre-i Mutavassıta İkinci Sene Kitabının Ön Kapağı ....99	
Resim 22. Eşya Ve Ziraat Dersleri Devre-i Mutavassıta İkinci Sene 626-627. Sayfalar..... 101	
Resim 23.Eşya Ve Ziraat Dersleri Devre-i Aliye Birinci Sene Kitabının Ön Kapağı ..... 101	
Resim 24. Eşya Ve Ziraat Dersleri Devre-i Aliye Birinci Sene 640-641. Sayfalar ..... 102	
Resim 25. Eşya Ve Ziraat Dersleri Devre-i Aliye İkinci Sene Kitabının Ön Kapağı ..... 103	
Resim 26. Eşya Ve Ziraat Dersleri Devre-i Aliye İkinci Sene 588-589. Sayfalar..... 104	
Resim 27. Dürus-1 Şetta Kitabının Ön Kapağı..... 104	
Resim 28. Dürus-1 Şetta 60-61. Sayfalar ..... 105	
Resim 29. Yeni Malumat-1 Fenniye Kitabının Ön Kapağı ..... 106	
Resim 30. Yeni Malumat-1 Fenniye 52-53. Sayfalar..... 107	
Resim 31. Malumat-1 Fenniye Ve Hıfzısıhha Kitabının İç Kapağı..... 107	
Resim 32. Malumat-1 Fenniye Ve Hıfzısıhha 12-13. Sayfalar ..... 108	
Resim 33. İlmi Eşya Yahud Dürus-1 Eşya Kitabının İç Kapağı..... 108	
Resim 34. İlmi Eşya Yahud Dürus-1 Eşya 48-49. Sayfalar ..... 109	
Resim 35. İlmi Eşya Birinci Kısım Kitabının İç Kapağı..... 110	
Resim 36. İlmi Eşya Birinci Kısım 6-7. Sayfalar ..... 110	
Resim 37. İlmi Eşya İkinci Kısım Kitabının İç Kapağı..... 111	
Resim 38. İlmi Eşya İkinci Kısım 286-287. Sayfalar..... 111	
Resim 39. İlmi Eşya Üçüncü Kısım Kitabının İç Kapağı..... 112	
Resim 40. İlmi Eşya Üçüncü Kısım 424-425. Sayfalar ..... 112	
Resim 41. Yeni Dürus-1 Eşya Devre-i Ula 2 Kitabının Ön Kapağı ..... 113	
Resim 42. Yeni Dürus-1 Eşya Devre-i Ula 2 44-45. Sayfalar ..... 114	

<b>Resim</b>	<b>Sayfa</b>
Resim 43. Yeni Dürus-ı Eşya Devre-i Mutavassıta 2 Kitabının Ön Kapağı .....	114
Resim 44. Yeni Dürus-ı Eşya Devre-i Mutavassıta 2 44-45. Sayfalar .....	115
Resim 45. Yeni Dürus-ı Eşya Devre-i Aliye 2 Kitabının Ön Kapağı .....	116
Resim 46. Yeni Dürus-ı Eşya Devre-i Aliye 2 52-53. Sayfalar .....	117
Resim 47. Dürus-ı Eşya İkinci Kısım Kitabının Ön Kapağı.....	118
Resim 48. Dürus-ı Eşya İkinci Kısım Kitabında Yer Alan Renkli Resimlerin Bulunduğu Sayfalar .....	119
Resim 49. Fuad Münir, Mutavassıta 2. Sınıf Eşya Dersleri 66-67. Sayfalar .....	120
Resim 50. Satı, Devre-i Aliye 1. Sınıf Dürus-ı Eşya 114-115.Sayfalar .....	121
Resim 51. Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Mutavassıta 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 44-45. Sayfalar .....	121
Resim 52. Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Mutavassıta 2. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 40-41. Sayfalar .....	123
Resim 53. Fuad Münir, Devre-i Mutavassıta 2. Sınıf Eşya Dersleri 48-49. Sayfalar .....	124
Resim 54. Satı, Devre-i Aliye 1. Sınıf Dürus-ı Eşya 56-57. Sayfalar .....	124
Resim 55. Bir Formanın Arkalı-Önlü Baskı Yöntemine Göre, Sayfa Numaralandırılması Ve Katlama Esası.....	125
Resim 56. Satı, Devre-i Aliye 1. Sınıf Dürus-ı Eşya Kitabının Forma Yapısı .....	126
Resim 57. Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Ula 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 12-13. Sayfalar .....	127
Resim 58. Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Ula 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 42-43. Sayfalar .....	127
Resim 59. Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Ula 2. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 12-13. Sayfalar .....	127

<b>Resim</b>	<b>Sayfa</b>
Resim 60. Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Ula 1 Ve 2. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri Kitapları .....	128
Resim 61. Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Ula 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri Kitabının Ön Kapağı.....	130
Resim 62. Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Ula 2. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri Kitabının Ön Kapağı.....	131
Resim 63. Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Mutavassıta 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri Kitabının Ön Kapağı.....	131
Resim 64. Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Aliye 2. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri Kitabının Ön Kapağı.....	132
Resim 65. Fuad Münir, Eşya Dersleri Kitaplarının Ön Kapakları.....	133
Resim 66. Satı, Devre-i Aliye 1. Sınıf Dürus-ı Eşya Kitabının Ön Kapağı .....	133
Resim 67. Ebul Muhsin Kemal, Yeni Usul Eşya Dersleri Kitaplarının Arka Kapakları .....	134
Resim 68. Fuad Münir, Eşya Dersleri Kitaplarının Arka Kapakları .....	135
Resim 69. Satı, Devre-i Aliye 1. Sınıf Dürus-ı Eşya Kitabının Arka Kapağı .....	135
Resim 70. Ebul Muhsin Kemal, Yeni Usul Eşya Dersleri Kitaplarının İç Kapakları .....	136
Resim 71. Fuad Münir, Eşya Dersleri Kitaplarının İç Kapakları.....	137
Resim 72. Satı, Devre-i Aliye 1. Sınıf Dürus-ı Eşya Kitabının İç Kapağı .....	138
Resim 73. Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Mutavassıta 2. Sınıf Ve Devre-i Aliye 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri Kitaplarının İkinci Yaprakları .....	139
Resim 74. Fuad Münir, Devre-i Aliye 1 Ve 2. Sınıf Eşya Dersleri Kitaplarının İkinci Yaprakları .....	139
Resim 75. Satı, Devre-i Aliye 1. Sınıf Dürus-ı Eşya Kitabının İkinci Yaprığı Ve Devamı ..	140
Resim 76. Satı, Devre-i Aliye 1. Sınıf Dürus-ı Eşya 198-199. Sayfalar .....	141

**Resim****Sayfa**

Resim 77. Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Ula 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 90. Sayfa Ve Satı, Devre-i Aliye 1. Sınıf Dürus-ı Eşya 174. Sayfa.....	147
Resim 78. Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Ula 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 40-41. Sayfalar .....	160
Resim 79. Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Ula 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 48-49. Sayfalar .....	160
Resim 80. Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Ula 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 54-55. Sayfalar .....	161
Resim 81. Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Ula 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 68-69. Sayfalar .....	161
Resim 82. Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Ula 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 76-77. Sayfalar .....	162
Resim 83. Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Ula 2. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 12-13. Sayfalar .....	162
Resim 84. Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Ula 2. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 20-21. Sayfalar .....	163
Resim 85. Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Ula 2. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 48-49. Sayfalar .....	163
Resim 86. Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Mutavassıta 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 10-11. Sayfalar .....	164
Resim 87. Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Mutavassıta 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 28-29. Sayfalar .....	165
Resim 88. Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Mutavassıta 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 40-41. Sayfalar .....	165



<b>Resim</b>	<b>Sayfa</b>
Resim 89. Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Mutavassıta 2. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 54-55. Sayfalar .....	166
Resim 90. Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Mutavassıta 2. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 76-77. Sayfalar .....	167
Resim 91. Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Mutavassıta 2. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 198- 199. Sayfalar .....	167
Resim 92. Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Aliye 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 24-25. Sayfalar .....	168
Resim 93. Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Aliye 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 28-29. Sayfalar .....	168
Resim 94. Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Aliye 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 32-33. Sayfalar .....	169
Resim 95. Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Aliye 2. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 14-15. Sayfalar .....	170
Resim 96. Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Aliye 2. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 42-43. Sayfalar .....	170
Resim 97. Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Aliye 2. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 72-73. Sayfalar .....	171
Resim 98. Fuad Münir, Devre-i Ula 2. Sınıf Eşya Dersleri 12-13. Sayfalar .....	172
Resim 99. Fuad Münir, Devre-i Ula 2. Sınıf Eşya Dersleri 32-33. Sayfalar .....	172
Resim 100. Fuad Münir, Devre-i Ula 2. Sınıf Eşya Dersleri 54-55. Sayfalar .....	173
Resim 101. Fuad Münir, Devre-i Mutavassıta 1. Sınıf Eşya Dersleri 10-11. Sayfalar .....	173
Resim 102. Fuad Münir, Devre-i Mutavassıta 1. Sınıf Eşya Dersleri 28-29. Sayfalar .....	174
Resim 103. Fuad Münir, Devre-i Mutavassıta 1. Sınıf Eşya Dersleri 54-55. Sayfalar .....	174

<b>Resim</b>	<b>Sayfa</b>
Resim 104. Fuad Münir, Devre-i Mutavassita 2. Sınıf Eşya Dersleri 6-7. Sayfalar .....	175
Resim 105. Fuad Münir, Devre-i Mutavassita 2. Sınıf Eşya Dersleri 46-47. Sayfalar .....	176
Resim 106. Fuad Münir, Devre-i Mutavassita 2. Sınıf Eşya Dersleri 80-81. Sayfalar .....	176
Resim 107. Fuad Münir, Devre-i Aliye 1. Sınıf Eşya Dersleri 16-17. Sayfalar .....	177
Resim 108. Fuad Münir, Devre-i Aliye 1. Sınıf Eşya Dersleri 28-29. Sayfalar .....	177
Resim 109. Fuad Münir, Devre-i Aliye 1. Sınıf Eşya Dersleri 40-41. Sayfalar .....	178
Resim 110. Fuad Münir, Devre-i Aliye 2. Sınıf Eşya Dersleri 16-17. Sayfalar .....	179
Resim 111. Fuad Münir, Devre-i Aliye 2. Sınıf Eşya Dersleri 44-45. Sayfalar .....	179
Resim 112. Fuad Münir, Devre-i Aliye 2. Sınıf Eşya Dersleri 78-79. Sayfalar .....	180
Resim 113. Satı, Devre-i Aliye 1. Sınıf Dürus-ı Eşya 36-37. Sayfalar .....	180
Resim 114. Satı, Devre-i Aliye 1. Sınıf Dürus-ı Eşya 76-77. Sayfalar .....	181
Resim 115. Satı, Devre-i Aliye 1. Sınıf Dürus-ı Eşya 130-131. Sayfalar .....	181

## Kısaltmalar Listesi

Akt.	:	Aktaran
Bkz.	:	Bakınız
C.	:	Cilt
Çev.	:	Çeviren
Ed.	:	Editör(ler)
ss.	:	Sayfa Sayısı
vb.	:	Ve benzerleri
Yay. haz.	:	Yayına hazırlayan(lar)

## I. Bölüm

### Giriş

#### 1.1. Problem Durumu

Araştırmanın temel problemi; Tanzimat döneminden Cumhuriyet'e kadar geçen süreçte, ilkokullarda Fen Bilgisi eğitiminde nasıl bir gelişme süreci yaşandığını ve Fen Bilgisi eğitimi için bu dönemde kullanılan ders kitaplarının özelliklerini ortaya koyabilmektir.

#### 1.2. Araştırma Soruları

Araştırmanın amacı çerçevesinde araştırma konusu dönemle ilgili şu sorulara yanıt aranmıştır.

1. İlkokullarda Fen Bilgisi eğitimi nasıl başlamıştır?
2. İlkokullarda Fen Bilgisi eğitimi gelişimi nasıl olmuştur?
3. İlkokullarda Fen Bilgisi dersi programlarda ve ders müfredatlarında nasıl yer aldı?
4. Fen Bilgisi dersinde hangi ders kitapları kullanıldı?
5. Kullanılan Fen Bilgisi ders kitaplarının fiziki özellikleri nasıldır?
6. Kullanılan Fen Bilgisi ders kitaplarının eğitsel tasarım özellikleri nasıldır?
7. Kullanılan Fen Bilgisi ders kitaplarının görsel tasarım özellikleri nasıldır?

#### 1.3. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı; Tanzimat döneminden itibaren ilkokullarda Fen Bilgisi eğitiminin gelişimini incelemek ve bu dönemde ilkokullarda okutulan Fen Bilgisi kitaplarının tespit ederek kitapların fiziksel özelliklerini belirlemek, eğitsel tasarım açısından ders kitaplarının mevcut programlara uygunluğunu araştırmak ve kitapları görsel tasarım yönünden incelemektir.

#### 1.4. Araştırmanın Önemi

Tanzimat döneminden itibaren ilkokullarda Fen Bilgisi eğitiminin gelişiminin incelenmesi, bu dönemde ilkokullarda okutulan Fen Bilgisi kitaplarının tespit edilmesi,

kitapların fiziksel özelliklerini belirlenmesi, eğitsel tasarım açısından ders kitaplarının mevcut programlara uygunluğunu araştırılması ve kitapları görsel tasarım yönünden incelemesi ile eğitim tarihi alanına katkı sağlayabileceği düşünülen bir çalışmadır.

### **1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları**

Araştırmamız Tanzimat döneminden Cumhuriyet'e kadar olan süreçte ilkokullarda Fen Bilgisi eğitimine dair gelişmeler ve bu dönemde ilkokullarda kullanılması için basıldığı tespit edilebilen 36 adet ders kitabı ile sınırlıdır.

### **1.6. Yöntem**

Çalışmada tarihsel yöntem ve doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Tarihsel yöntem doğrultusunda araştırma yapılan döneme ait birincil kaynaklar taranarak ilkokullarda Fen Bilgisi gelişimine ait gelişmeler tespit edilmeye çalışılmıştır. Birincil kaynaklar haricinde çalışma yapılan dönemin eğitim gelişmelerini anlayabilmek için Türk eğitim tarihiyle ilgili kitaplar, tezler ve makaleler taranmıştır. İlkokullarda kullanılması kabul edilen ve Ebul Muhsin Kemal, Fuad Münir ve Satı Bey tarafından yazılan Eşya Dersleri kitapları birinci elden resmi belgelere ulaşılarak elde edilmiştir. Bir kitap inceleme çalışması örneği olarak doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır.

## II. Bölüm

### Mektepler ve Mekteplerde Fen Bilgisi

“Okul, kavram ve kurum olarak Osmanlılara, Anadolu Selçuklularından geçmiştir. Osmanlı Devletinin kuruluşundan itibaren ilköğretim hizmetlerinin yürütüldüğü halka açık mektepler kurulmuş ve yaşatılmıştır. İstanbul’un fethinden sonra bu konuda daha belirgin adımlar atılmıştır” (Yılmaz, 2009: 5). “Sıbyan mektepleri en yaygın, en eski ve bilinen eğitim kurumlarıdır. Başlangıcı tam olarak bilinmemektedir. Ancak hoca ve mektep sözcükleri Türklerin Anadolu’ya geldikleri ilk yıllardan beri kullanılmaktadır” (Sakaoğlu, 1991: 18).

“Osmanlıların ilköğretim seviyesindeki okullarına genel olarak sıbyan mektebi veya mahalle mektebi denilmektedir. Sıbyan mekteplerine mekteb veya küttab, yoksul çocuklar için açılanlara da küttab-ı sebil veya mekteb-i sebil de deniliyordu” (Ergün, 2000). “Bu okullar, Selçuklulardan ve öteki islam ülkelerinden devralınmıştı. Bu okullara darüttalim, mektephane, muallimhane veya darüilm de deniyordu” (Akyüz, 2015: 88).

“Hemen her mahallede bir tane bulunduğu için halk dilinde mahalle mektebi adıyla da anılırdı” (Ergin, 1977: 83). “Bu okullardan çoğu taş binalar olduğundan bunlara taş mektep de denilmektedir. Fakat halk arasında ve kültür tarihinden bahseden eserlerde bunlara çoğunlukla sıbyan mektebi denilmektedir” (Koçer, 1992: 7).

“Küttab veya mektep yazı öğretilen yer anlamına gelir, burada önceleri sadece yazı öğretiliyordu. Ancak sonra temel islami bilgiler de bu okullarda verilmeye başlanmıştır” (Demirtaş, 2007: 174).

“Önceleri sıbyan mektepleri için özel olarak yetiştirilmiş öğretmenler olmadığı gibi, okul denebilecek binalar dayoktu. Mescitleri kirletebilecekleri düşüncesi ile onlara mescitlerde yer verilmeyince bu okullar özel evlerde, mescit ve cami kenarlarında yer bulmuştur” (Ergün, 2000: 735). “Sıbyan okulları çoğu zaman cami dibinde veya yakınında inşa edilmiş olurdu. Bunlar genel olarak kubbeli geniş büyükçe bir odadan ibaretti. Bu odanın

yanı başında öğretmen ile kalfanın da bir odası bulunurdu. Okul dışında mümkün olduğunca geniş bir avlu vardı” (Koçer, 1992: 9). “Mektepler genellikle rutubetten korunmak amacıyla zeminden birkaç basamak yükseltilerek inşa edilirdi. XV. Yüzyıldan itibaren, yapılan birçok okulun odasının ikinci katta yer aldığı ve alt katta çeşme ve tuvalet bulunduğu görülmektedir” (Ahunbay, 2004: 7). “Böylece ders işlenen odanın güneş ışığından daha fazla yararlanması, sokak gürültüsünden uzak tutulması ve havadar olması amaçlanmıştır” (Aksoy, 1968: 153).

Sıbyan mekteplerini devlet yöneticileri ya da zengin kişiler vakıf aracılığıyla kurarlar ve giderleri vakfın gelirleriyle karşılanırdı. “Osmanlı toplumunun zenginleri, inşa ettirdikleri mekteplerin gereksinimlerini karşılamak ve onların uzun yıllar maarife hizmet vermesini sağlamak için, bu eserlere gelir getirecek diğer bazı akarlar da ilave etmişlerdir. Böylelikle her mektep, kurucusunun adını ve hizmetlerini asırlar sonrasına taşıyordu” (Hızlı, 1999: 39). “Köylerde, mahallelerde halk elbirliği ile de mektep yapar, o zaman öğretmen ücretini veliler öderdi” (Akyüz, 2015: 88).

“Okula öğrenci kabulünün belirli bir zamanı yoktu. Veliler senenin herhangi bir günü çocuklarını okula başlatabilirlerdi. Okula başlama bed-i besmele cemiyeti ya da halk arasında âmin alayı denilen bir törenle olurdu. Ailenin ekonomik durumuna göre âmin alayı farklı şekillerde düzenlenebiliyordu” (Ergin, 1977: 91).

“Sıbyan mekteplerinde bugün olduğu gibi ders ve teneffüs ayarlaması yoktu. Sabahtan ikindiye kadar dersler veriliyor, sadece öğleyin paydos ediliyordu” (Demirtaş, 2007: 174).

“Sıbyan mekteplerinin belli bir yönetmeliği veya devletçe hazırlanmış belirli bir programı mevcut değildi” (Kodaman, 1991: 57). “Sıbyan mektepleri çocuklara Kuran okutmak, namaz kılma usullerini, namazda okunacak ayetleri ve duaları öğretmek ve biraz da yazı yazdırmak gibi amaçlarla kurulmuştu” (Gelişli, 2002: 38). “I. Mahmud ve I. Abdülhamid tarafından yaptırılan sıbyan mekteplerinde yazı ve kitabet dersleri yer almışsa da bunun daha sonra diğer mekteplere yaygınlaştırılmış olduğuna dair bilgiler yoktur. Buradaki yazı dersi,

okumaya kolaylık olması ve Kuran metninin doğru olarak kopya edilebilmesi içindi” (Bilim, 1998: 3).

“Mekteplerde çocuklara kutsal metinler, anlamına bakılmaksızın Arapça olarak ezberletilir ve bazı dini bilgiler de Türkçe olarak verilir” (Bilim, 1998: 3). Bu konuda Faik Reşit Unat şöyle demektedir:

Gerçi bu okulların baş hedefi, çocuklara her ne kadar Arapça olan Kuran metnini yanlışsız okuyup telaffuz edecek bir yetenek kazandırmak ise de, gerek tecvit, gerek din bilgilerinin öğretmenler tarafından Türkçe açıklandığı, hele kara cümlenin öğretilmesinde doğrudan doğruya ana dil hakim bulunduğu, çocuklara muhtelif vesilelerle Türkçe dualar ve ilahiler ezberletildiği, Türkçe gülbanklar söylendiği cihetle, hele medreselerin bile tam manasıyla Arapça olduğu iddia edilemeyecek olan öğretim dili yanında sıbyan mekteplerinde öğretim dilinin Arapça olmayıp Türkçe olduğu kuvvetle savunulabilir. (Kodaman, 1991: 57)

“Çocuklar mektebin hasır, kilimi ya da evlerinden getirdikleri minderler üzerine diz çökerek oturur, önlerindeki rahleler üzerindeki Kuran ve dua kitaplarını okurlardı. Öğretmen onların önünde minder üzerinde bağdaş kurarak otururdu” (Akyüz, 2015: 90). “Her çocuk kendi gayret ve zekâsına göre, birer birer hocanın kürsüsünün önüne gelir, dersini aldıktan sonra rahlesi başına dönerdi” (Koçer, 1992: 9). “Okulda çeşitli yaşlarda, çeşitli zamanlarda başlayan öğrenciler bulunması, öğretimin tek oda içinde yapılması bu yolu zorunlu kılıyordu” (Akyüz, 2015: 90).

## **2.1. Tanzimat Öncesi Sıbyan Mektepleri ve İlk İslahat Girişimleri**

“Osmanlı devlet adamları, Avrupa’nın üstünlüğünü uzun yıllar askeri alanda aramışlar ve yapılan ıslahat hareketlerinde bu yöne ağırlık vermişlerdir. Bu yüzden askeri okulların dışındaki eğitim müesseselerine dokunulmamış ve bunlar kendi haline bırakılmışlardır” (Kodaman, 1991: 58). Osmanlı İmparatorluğunda sivil eğitim, yüzyıllardan beri hayırsever



kişilerin kurduğu vakıflar ve dini müesseseler tarafından idare ediliyordu. Devletin sivil eğitimle ilgisi XIX. Yüzyılda başlamıştır. İlk defa askeri saha ile birlikte sivil eğitimde ıslahat yapılma çabasını II. Mahmud devrinde görüyoruz. 1824 yılında sıbyan okullarının durumu ele alındı ve II. Mahmud tarafından talim-i sıbyan hakkında bir ferman yayınlandı. Bu fermanda özetle şunlar belirtilmiştir;

Bütün Müslümanların önce dinini öğrenip sonra dünya işlerine yönelmesi gereklidir ancak halkın çoğunun ana babaları yüzünden cahil kaldığı gibi, çocuklarının da cahil kalacağını düşünmeyerek, para kazanma derdine düşüp 5-6 yaşına gelen çocukları okuldan alıp sanatkârların yanına çıraklığa vermektedir. Bu yüzden çocuklar cahil kalıyor ve bunlar daha sonra okuyup öğrenmeye bir arzu duymuyorlar. Kimse çocuğunu buluşa ermeden ve dini bilgileri gereği gibi öğrenmeden okuldan alıp usta yanına vermemelidir. (Cevat, 2001: 3-5)

Ayrıca çocukların okula devamını sağlamak için mahalle imamları ve kadınlara tembihler yapıldığı ve okul çağındaki çocukları çalıştıran esnaflarının da ceza alacağı fermanda bildirilmiştir. “İfade biçiminden sadece İstanbul için ilköğretimi zorunlu gördüğü kesin olan bu fermanın illere de bildirildiği anlaşılmıştır ancak İstanbul’da bile 1839 yıllarına kadar yeterince uygulanamamıştır” (Akyüz, 2015: 151-152).

Sadece İstanbul için geçerli olan bu ferman sıbyan okullarına devam mecburiyeti koymuş olmakla birlikte taşra sıbyan mektepleri için geçerli olmadığından ilköğretim mecburiyetinin bu tarihte başladığını söylemek imkânsızdır. “Fermanın bu muhtevasına rağmen II. Mahmud’un sıbyan mekteplerinin durumuyla yakından ilgilenmesini bir yenilik olarak saymak gerekir. Zira bu tutum, II Mahmud’un eğitimin toplum ve devlet hayatında önem ve yerini kavramış olduğunu gösterir” (Kodaman, 1991: 59). “1838’de Meclis-i Umur-u Nefianın verdiği bir raporda ilk kez ilköğretim ve ortaöğretimle, askeri amaçlarla da olsa,

kurulacak olan yüksekokullar arasında bir ilişki bulunduğunun sezildiğini gösterir” (Berkes, 2012: 181). Rapordaki görüş ana hatlarıyla şu şekildedir:

Bütün sanatlar ve hırfetler bilim ile meydana gelir. Dinsel bilgiler insanı ahirette kurtuluşa hazırlayan bilgiler olduğu halde, fenler insanoğlunun dünyadaki hayatının gelişmesine yarar. Örneğin, astronomi bilimi denizlerdeki gemilerin seferlerini kolaylaştırmaya, ticareti geliştirmeye yarar. Matematik bilimi savaş işlerinin, askeri idarenin düzenlenmesini sağlar. Buhar gibi yeni ve yararlı araçların sanat ve hırfetlerin yapımında getirdiği kolaylıklar hep çağdaş bilimlerin ürünleridir. Bütün yenilikler, bilimlerin gelişmesiyle, yayılmasıyla, yeni bilimlerin doğuşuyla olmuştur. Yüz kişinin göreceği işi bir kişiye yaptıran nice araçlar hep bilimler sayesinde meydana gelmiştir. Halkı cahil olan ülkelerde kazanç ve kar sağlanmaz, pratik olarak meydana getirdikleri sanayi ilerlemez. Cahil insanlar devletin ve yurtseverliğin ne olduğunu da bilmezler. Bir devlette bilimlerin ve ihtisaslaşmanın öteki bütün amaç ve özlemlerin başında geldiğine şüphe yoktur. Geçmişte okullar ve bilimler geliştiği halde sonradan ihmal edilmişlerdir. Harbiye, deniz ve kara mühendisliği, tıbbiye gibi okullar açıldığı halde, bu okullara bir kitap okuyacak kadar bile bilgileri olan öğrenci bulunamamış, alınanların da bu fenler için gerekli temel bilgilerden yoksun oldukları görülmüştür. Bu ilköğretimin yetersizliğinden ileri geldiği anlaşılıyor. Bu okullarda yöntemli öğretim de yapamıyorlar. Sınıflar bir kuru gürültüdür. Ana babalar çocuklarını bu okullara vermektense bir sanata vermeyi yeğ buluyorlarsa da fen eğitimi olmadan bu sanatlarda ilerleme olamaz. Tarım, ticaret ve endüstrinin kalkınmasının temelinde bilimlerin edinilmesi gereği ortaya çıkıyor. Bunlar elde edilmedikçe hiçbir ilerleme olamaz. Çare okullara yeni bir düzen verilmesidir. Mahalle okullarındaki hocaların bilgi dereceleri incelenmeli, okullarda dersler ve öğretim birleştirilmeli, sınıf usulü konmalı, çocukların ilkokullara verilmesi zorunlu kılınmalıdır. Fakir, serseri, suçlu

çocuklar için özel okullar açılmalı, okuma yazmayı öğrenmeden çocukların okullardan alınması yasaklanmalı. (Cevat, 2001: 7-11)

## 2.2. Tanzimat Döneminde Sıbyan Mektepleri

“1839’da tahta çıkan Abdülmecit, Reşit Paşanın etkisiyle, ‘Tanzimat Fermanı’ ya da ‘Gülhane Hatt-ı Hümayunu’ denen siyasal bir ferman yayınlamış, ülkede siyasal ve sosyal bazı düzenlemeler yapılacağını duyurmuştu. Bu nedenle 1839’da başlayan yeni döneme Tanzimat dönemi denir” (Karataş, 2003: 235). “1839 tarihli Tanzimat Fermanı’nda eğitimle ilgili bir kelime bile yoktur. Fakat devlet adamları, girişilen yeniliklerin kalıcı olabilmesi için bilgili bir toplum, yeni bir aydın tipi ve kadro oluşturmak gerektiğini biliyorlardı. Bunu fikir ve uygulamalarında gösterdiler” (Akyüz, 2015: 159). “Tanzimat Fermanı’nda eğitimle ilgili köklü tedbirlere yer verilmemiş olması; hatta 1845 tarihine kadar bu konuyla yakından ilgilenilmemesinin sebeplerini Tanzimatçıların ihmalinde değil, o zamanki muhafazakârların tutumlarında ve siyasi olayların yoğunluk kazanmasında aramak doğru olur” (Kodaman, 1991: 9).

“Tanzimat devri eğitim reformlarının temelini, eski kurumları yıkmadan yerlerine yenilerini kurmak oluşturuyordu. Çünkü Tanzimatçıların ülkede uygulamayı düşündükleri geniş çaplı reformlar için reformcu elemanlara ihtiyaç vardı. Yapılacak yeniliklere muhalefet etme ihtimali olan eski kadro ile bu işin başarılamayacağına inanıyorlardı” (Baytal, 2000: 24).

“Tanzimat dönemi, eğitimin çağdaştırılması yolundaki bütün çabalarına rağmen en az başarıyı ilköğretim alanında göstermiştir. Bunun başlıca nedeni, din alanında kalan ilköğretimin, eğitim alanının modernleştirilmesine karşı gelmekten çok, bununla rekabet eder duruma gelmesi ve Tanzimat’ın bu alanda yüzeysel yenilikler getirmiş olmasıdır” (Berkes, 2012: 230). “1846’da sadrazam olan Mustafa Reşit Paşa, gerçekleştirmeyi planladığı reformların garantisi olarak Avrupa usulünde kurulacak olan okullarda ve Avrupa’da yetişecek gençleri görüyordu. Bu bakımdan çağdaş bir eğitim sisteminin kurulmasını tarihi bir

zaruret olduğu kadar, bir hayat meselesi olarak görüyordu” (Karal, 2007b: 68). Abdülmecid de eğitim alanında yapılacak reformları destekliyor ve önemli roller alıyordu. “Şöyle ki, Tanzimat Fermanı’nda öngörülen reformların, askeri saha hariç diğer alanlarda gerçekleşmediğini düşünen Abdülmecid 1845’de Bab-ı Aliye giderek sadrazam başta olmak üzere devlet erkanının bu hususta dikkatini çekmiş ve derhal gerekli tedbirlerin alınmasını emretmiştir” (Kodaman, 1991: 9). Eğitim işlerine verilmesi gereken önemi şu şekilde ifade etmiştir.

...işte bu defa da huzurumuzda sana (sadrızam) ve bilcümle vükelamıza yeniden tembih ederim ki, şu akdem-i amal ve efkarımız olan mamuriyet-i mülk ve tebaa hususunda ne makule asbab ve tedabir lazım ve muktazi ise.... Bir an evvel bed ve şüru olunması nezdimizde matlub ve mültezim olmağla bu emr-i cesim ve hayr-ı azime icab ve iktiza-yı hal ve maslahat ne ise.... İttifak-ı ukul ve ara ve ittihad-ı umum-u vükela ile müzakere mütaalaya teşebbüs ve ibtidar olunsun. Ve alel husus bu meram-ı hayriyel encam-ı mülukanemizin ber vefk-i matlub rehin-i hayyizi husul ve kemal olması dinen ve dünyeviye her bir hususta izale-i cehl kaziyiye-i hükmiyesine vabeste olmasıyla manba-ı ulum ve fünun ve mahaz-ı sanayi maarif nümün olan mekatib-i lazime icad ve inşaası ind-i şahanemizde akdem-i umurdan addolunmağla memalikin münasib olan mahallerine iktiza eden mekteplerin tanzimiyle terbiye-i ammenin çaresine bakılsın. (Lütfi, 1290: 9-10)

**2.2.1. Muvakkat Meclis-i Maarif.** Halka hem dini hem de dünyevi ihtiyaçları çerçevesinde bir eğitim verilerek cehaletin ortadan kaldırılması, her düzeyde eğitimin ve mesleki eğitimin verilmesi için ülkenin uygun olan çeşitli yerlerinde okullar açılmasını emreden bu hattı hümayun üzerine “hükümet memleketin imar ve ıslah işlerini yürütmek amacıyla Meclis-i Muvakkat ve Meclis-i İmariye adlarıyla İstanbul’da ve taşrada bir takım meclislerin kurulmasına karar verdi. İşte bu arada eğitim meseleleriyle meşgul olacak bir

Muvakkat Meclis-i Maarif kurulmuştur.” (Lütfi, 1290: 15-17). 3 Rebiülahir 1261 (11 Nisan 1845) tarihinde Takvim-i Vakayi’de yayınlanan bir yazıda Meclis-i Muvakkat’ın açılışı hakkında şunlar yazılmıştır:

Padişahın Meclis-i Valada söylediği (dinen ve dünyeviye herkese lazım olduğu üzere izale-i cehl-i tebaa ile tahsil-i ulum-u diniye ve iktisabı maarif, nafia kazıye-i mühimmiyesinin mevkufl bulunduğunu vesailin icray-i iktizasına bakılması) sözleri üzerine... Meclisi Valada mesele mütaala ve müzakere edilmiştir. Cemiyetten her bir ferdin ilk önce dini meseleleri ve farzları bellemesi ve kendi işlerinde başkasına muhtaç olmayacak derecede tahsil etmesi insanlığın icabıdır. Sonra faydalı ilimleri, fenleri öğrenmesi ve mümkün olduğu kadar malumat, ab ve fezail sahibi olmağa çalışması icap eder. Bunun için İstanbul ve imparatorluk dahilinde icap eden ve elyevm mevcut bulunan mekteplerin tanzimiyle düşünülen faydaları husule getirecek surette sağlam ve daimi nizam tahtına idhal olmasına... ve ilk önce mahalle mektepleri ele alınacağından ona göre bir nizam kaleme alınması için ilmiye, seyfiye, kalemiye erbabından mürekkep olmak üzere bir Meclis-i Muvakkat tertip kılınmıştır. (Cevat, 2001: 25)

Kurulan bu meclisle birlikte eğitim meselelerinin ele alınıp çözüm yollarının ortaya konabileceği bir eğitim organı oluşmuş oldu. “8 kişilik olan bu meclise Batı kültürüne sahip kimseler alınmıştı” (Karal, 2007b: 170).

Mekatib-i Rüşdiye Nezaretinin eğitim alanında istenilen yenilikleri getirememiş olması Meclis-i Maarif-i Muvakkatın kurulmasına sebep olduğu söylenebilir. Eğitim sistemi Şeyhü’l İslamlığa bağlı olmaması sebebiyle medresenin etkisinden uzaklaşarak çağdaş bir anlayışa doğru yönelme imkânı buluyordu. Diğer taraftan Meclis-i Umur-ı Nafianın 1838’de hazırladığı raporda gözden kaybolan din öğretiminin tekrar belirtilmesiyle eğitimde var olan ikiliğin artmasının önü açılıyordu.

“Bu geçici Maarif Meclisi sekiz üyeden oluşuyordu ve haftada iki gün toplanacaktı. Aldıkları kararları Meclis-i Valaya bildirmek zorundaydılar” (Cevat, 2001: 27).

Meclis-i Muvakkat tarafından Meclis-i Valaya takdim edilen ve onaylanan tasarıda önemli yenilikler bulunmaktadır (Cevat, 2001: 27-28). Sıbyan mekteplerinin ve Rüşdiyelerin tanzim ve ıslahı, bir darülfünun tesisi, daimi olacak bir Meclis-i Maarif kurulması gibi teşkilat alanında ki önemli yeniliklere rağmen okullarda uygulanacak öğretim ve eğitim yöntemleri bakımından çağdaş bir anlayış tasarıda bulunmamaktadır. Islahata ilk önce ilk mekteplerden başlanması gerekliliği belirtilirken diğer taraftan usul-i diniye dairesinde yeni dersler eklenmiştir.

**2.2.2. Meclis-i Maarif-i Umumiye.** “Geçici meclisin bu kararı neticesinde 1846’da Meclis-i Maarif-i Umumiye kurulmuştur. Meclis, bir başkan, 6 üye ve bir kâtipten oluşuyordu” (Kodaman, 1991: 11). Devrin önde gelen aydınları bu mecliste görevlendirildiler. Daha sonradan sadrazamlık görevine gelecek olan Ali Bey (Ali Paşa) ve Fuat Efendi (Fuat Paşa) da bu mecliste yer aldı (Karal, 2007b: 170).

Eğitim alanında devam eden eski-yeni mücadelesi yani ikilik bu kuruluşla iyice su yüzüne çıkmıştır. Meclisin reform yanlısı Mustafa Reşit Paşa kontrolünde olması eğitimin medresenin elinden çıkarak reform yanlılarının hâkimiyetine geçmesini kolaylaştırmıştır.

**2.2.3. Mekatib-i Umumiye Nezareti.** “Meclis-i Maarif-i Umumiye karar organı niteliği taşıdığından, aldığı kararları uygulamaya koyacak ve denetleyecek bir icra yetkisine sahip değildi.

1838’de sıbyan ve rüşdiye okullarının yönetimiyle ilgilenmesi için Mekatib-i Rüşdiye Nezareti vardı fakat tamamıyla ulema ve medresenin etkisi altındaydı” (Kodaman, 1991: 12). Bu bakımdan kurulmakta olan eğitim sisteminin idaresini ulemaya bırakmamak aynı zamanda Evkaf Nezaretinin elinde bulunan okulları ayrı bir yönetime kavuşturmak için 1846 yılında

Mekatib-i Umumiye Nezareti teşkil edildi. Lütü Efendi bu nezaretin kuruluşunu Őu Şekilde açıklar;

“Devletçe tanzim-i Mekatib-i Umumiye için evvel icraya konulması elzem olan Mekatib-i Sıbyaniye ve Rüşdiyenin bir müddetten beri müteaddit meclislerde kaleme alınan lahiyalar medluatı ile mevad-ı müteferriasının icrasına nezaret etmek üzere Mekatib-i Umumiye namıyla bir memuriyet icad ve teşkil olundu” (Lütü, 1290: 132).

“Mekatib-i Umumiye Nezaretinin kurulmasıyla daha önce açılmış ve açılacak olan okullar medresenin etkisinden kurtarılmış oldu. Bununla birlikte sıbyan okullarının yönetimi nezaretin yetkisi dışında kalmıştı. Bu sebeple genel eğitimde medresenin etkisi uzun zaman devam edip gidecektir” (Kodaman, 1991: 12).

**2.2.4. 1847 Talimnamesi.** “İlköğretim alanındaki ilk girişimlerden biri Nisan 1847 tarihli olarak çıkarılan ve Etfalin Talim ve Tedris ve Terbiyelerini ne Veçhile İcra Eylemeleri Lazım Geleceğine Dair Sıbyan Mekatibi Hacerleri Efendilerine İta Olunacak Talimat başlığını taşıyan belgedir” (Akyüz, 1994).

Talimatın içeriğini sıbyan mekteplerinde okutulacak dersler, öğretim araç gereçleri, öğretim yöntemi, öğretim süresi ve devam mecburiyeti, disiplin ve öğretmenlerle ilgili talimatlar oluşturmaktadır.

“Rüşdiye mekteplerinin programında Tarih, Coğrafya, Tabiat Bilgisi gibi dersler görülmüyor. Bunun nedeni, genel rüşdiyelerin o sırada bir orta öğretim kurumu olarak değil, sıbyan mekteplerinin devamı olarak düşünülmesindedir. Programda yazı çeşitlerini öğrenmeye önem verildiği görülüyor” (Akyüz, 1994: 13).

Bütün bu gelişmelerden de anlaşılacağı gibi Osmanlı reformcuları baştan beri eğitimi ihmal etmemişler ve gereken önemi vermişlerdir.

**2.2.5. Encümen-i Daniş.** Tanzimat'tan sonra girişilen işler, her ne kadar iç ve dış problemlerden dolayı sekteye uğramış ve ilköğretim alanı geri planda kalmış olsa da görünüş itibariyle reformcuların çabasını göstermektedir. Meclis üyeleri eğitim alanında bu görünüşten ziyade Batının bilim, teknik ve fenninin alınıp uygulanmasını gerekli olduğunu düşünüyorlardı. Bunda reformcuların batı kültürüne sahip, yabancı dil bilen, batının eğitim sistemini inceleyen kişiler olmasının etkisi büyüktür. “Bunun için 1845’de kurulan Geçici Meclisin, Darülfünun kurulmasına karar verildiği zaman burada okutulacak fen kitaplarını hazırlayacak bir Encümen-i Daniş teşkili düşünülmüş ancak gerçekleşmesi Darülfünun binasının yapılmasına kadar ertelenmiştir” (Cevat, 2001: 41-43). “Daha sonra Meclis-i Maarif-i Umumiyenin böyle bir müessesenin bir an evvel kurulmasında büyük yarar sağlayacağı görüşüyle 1851’de Encümen-i Daniş kurulmuştur” (Kodaman, 1991: 13).

Okullar için gerekli ders kitaplarını tercüme etmek ve dil, edebiyat, tarih gibi alanlarda yeni eserler yazmak gibi çalışmalar yapması beklenen Encümen-i Daniş istenilen yararı sağlayamayarak silinip gitmiştir.

**2.2.6. Islahat Fermanı.** Osmanlı hükümeti reformlar konusunda Avrupalı devletler tarafından ciddi olunmamakla suçlanıyordu. Hükümete göre, suçlamaları durdurmanın ve Avrupa’ya hoş görünmenin en kestirme yolu, geniş bir reform projesi hazırlayarak, reformlar konusunda ciddi ve iyiniyetli olduklarına inandırmaktı.

“Osmanlı hükümeti, Islahat Fermanı adıyla 1856’da bir reform paketi açıkladı. Aynı zamanda Paris antlaşmasına konan bir madde ile reformların uygulanmasında Avrupa devletlerinin denetim ve gözetimini kabul etti. İngiliz, Fransız ve Avusturya elçilerinin ağır baskıları altında hazırlanan Islahat Fermanı pek çok alanda reformlar öngörüyordu” (Kodaman, 1991: 15).



1839'da ilen edilen Tanzimat Fermanı'nda eğitimle alakalı hiçbir madde olmamasına karşın Islahat Fermanı'nda eğitime şu şekilde yer verilmiştir;

...ve saltanat-ı seniyyem tebaasından bulunanlar mekatib-i şahanemin nizam-ı mevzularında gerek since ve gerek imtihanca mukarrer olan şeraiti ifa eyledikleri takdirde cümlesi bilafark ve tamyiz Devlet-i Aliyemin mekatib-i askeriyye ve mülkiyesine kabul olunması ve bundan başka her bir cemaat ve marif ve hiref ve sanayie dair milletçe mektepler yapmağa mezun olup fakat bu makule mekatib-i umumiyenin usul-i tedrisi ve muallimlerin intibahı, azası taraf-ı şahanemden mansup muhtelit bir meclis-i marifin nezaret ve teftişi tahtında olması ve... (Karal, 2007a: 261)

Islahat Fermanı'nın eğitimle ilgili bu bölümüne bakıldığı zaman açılmasına müsaade edilen okulların zaten uzun süredir Türkler için açılan okullar olduğu görülüyor. Baskı altında hazırlanan fermanda bahsi geçen eğitim reformları, yabancılara okul açma hakkı, yabancılara Türk okullarına giriş izni gibi serbestliklerdir. Bundan dolayı fermanda eğitime yer verilmiş olmasını, eğitim sistemimiz açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirmek mümkün değildir.

Islahat Fermanı'nın açılmasını uygun gördüğü okullarla ilgili meseleleri görüşmek üzere bütün cemaatlerin temsilcilerinin katıldığı bir karma meclis oluşturuldu. "Nisan 1857'de oluşturulan Meclis-i Muhtelit-i Maarife üye olarak Müslüman Ferik Derviş Paşa, Rum Tabib İstefenaki Kara Tedori, Ermeni Barutçubaşı Ohannes Bey, Katolik Duzunoğullarından Mihran Bey, Protestan Panoyat ve Yahudi Şabcı Damadı Daçivan atandılar" (Uyanık, 2006: 126).

"Meclis-i Maarifte toplanan bir komisyon, yeni meclisin nizamnamesini hazırlayarak yaptığı yeni düzenlemeyle eğitim teşkilatında önemli değişiklikler yapmıştır" (Akyıldız, 1993: 246-247).

Bu düzenlemeye göre okullar üç kademeye ayrılacaktı. “Sıbyan mektepleri ile cemaatlerin ilköğretim okullarında her cemaat kendi dilinde eğitim yapacak ve hükümet bu okulların programlarına müdahale etmeyecekti” (Uyanık, 2006: 127). “Bu okulların hocaları, cemaatlerin ruhani liderlerinin önerisiyle hükümet ve halkın güvendiği namuslu kişilerden seçilecek, kurallara aykırı şekilde davrandıklarında kendileri cezalandırılacağı gibi bu durumdan ruhani liderler sorumu tutulacaktı” (Uyanık, 2006: 127).

“Rüşdiye mekteplerinden mezun olanlar devlet dairelerinde görev alacakları için bu okullarda eğitim Türkçe yapılacaktı. Üçüncü basamakta ise çeşitli sanat ve fenlerin öğretildiği meslek okullarında okutulacak derslerde öğretilen çeşitli bilimler her toplum ve inançta ortak olduğundan bu okulların karma eğitim yapması öngörülmüştü” (Akyıldız, 1993: 247-248).

“Meclis-i Muhtelit tarafından, tüm mektep hocalarının, hükümlerine uymaya mecbur olacağı bir nizamname hazırlanacaktı. Öğrencilerin okullara kabulü, okullar arası nakil işlemleri ve okul süreleri belirlenip bütün bu mekteplerde okutulacak ders kitapları meclis tarafından tespit ve kontrol edilerek Meclis-i Maarife arz edilecekti” (Uyanık, 2006: 127). “Islahat Fermanı’nı dayanak oluşturan gayrimüslimler imparatorluk çapında okullar açmaya başladılar. Bu durumu dengelemek isteyen Bab-ı Ali, Müslüman nüfusun eğitiminin modernleşmesi ve okulların gelişmesi için çalışmalarına hız verdi” (Uyanık, 2006: 128).

Bu çalışmaları yapabilmek için öncelikle merkezi bir eğitim teşkilatının kurulması gerekiyordu.

**2.2.7. Maarif-i Umumiye Nezaretinin kuruluşu.** Islahat Fermanı’nın yarattığı yeni durum karşısında var olan Mekatib-i Umumiye Nezareti teşkilatıyla, imparatorluk çapında yeni okullar açmak ve bu okulların işlerini yürütmek imkânsızdı” (Kodaman, 1991: 15-16). “Ayrıca Meclis-i Maarif-i Umumiye, Müslüman vatandaşların eğitimiyle ilgili konulara yoğunlaşırken Meclis-i Muhtelit-i Maarif de tüm tebaanın eğitimiyle ilgili konularda

yetkiliydi. Eğitim teşkilatında bir yıl boyunca devam eden bu ikili yapı, 17 Mart 1857’de Maarif-i Umumiye Nezareti kurulmasıyla son buldu” (Uyanık, 2006: 128).

“Maarif-i Umumiye Nezaretinin kurulmasıyla ilk defa hükümet içinde yer alan ve bugünkü Milli Eğitim Bakanlığının temeli olan bu kuruluş ortaya çıktı. Nazırlığa Sami Abdurrahman Paşa, müsteşarlığa Mekatib-i Umumiye nazırı olan Hayrullah Efendi, nezaret muktupçuluğuna ise Raşit Efendi atandılar” (Cevat, 2001: 59-60).

Vak’anüvis Lütfi Efendi, nezaretin kurulmasına medreselerle beraber tepki göstermiş ve karışıklığını şu şekilde ifade etmiştir. “Zamanın icabına göre öğrenilmesi gereken sanayi ve fünun-ı ticariye ve ressamıye gibi fünun-ı nafia ve ulum-ı cedide-i aklıyeyi.... yani fünun-ı nafia ve ulum-ı cedide-i aklıyeyi... yani fünun-ı garbiyenin tahsil ve talimi için bir nezaret kurulmuştur” (Unat, 1964: 21). Lütfi Efendi bu görüşüyle ulemanın düşüncelerini dile getirmiştir. Eğitim alanında zaten var olan yenilikçi-gelenekçi ikiliği Maarif-i Umumiye Nezaretinin kurulmasıyla birlikte daha da şiddetlenmiştir (Kodaman, 1991).

“Maarif Nezaretinin görevlerine ilişkin ilk vesika 3 Mart 1861 tarihinde Maarif Nezaretinin vazifelerine dair mevad adı altında Nezarete yollanmıştır” (Kodaman, 1991: 16).

Bu vesikaya göre;

1. Harbiye, Bahriye ve Tıbbiyeden maada bütün okullar Maarif Nezaretine bağlı olacaktır.
2. Okullar sıbyan, rüştiye ve çeşitli fenlere ait mektepler olmak üzere üç devreye ayrılmışlardır. Sıbyan okullarında müslim ve gayr-i müslim ayrı olacaktır.
3. Rüştiyelerde talebeler karışık olacak ve devlete yararlı fenlerle, üst dereceye gitmek isteyenler için bazı temel bilgiler öğretilecektir.
4. Üçüncü derecedeki okullarda her türlü ilim ve fenler okutulacak ve bu okullar da karışık olacaktır.
5. Sınıf geçme imtihanla olacaktır.

6. İkinci ve üçüncü dereceli okullarda öğretim dili Türkçe olacak ve öğretmenlerin bu dili iyi bilmeleri şartı aranacaktır.
7. Evvelce kurulmuş olan Meclis-i Maariften başka nazırın emrinde üyeleri müslim ve gayr-i müslim olan bir Meclis-i Muhtelit kurulacaktır. Meclisin vazifesi yukarıdaki maddeleri uygulamak, mevcut okulların nizamnamelerini tamamlamak ve yapılan işleri Meclis-i Ali-i Tanzimata bildirmektir. (Berker, 1945: 46-47)

1856-1857 yılında Meclis-i Maarifi Umumiye tarafından yapılan sınıflamanın bir benzeri maddeleri içeren bu belgeye göre medreseler ile askeri okullar Maarif Nezareti dışında tutulmuştur. Rüştiyelerden itibaren karma eğitimle farklı unsurların bir arada tutulması hedeflenmiş ve bu derecedeki okullarda eğitim dilinin Türkçe olması ile eğitime milli bir karakter verilmek istenmiştir. Ancak sıbyan mektepleri gene bunların dışında tutularak dini öğretim sahası içinde bırakılmıştır.

Maarif Nezaretinin dışında ilmi özelliklere sahip bazı kuruluşlar da kurulmuştur. “Fuat Paşa’nın himayesinde Münif Paşa’nın başkanlığında 1862 yılında Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye kuruldu” (Cevat, 2001: 62). “Cemiyet, ilk bilim dergisi olan Mecmua-i Fünun’u çıkarmaya başladı. Dergide Fen, Felsefe, Ekonomi ve Hukuk konuları üzerine yazılar yazılıyordu. Fenler üzerine bilgi verilen halka açık konferanslar düzenlediler. Derviş Paşa bu konferansların birinde elektrik deneyleri göstererek dinleyicileri hayretler içinde bırakmıştı” (Berkes, 2012: 236).

Diğer önemli bir kuruluş ise Maarif Nezareti idaresi altında 1865 yılında kurulan Tercüme Cemiyetidir. Kuruluş amacı şu şekilde açıklanmıştır. “Tercüme Cemiyetinden maksad devletin ve milletin menfaatı icabı olarak, yabancı dillerde yazılmış olan ilmi kitapları tercüme ettirmek suretiyle memleketimize bu yeni ilimleri tanıtmaktır” (Koçer, 1992: 77).

Bu iki cemiyetin kuruluşu artık Avrupa ilim ve fenlerinin kontrollü bir şekilde Türkçeye tercümesi ile topluma ve okullara Maarif Nezaretince kazandırma amacını göstermektedir.

“Osmanlı hükümetinin Islahat Fermanı ile yapmayı vaad ettiği reformlarda gevşek davrandığını düşünen Fransa 22 Şubat 1867’de reform projesi sundu” (Kodaman, 1991: 20).

Kabul edilen projenin eğitim alanındaki tavsiyeleri şudur;

Müslüman olmayan toplulukları sahip buldukları eğitim müesseselerinin teşvik ve himaye edilmesi, başlıca büyük şehirlerde, Hıristiyan çocuklarının da kabul edileceği orta dereceli okulların kurulması, ilköğretimin geliştirilmesi için öğretmen yetiştirilmesi, Müslüman olan ve olmayan öğrenciler için bir üniversite kuruması ve bu üniversitede, Tıp’tan başka Tarih, İdare, ve Hukuk derslerinin okutulması ve bu suretle de yeni kanunları uygulayacak memurların yetiştirilmesi. (Karal, 2003: 337)

**2.2.8. Maarif-İ Umumiye Nizamnamesi.** Fransa’nın eğitim konusunda ki önerisi, ortak eğitim kurumları aracılığıyla bir Osmanlı Milleti oluşturmak isteyen Tanzimat bürokratlarının düşüncelerine de uygun düşüyordu. “Maarif Nezaretinin ilk hamlesi 1868’de Galatasaray Sultanisinin açılması olmuştur. Maarif Nazırı Saffet Paşa maarif sistemini yeniden düzene koymak için Şuray-ı Devletin Maarif dairesiyle birlikte Maarif Nizamnamesi’ni hazırlamış ve 1 Eylül 1869 tarihinde yayınlamıştır” (Kodaman, 1991: 22).

Nizamname’nin mazbatasında şu gerekçelere yer veriliyordu;

Mülk ve milletin saadetini sağlayacak kamu eğitiminin yaygınlaştırılması, gerekli olan okulların açılmasına bağlıdır ve bunun gerçekleştirmenin tek yolu esaslı bir ıslahattan geçmektedir. Dünyanın temel refahını ancak fen ve maarifle, ticaret, ziraat ve sanayide gerekli ilerleme de sadece eğitimle kaydedilebilir. Ticaret ve endüstri sahalarındaki ilerlemeler insanlığın ihtiyaçlarını çok daha kolaylıkla karşılayabilmek için gereklidir. Böylelikle medeni dünyaya dâhil olan milletlere katılıp bunların paylaştıkları servetten

gerekli hisse alınabilir. Yüksek bilimlerin öğretilmesi, öğretmenliğin verasetle intikal edebildiği yetersiz sıbyan mektepleriyle sağlanamaz. Bu, ancak sağlam bir bilgi altyapısının verilebildiği ilköğretim okullarının varlığına bağlıdır. Mevcut sıbyan mekteplerinde bilimin temelleriyle ilgisiz olarak sadece dini bilgiler öğretilmektedir. Mektepler ehliyet ve mahiyeti meçhul bir takım hocalara teslim edilmiştir. Yıllarca sıbyan mekteplerine devam ettikten sonra rüştiyeye girenler dahi mahalle mektebi tahsilinde öğrenilmesi lazım olan derslerin birçoğunu tekrar etmek zorundadır. (Cevat, 2001: 93-94)

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi birçok yönden olduğu gibi maarif teşkilatı bakımından da esaslı yenilikler getirerek maarif teşkilatını ve görevlerini kanuni hükme bağlamıştır.

#### **Nizamnameye göre merkezi maarif teşkilatı**

1. Maarifi Umumiye Nezareti
2. Meclis-i Kebir-i Maarif
  - a. Daire-i İlmiye
  - b. Daire-i İdare
3. Tahrirat kalemi
4. Muhasebe kalemi. (Cevat, 2001: 446-448)

“Meclis-i Kebir-i Maarif: Maarif idaresinin genel merkezi durumunda olup, idari ve ilmi olarak iki daireye ayrılmıştır. Bu meclis, Maarif Nazırı başkanlığında yılda iki defa toplanarak yeni kararlar alma yetkisine sahiptir” (Cevat, 2001: 446).

“Daire-i İlmiye: Okulların ihtiyacı olan çeşitli fenlere ait kitapları Türkçeye çevirerek veya çevirtecek, Avrupa üniversiteleriyle temasta bulunacak ve Türk dilinin ilerlemesine gayret edecekler” (Cevat, 2001: 446-447).

“Daire-i İdare: Her gün toplanarak bütün okulların, maarif meclislerinin, müze kütüphane, matbaalarla burada çalışan memurların işleriyle ilgilenecek ve maarifle ilgili yönetmeliklerin, talimatname ve kararnamelerin taslaklarını hazırlayıp Meclisin genel kuruluna sunacaktı” (Cevat, 2001: 447-448).

#### **Nizamnameye göre vilayet maarif teşkilatı:**

Vilayetlerde, İstanbul’daki gibi “Meclis-i Kebir-i Maarifin şubesi ve icra vasıtası olmak ve başkanlığı da Maarif Müdürü ünvanı taşıyan bir memura verilmek üzere birer Meclis-i Maarif kurulacaktı. Bu meclisin görevi, Maarif Nezaretinden gelen emirleri ve Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nin öngördüğü hususları vilayet dâhilinde uygulamak; vilayet maarif bütçesine, bütün maarif müesseselerine nezaret ve okulları teftiş etmek; vilayetin maarif durumu ve ıslahı için yapılması gereken işleri raporlar halinde Nezarete bildirmektir. (Cevat, 2001: 448-450)

“1869 tarihine kadar vilayetlerin maarif durumuyla gerektiği şekilde ilgilenilememiştir. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nde vilayetlere ayrı bir özen gösterildiği anlaşılmaktadır. Vilayetlerdeki okulların teftiş ve denetimine karar verilmesi, eğitim ve öğretimin sadece nicelik değil nitelik yönüyle de ilgilendiğine işaret etmektedir” (Kodaman, 1991: 23-24).

#### **Nizamnameye göre eğitim dereceleri:**

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’yle Osmanlı İmparatorluğundaki bütün okullar verdikleri eğitim derecesine göre sınıflandırılmıştır. Her eğitim derecesinde uyulması gereken kurallar, yapılması gereken işler okutulacak dersler maddeler halinde belirlenmiştir.

Nizamnameye göre okullar;

##### **A. Mekatib-i Umumiye**

##### **1. Mekatib-i Sıbyaniye**

##### **a. İslam okulları**

- b. Gayr-i müslim okulları
  - c. Kız sıbyan okulları
2. Mekatib-i Rüşdiye
- a. İslamlar için Rüşdiye
  - b. Hristiyanlar için Rüşdiye
  - c. Kız Rüşdiyeleri
3. Mekatib-i İdadiye
4. Mekatib-i Sultaniye
- a. Kısım-i adi
  - b. Kısım-i ali
    - i. Edebiyat Şubesi
    - ii. Fen Şubesi
5. Mekatib-i Aliye
- a. Darülmualimin
    - i. Rüşdiye kısmı  
(Rüşdiye kısmı müslim ve gayr-i müslim sınıflara ayrılır)
    - ii. İdadiye kısmı
    - iii. Sultaniye kısmı
  - b. Darülmualimat
    - i. Sıbyan kısmı (2 yıl)
    - ii. Rüşdiye kısmı (3 yıl)  
(Rüşdiye kısmı müslim ve gayr-i müslim sınıflara ayrılır)
  - c. Darülfünun
    - i. Edebiyat ve felsefe şubesi
    - ii. Hukuk şubesi



### iii. Fen şubesi

#### B. Mekatib-i Hususiye

1. Müslüman tebaanın açtığı özel okullar
2. Gayr-i müslim tebaanın açtığı özel okullar
3. Yabancıların açtığı özel okullar. (Cevat, 2001: 424-446)

198 maddeden oluşan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi eğitim sistemine birçok yönden yenilik getirdiği gibi özel olarak sıbyan mektepleri ile ilgili şu maddeleri içermektedir.

Üçüncü madde: Her mahalle yâda köyde uygunluğuna göre birkaç mahalle yâda birkaç köyde en az bir sıbyan mektebi bulunacak, halkı karışık olan köy ve mahallelerde islam mektebi, gayr-i müslim mektebi ayrı olacaktır.

Dördüncü madde: Sıbyan mekteplerinin inşa, tamir ve öğretmen masrafları ilgili toplum tarafından karşılanacaktır.

Beşinci madde: Öğretmenler nizamnameye göre seçilip atanacaklardır.

Altıncı madde: Sıbyan mektebinin öğrenim süresi 4 yıldır şu dersler okutulacaktır.

Usul-i Cedide Veçhile Elifba, Kuran-ı Kerim, Tecvid, Ahlaka Müte'allik Resail, İlmihal, Yazı Talimi, Muhtasar Fenn-i Hesab, Muhtasar Tarih-i Osmani, Muhtasar Coğrafya, Malumat-i Nafia Risaleleri.

Bu müddetten sonra hıfz-ı Kuran etmek isteyen bir müddet daha mektebde kalmakda muhayyerdir.

Onuncu madde: Bir mahalle ve köyde sıbyan mektebine gidecek kız ve erkekler ihtiyar meclisi marifetiyle bir deftere kaydedilip mektep hocasına teslim edilir.

On birinci madde: Onuncu maddede belirtilen defterde ismi olan çocuklardan mektebe gelmeyenler olursa hoca tarafından mahalle muhtarına haber verilerek, çocuğun ailesi ihtiyar meclisince uyarılacaktır.

On ikinci madde: Bir çocuğun mektebe gitmesi için bir ayda 3 kere ihtar edilmesine rağmen çocuğunu göndermeyene nakdi ceza verilir.

On üçüncü madde: Bedenen ya da ruhen hasta olan çocuklar, fakir olup ailece istihdamına ihtiyaç duyulan çocuklar, ekin ve çiftlik zamanı işi olan çocuklar, mektebe yarım saatten uzak olanlar, mahallesinde mektep olmayanlar ve okuma yazma bildiğini ispat edenler devam zorunluluğundan muaf tutulur.

On dördüncü madde: Sıbyan mektebini zamanında bitiren ve bitirme sınavını geçen öğrenci sınavsız şekilde rüştiyeye kabul edilir.

On beşinci madde: Bir mahalle ya da köyde iki sıbyan mektebi varsa biri kızlara diğeri erkeklere ayrılacaktır. Tek sıbyan mektebi olan yerlerde, kızlar için mektep yapılıncaya kadar onlar erkek öğrencilerle aynı mektebe gidecekler fakat onlarla karışık oturmayacaklar.

On altıncı madde: Müstakil olan kız sıbyan mekteplerinde hoca ve dikiş ustaları kadın olacaktır. Fakat yeterli sayıda ehliyetli öğretmenler yetişinceye kadar yaşlı ve iyi ahlaklı adamlardan öğretmen tayini caiz olacaktır. (Cevat, 2001: 424-427)

Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin yayınlanmasıyla, sıbyan okullarında reform yapılması için harekete geçildi. Takvim-i Vakayi'de okullarda okutturulacak kitapların yazılması ve tercüme edilmesiyle alakalı 13 maddeden oluşan bir nizamname yayınlandı. "Nizamnamede önce kitapların taşıyacakları genel nitelikler sıralanmıştı. Kitapların mümkün olduğu kadar açık ve sade dille yazılması, öğrencileri özendirici olması isteniyordu. Kitaplar yazılırken olaylar tarafsız bir şekilde yorum yapılmadan olduğu gibi aktarılacak fakat çocuklara mutlaka vatan sevgisi verilecekti" (Takvim-i Vekayi, No: 1217, 1287: 2-3). "Nizamnamenin sıbyan okulları için öngördüğü ders kitapları şunlardır: Elifba, Ahlak Risalesi, Fezail-i Faaliye, Kavaid-i Türki, Coğrafya, Osmanlı Tarihi, Şu-u Ez İmla, Meşk Mecmuası ve Malumat-i Nafia" (Bilim, 1998: 151). "Bu kitapların bastırılıp bastırılmadığı konusunda herhangi bir

bilgimiz yoktur. Ancak daha ileriki yıllarda pek çok yeni kitabın bastırılıp dağıtılmış olduğunu biliyoruz” (Berker, 1945: 85). “Bu yeni kitaplar sadece iptidailer için hazırlanmışlardır. Zira sıbyan okullarının eski usulde öğretime devam ettiklerini biliyoruz” (Kodaman, 1991: 64).

**2.2.9. İlköğretimde Usul-i Cedit.** “Usul-i Cedit, başlangıçta özellikle öğretmenlerin geleneksel öğretim yöntemlerini bırakıp yeni öğretim yöntemlerini kullanması demektir ancak zamanla sıbyan ve rüşdiye mekteplerindeki eğitimin modernleştirilmesi kapsamında okullarda yeni ders araç-gereçlerinin kullanılması ve öğretim yöntemleri alanındaki yenileşmeleri anlatmak için kullanılan bir terim haline gelmiştir” (Uyanık, 2006: 140).

“Usul-i Cedit hareketi içerisinde Selim Sabit Efendi’nin önemli bir rolü vardır” (Akyüz, 2015: 203).

“4 Mayıs 1870’de Meclis-i Kebir-i Maarifin İlmiye İslah-i Mekatip Komisyonu kurulmuştur” (Bilim, 1998: 152). “Komisyon önce İstanbul’daki okulların günün koşullarına uygun birer öğretim kurumu haline getirilmesi için çalışmalara başladı. Bu çalışmaların bir ürünü olarak sıbyan okullarında uygulanacak öğretim metodlarıyla ilgili bir programı Maarif Nezaretine sundu” (Bilim, 1998: 155).

“... Tedkikat-i lazime icrasıyla bazı mukarrert ittihaz olunmuş ve o zamanın ibtidai muallimleri için Rehnuma-yı Muallimin-i Sıbyan namıyla birde risale kaleme alınmıştır” (Cevat, 2001: 105). Rehnümay-ı Muallimin Maarif Nezareti tarafından kabul edildi.

“Selim Sabit Efendi Rehnümay-ı Muallimin kitabında ibtidai mekteplerde uygulanacak ders programını şu şekilde belirtmiştir” (Sabit, 1870: 10).

Tablo 1

*Rehnümay-ı Muallimin 'de belirtilen ibtidai mektepler ders programı*

(Ders Cedveli)	
Birinci sınıf dersleri	Elifba, Kur'an-ı Kerim, Ahlak, Hesab-ı Zihni, Yazı
İkinci sınıf dersleri	Kur'an-ı Kerim, İlm-i Hal, Malumat-ı İbtidaiyye, Tadad-ü Terkim, Hatt-ı Sülüs
Üçüncü sınıf dersleri	Kur'an-ı Kerim, Tecvid, Tarih-i Anbiya, Amal-i Erba'a Hatt-ı Nesih
Dördüncü sınıf dersleri	Kur'an-ı Kerim, Coğrafya, Tarih-i Osmani, Sarf-ı Türki, Hatt-ı Rika

Selim Sabit Efendi Rehnümay-ı Muallimi'in Sıbyan Mekteplerine Müte'allik Fıkarât-ı Nizâmiye 6. Maddesine göre "Mekâtib-i Sıbyaniyenin müddet-i tahsiliyesi dört sene olub zırde muharrer dersler tedris olunacaktır" (Sabit, 1870: 42).

Tablo 2

*Rehnümay-ı Muallimin 'e göre Mekâtib-i Sıbyaniyede tedris edilecek dersler*

Usul-i Cedide Vechle Elifba Kur'an-ı Kerim Tecvid Ahlaka Müteallik Resail İlm-i Hal Yazı Talimi Muhtasar Fenn-i Hesab	Sınûf-ı gayr-i müslime etfâline kendi usul-i diniyeleri tedris olunacak ve işbu ûsul-i diniye dersleri rüesa-yı rühâniye marifetleriyle bit-ta'yin tedris kılınacaktır.
Muhtasar Tarih-i Osmani Muhtasar Coğrafya Malûmat-ı Nafia	İşbu dersler sınıf-ı gayr-i müslimeye kendi lisanları üzere okutdurulacaktır.

“Yeni usule göre hazırlanmış olan tedris programının tatbik ve tecrübesi için 1872 tarihinde İstanbul’da Nuriosmaniye Camii içinde bulunan kâgir binada iptidai okulu açıldı. Daha sonra imparatorluğa yayılacak iptidai okullardan ilki budur” (Ergin, 1977: 467).

1869 Nizamnamesinin vilayetlerde uygulanmasına ilk önce Rumeli’den başlanmasına karar verilmiştir. Bu hususta yayınlanan 13 Ağustos 1872 tarihli bir vesikada, özellikle okulların bina, hoca, ve mali meselelerine ilişkin çözüm yolları önerilmiştir; Kaffei medaris ve mekatibin me’ hazı sıbyan mektepleri olup bunlarda talim ve tedris ve terbiye olunacak etfalın ahlak ve malumatı müktesebeleri ne derece olursa onların üst tarafında olan mekteplerin mahsulatı dahi o nisbette olmak tabii idüğünden ve halbuki bizim memlekette sıbyan mektepleri gerek hükümetçe ve gerek halkça hiçbir vakitte nazarı dikkat ve itinaya alınmayarak teessüf olunacak bir halde bulunduğundan evvelbeevvel bunların ıslahına ve teksir ve tevsiine medar olmak için Rumeli’nin bazı mahallerinde ve her kasabanın her mahallesinde ve köylerin dahi icabına göre bir veya bir kaçında birer mektebi sıbyan tesisi... Bu karara göre mektebe müsait yer ve binaların mektebe çevrilmesi, böyle binalar yok ise inşaası için ahalinin teşvik edilmesi ve bu mektep hocalarına yılda 800-1200 kuruş arasında maaş verilmesi uygundur. Bu maaşların ödenmesi için; varsa vakıf gelirlerinden, bölgenin avarız parası mevcutsa ondan ayrılan hisseden, hayrata vasiyet olunmuş paraların mekteplere ayrılan bölümünden, mahalle ve köylünün vereceği fitre ve kurban derilerinden faydalanılması, bunların yetmemesi durumunda halktan alınacak yardımlarla tamamlanması yoluna gidilecektir. Bu kaideye göre Tuna vilayetinde tesbit olunan mahallerde sıbyan mekteplerinin arzu olunan tertibatı vücuda gelmiş ayrıca bazı yerlerde yazı hocalarının istihdamına lazım gelen varidat dahi bu yolla temin edilmiştir. (Ergin, 1977: 466-467)

“Bu yeni tedbirlerin uygulamadaki başarısı bilinmiyorsa da Rumeli’de bu yolla pek çok okulun yapıldığı gerçektir. Bu vesikaya göre, devletin Müslüman halkı kendi çocuklarının tahsil yaptıkları sıbyan okullarıyla ilgilenmeye zorladığı anlaşılıyor” (Kodaman, 1991: 65).

### 2.3. Abdülhamid Döneminde Sıbyan Mektepleri

**2.3.1. Kanun-i Esasi.** 2. Abdülhamid döneminde eğitim meseleleri ele alınmış ve 1876 Kanun-i Esasi’de eğitimle ilgili şu maddelere yer verilmiştir.

15. madde: Emri tedaris serbesttir. Muayyen olan kanuna tebaiyet şart ile her Osmanlı umumi ve hususi tadrise mezundur.

16. madde: Bılcümle mektepler Devletın tahtı nezaretindedır. Tebaai Osmanıyenın terbiyesi bir sıyakı ittihat ve intizam üzere olmak için ıktıza eden esbaba teşebbüs olunacak ve mileli muhtelifenin umuru itikadiyelerine müteallık olan usulü talimiyeye halel getirilmeyecektir.

110. madde: Vilâyet Mecalisi Umumiyesinin vezayifi yapılacak kanunu mahsusunda beyan olunacağı veçhile turuku meabir tanzimi ve itibar sandıklarının teşkili ve sanayi ve ticaret ve felâhatın teshili gibi umuru nafiaya müteallık mevad hakkında ve umuma ait maarif ve terbiyenin intışarı yolunda müzakerata şâmil olmakla beraber, tekâlif ve mürettebatı miriyenin sureti tevzi ve istihsalinde ve muamelâtı sairede kavanin ve nizamatı mevzua ahkâmına muhalif gördükleri ahvalin müteallık olduğu makam ve mevkilere tebliği ile tashih ve ıslahı zımında arzı iştikâ etmek selâhiyetini dahi muhtevi olacaktır.

114. madde: Osmanlı efradının kâffesince tahsili maarifin birinci mertebesi mecburi olacak ve bunun derecat ve teferrüatı nizamı mahsus ile tâyin kılınacaktır.

1869 Maarif Nizamnamesi'nde de mevcut olan ilköğretim mecburiyeti Kanun-i Esasi ile anayasa metninde yer almıştır. Bu mecburiyetin anayasada yer almasıyla kız ve erkek çocukların ilköğretim haklarından yararlanmasına yasal olarak imkân sağlanmıştır.

**2.3.2. Ders programları.** Münif Paşa'nın zamanı nezaretinde, 5 Ocak 1882 tarihinde çeşitli ders programları yayınlanmıştır. "Darülmuallimata mahreç olmak ve iptidaiye ve rüşdiye sınıfları beraber bulunmak üzere inas için mücedden tertib ve tanzim edilen ders cedveli ber vech-i ati derç olunur" (Cevat, 2001: 247).

Tablo 3

*Sunuf-ı ibtidaiye ve rüştiyeden mürekkeb ve müddet-i tahsiliyeleri altı seneden ibaret olan inas rüşdiyelerine mahsus ders programı: Mevadd-ı Tedrisiyenin Senelere Taksimi*

Mevadd-ı Tedrisiye	Her sınıfta bir hafta zarfında okunacak derslerin adedi					
	Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene	Dördüncü Sene	Beşinci Sene	Altıncı Sene
Elifba ve Şifahi Ma'lumat	18	.	.	.	.	.
Kur'an-ı Kerim Ma'a Tecvid	4	6	5	3	2	2
Ulum-ı Diniye	.	2	2	2	2	2
Kıraat	4	4	4	2	1	1
İmla	4	4	3	2	1	1
Kitabet	.	.	.	.	1	1
Kava'id-i Osmaniye	.	.	2	2	1	2
Arabi	.	.	.	.	2	2
Farisi	.	.	.	.	1	1
Hüsn-i Hatt	.	2	2	1	1	1
Dürus-ı Eşya ve Ma'lumat-ı Nafia	2	2	2	1	1	1
İdare-i Beytiye	.	.	.	2	2	2
Ahlak	.	.	.	1	1	2
Hıfzı's-Sıhha	.	.	.	.	1	1
Hesab	2	2	2	2	1	1
Coğrafya	.	.	.	2	2	2
Tarih	.	.	.	2	2	2

El Hüneleri	2	2	2	2	2	2
Yekün	18	24	24	24	24	24

### **Mevadd-ı Tedrisiyenin İzahı**

#### **Dürus-ı Eşya ve Malumat-ı Nafia**

Birinci sene

Haftada 2 ders

#### Ma'lumat-ı Dikhan

1. Mekteb binası.
2. Baba evi.
3. Cami-i şerif.
4. Bir evin suret-i inşaası ve mesakin.
5. Çiftçilik, çobanlık, ahır, çift öküzleri, at ve merkeb ve saire.
6. Kümes hayvanatı (horoz, tavuk, kaz, ördek, hindi ve saire).
7. Hububat ve erzak.
8. Çiftçinin mu'avinleri (koyun, keçi ve saire).
9. Kuşlar, ipek böceği, kırlangıç, kuşların sevk-i tabi'si, muhaceret-i tuyur.
10. Faideli böcekler (arı ve kovan ve saire), insan, hayvanat.
11. Bağ, orman ve meşhur ağaçlar.

#### Ma'lumat-ı Belediye

12. Şehir (sokaklar, en meşhur cevami-i şerife ve devair-i idare)
13. Mektebler, müzeler, kütüphaneler, meydanlar.
14. Kabristanlar.
15. İki kısım tekrarı.

İkinci sene

Haftada 2 ders

#### Eşya-yı Müsta'mele

16. Ağdiye (ekmek, neden ve nasıl yapıldığı, et, sebze ve meyve).



17. Süt ve inek, peynir, et, balık.
18. Yemek: meşhur et'imenin suret-i ihzarı hakkında ta'rifat, meşrubat, kahve, çay.
19. Sofra takımı.
20. Elbise için levazım, kenevir, pamuk mensucat, ipek böceği, san'at-ı nesc.
21. Mefruşat, mekteblinin çantası, maarifin fevaidi, defter, okumak lazımdır, kitab, kitabcı.
22. Sanayi, madenciler, sanayi, ulum.
23. Ticaret: say meskukat, tasarruftaki selamet.
24. Tekrar.

Üçüncü sene

Haftada 2 ders

#### Zamanın Taksimi

25. Gün, sene.
26. Güneş, ay, alaim-i semaviye.
27. Mevasim-i takvim.
28. Zamanın taksimi: kum saati, ceb saati, duvar saati, zamanın kıymeti.
29. Sema, rasad dürbini, tulu ve gurub-ı şems, evkat-ı ibadat, iistirahat, netayic.
- 30-31. Tekrar.

Tenbih – Dürus-ı eşya ezber dersi değildir. Muallime müteallimlere layıkıyla anlatmalı; dersde geçen eşyayı göstermeli ve talibata takrir ve ifade etdirmelidir.

Muallime hanımlar dürüş-ı eşyada bulunan mevadd ve eşyanın ya nümunelerini yahud resimlerini talibata bil-irae eşkal ve elvanını zihinlerde adata nakş etdirmelidir.

Mevadd ve eşya-yı mezkure muallimler ve talibatca kabil-i tedarikdir.

Dördüncü sene

Haftada 1 ders

Birinci ve ikinci ve üçüncü senelerde tedris olunan “Dürus-ı eşya altı dersde tekrar ve takviye edildikten sonra “Ma'lumat-ı Nafia”ya başlanacaktır.

## 1

## Hendeseye aid ma'lumat-ı mücmele-i iptidaiye

1. Hutut-ı müstakime ve münhaniye ve münkesire.
2. Eşkal-i iptidaiye, murabba, müstatil, müselles ve saire.
3. İbad-ı sülüse: tul, arz ve umk.
4. Eşkal-i saire ve bazı mücessemat, daire, eşkal ve adla-ı muntazama, mikab, menşur, üstüvane ve küre.
5. Mesaha-ı sutuh-ı müsteviye-i muntazama, eşkal-i hendesiye'nin tersimi.

## 2

## Hikmet-i tabi'iyeye aid ma'lumat-ı mücmele-i iptidaiye

Sıklet-i ecdam, tazyik-i hava, havada bulunan gazlar, teneffüs, hararet ve müzanül-harare, buhar-ı ma, sefain-i ticariye, rutubet-i hava, bulut, yağmur, kar, dolu, buz, elektrik, yıldırım, siper-i saika.

Beşinci sene

Haftada 1 ders

## 3

## Hikmeti- tabiyeye aid ma'lumat-ı mücmele-i iptidaiye

Mevalid-i sülüse: hayvanat, nebatat, madeniyat – hayvanların malum ve meşhur olan bazı enva-ı hayvanattan istifademiz: et, yağ, peynir, kaymak, yoğurt, süt, deri, kürk, yük, tiftik, ekmek, yumurta ve saire.

Nebatatın malum ve meşhur olan bazı envaı , nebatatdan istifademiz: sebze, meyve, hububat, ekmek, un, çayır otları, kereste, odun, kömür ve saire.

Ma'adin, ahcar, mahrukat, ma'adinden istifademiz, maden kömürünün derece-i ehemmiyeti, ma'adin-i meşhure, ahcar-ı kıymetdar.

Altıncı sene

Haftada 1 ders

Dürus-ı eşya ile malumat-ı nafiada geçen kavaid-i ilmiyenin daha ziyade tafsil ve izahıyla takviyesine ve ezhan-ı talibatda takririne itina kılınacaktır. (Cevat, 2001: 260-263)

Tablo 4

*Sunuf-ı ibtidaiye ve rüştiyeden mürekkeb ve yedi seneden ibaret kız sanayi*

*mektepleri mahsus ders programı: Mevadd-ı Tedrisiyenin Senelere Taksimi (Cevat, 2001: 274).*

Mevadd-ı Tedrisiye	Her sınıfta bir hafta zarfında okunacak derslerin adedi						
	Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene	Dördüncü Sene	Beşinci Sene	Altıncı Sene	Yedinci Sene
Elifba ve Şifahi Ma'lumat	18	.	.	.	.	.	.
Kur'an-ı Kerim Ma'a Tecvid	6	4	4	4	2	1	1
Ulum-ı Diniye	.	2	2	2	1	1	1
Kıraat ve İmla	8	6	6	6	2	1	1
Kitabet	.	.	.	.	.	1	1
Kava'id	.	.	2	3	2	.	.
Arabi	.	.	.	.	.	1	2
Farisi	.	.	.	.	.	1	1
Hüsn-i Hatt	.	2	1	1	1	1	1
Dürus-ı Eşya ve Ma'lumat-ı Nafia	2	2	1	1	1	1	1
İdare-i Eytaye	.	.	.	.	2	2	2
Ahlak	.	.	.	.	1	1	1
Hıfzı's-Sıhha	.	.	.	.	1	1	1
Hesab	.	.	.	.	.	1	1
Coğrafya	.	.	.	.	2	2	2
Tarih	.	.	.	.	2	2	1
Resim ve Hendese	.	.	.	.	1	1	1
El Hüneleri	6	12	12	12	12	12	12
Yekün	24	30	30	30	30	30	30

## Mevadd-ı Tedrisiyenin İzahı

### Dürus-ı Eşya ve Malumat-ı Nafia

Tablo 5

*Sunuf-ı ibtidaiye ve rüştiyeden mürekkebe ve yedi seneden ibaret kız sanayi mektepleri mahsus ders programında Dürus-ı eşya ve ma'lumat-ı nafia ders saatleri*

Sene	Haftada ders
Birinci sene	2
İkinci sene	2
Üçüncü sene	1
Dördüncü sene	1
Beşinci sene	1
Altıncı sene	1
Yedinci sene	1

“İnas mekatib-i rüştiyesindeki usule tevfikân tedris olunacaktır” (Cevat, 2001: 279).

Tablo 6

*Dersaadet ve kasabat ibtidai mekteplerine mahsus müfredat programı* (Cevat, 2001: 294).

Dürus	Birinci sene	İkinci sene	Üçüncü sene
Elifba	12	.	.
Kur'an-ı Azimü's-şan	12	6	6
Tevîd	.	2	2
İlm-i Hal	2	3	3
Ahlak	.	2	2
Sarf-i Osmani	.	.	2
İmla	3	3	2
Kıraat	3	2	1

Mülâhhas Tarih-i Osmani	.	.	2
Muhtasar Coğrafya-yı Osmani	.	2	2
Hesab	1	2	2
Hüsn-i Hatt	1	2	2
Yekün	22	22	25

### İhtar

“Bir ve iki muallim ile idare edilen mekteplerde her ders müddeti yarım saat ve daha ziyade muallimi olan mekteplerde üç çeyrek olduğundan devam ve teneffüs ve azad vakitlerinin ana göre tertib ve taksimi lazım gelir” (Cevat, 2001: 294).

### “Maarif Nezaret-i Celilesi’nden

Dersadet’le taşra kasabat mekatib-i ibtidaiyesi için tertib edilen program geçenlerde neşredildiği gibi bu defa da kura mekatib-i ibtidaiyesinde meriyül-icra olmak üzere tanzim ve vilayete irsal olunan program ber-vech-i ati talimatla beraber neşr u ilan olunur” (Cevat, 2001: 304).

### Tablo 7

*Taşra köy mekteplerine mahsus olmak üzere Maarif Nezaret-i celilesince yeniden tertib olunan ders cedveli* (Cevat, 2001: 304).

Birinci sene		İkinci sene	
Haftada Ders Aded	Esami-i Dürus	Haftada Ders Aded	Esami-i Dürus
12	Elifba-yı Osmani	6	Kur'an-ı Kerim
12	Ecza-yı Şerife	3	İlm-i Hal
6	Hesab-ı Zihni	2	Hesab-ı Zihni
		3	Kıraat
		2	Hatt

Üçüncü sene		Dördüncü sene	
5	Kur'an-ı Kerim Ma'a Tecvid	5	Kur'an-ı Kerim Ma'a Tecvid
3	İlm-i Hal	3	İlm-i Hal
3	Hesab	3	Hesab
3	Kıraat	3	Kıraat
2	Hatt ve İmla	2	Hatt ve İmla

## 2.4. İkinci Meşrutiyet Döneminde Sıbyan Mektepleri

### 2.4.1 Yasal düzenlemeler.

**2.4.1.1. Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati.** “Meşrutiyetin ilanı ile birlikte başlayan yeni dönemde, maarif alanında çeşitli iyileştirme çalışmaları yapılmış ve ülkenin maarif alanında eksikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun için çeşitli komisyonlar oluşturulmuştur. Okulları tespit ve kontrol etmek işiyle görevli müfettişlerin bu çalışmada payı oldukça büyüktür” (Batır, 2007:100).

Tüm bu çalışmalar neticesinde “6 Ekim 1913 tarihinde Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati çıkarılmış ve bu kanun geçici olmasına rağmen Cumhuriyet yıllarında da birçok maddesi yürürlükte kalmıştır” (Akyüz, 2015, 268). Kanunun ilk maddesinde “ilköğretimin zorunlu ve devlet okullarında ücretsiz olduğu belirtilmektedir” (Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı, 1329: 3).

“Birinci Dünya Savaşı’nın yarattığı olumsuz etki sebebiyle, özellikle köylerde tarım faaliyetlerinin aksamasını engellemek için yürürlükten kaldırılmış, 1921’de olumsuz etkinin ortadan kalkmasıyla tekrar yürürlüğe girerek ilköğretimin mecburiyeti sağlanmıştır” (Batır, 2007:100).

Kanunun 23. Maddesi ile öğretim süresi ve verilecek dersler belirlenmiştir (Tedrisat-ı İptidaiye, 1329: 6-7). Bu maddeye göre ilköğretim, 7-8 yaş çocuklar için devre-i iptidaiye, 9-

10 yaş çocuklar için devre-i vasatiye, 11-12 yaş çocuklar için devre-i aliye olmak üzere 3 bölüme ayrılmış ve öğretim süresi 6 sene olarak belirlenmiştir.

İlköğretimde yer alan dersler şu şekilde gösterilmiştir.

- Kuran-ı Kerim (Müslümanlara mahsus)
- Malumat-ı Diniye (Gayr-i müslim çocuklara kendi dinleri gösterilecektir.)
- Kıraat ve Hat
- Lisan-ı Osmani
- Hesap, Hendese
- Coğrafya, bilhassa Osmanlı Coğrafyası
- Tarih, bilhassa Osmanlı tarihi
- Dürus-ı Eşya
- Malumat-ı Tabiiye ve Ttatkatı, Hıfzısıhha
- Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye ve İktisadiye
- El işleri ve Resim
- Talim-i Askeri (erkek çocuklara)
- İdare-i beytiye ve dikiş işleri (kız çocuklara)

Ayrıca kanunun 25. Maddesinde okulda eğitim yapılmak üzere ders saati dışında gelen öğrencilere bölgenin ihtiyacına göre uygulamalı tarım ve sanat dersleri gösterileceği belirtilmiştir (Tedrisat-ı İptidaiye, 1329:8).

Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı'nda verilecek derslerin belirtilmesine rağmen uygulanacak eğitimin yöntem ve detaylarına yönelik detaylı bir bilgi bulunmamaktadır. Bu detaylar 15 Temmuz 1915 tarihinde yayınlanan Mekatib-i İptidaiye-i Umumiye Talimatnamesi'nde detaylı olarak ele alınmıştır.

**2.4.1.2. Mekatib-i İptidaiye-i Umumiye Talimatnamesi.** “15 Temmuz 1915 tarihinde yayımlanan talimatname Türk eğitim tarihinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Çünkü bu talimatname ile eğitim sistemine resmi anlamda ilk uygulamalar getirilmiştir” (Batır, 2014: 153).

Talimatnamenin önsözünde belirtildiğine göre “iptidaiye mektebinin hedefinin, Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatının 5. Maddesine göre ilköğretim çağındaki çocuğa hayat için lazım olan gerekli bilgiyi sağlamak, çocuğu dinine bağlı, vatanperver olarak yetiştirmektir” (Mekatib-i İptidaiye-i Umumiye Talimatnamesi, 1331: 3).

18 fasıl ve 125 maddeden oluşan talimatnamenin ilk faslı öğrencinin kayıt ve kabul işlerine, ikinci faslı ders, tatil ve resmi günlere ayrılmıştır. Üçüncü fasıl ders saatleri, törenler ve ders programına ayrılmıştır (Mekatib-i İptidaiye-i Umumiye Talimatnamesi, 1331: 4-8).

Evkât-ı Dersiyeye başlıklı 3. fasıl 12-19. maddelerden oluşmaktadır.

Madde 12: Mektep her gün sabahleyin saat sekizden itibaren, öğleden sonra saat dörde kadar açıktır. Mektep dörtten sonra Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı'nın 84. Maddesi gereğince bazı aylarda akşam devama mecbur olanlar için iki saat açık bulunur. Salı ve Perşembe günleri öğleden sonra ders olmaz (Mekatib-i İptidaiye-i Umumiye Talimatnamesi, 1331: 6).

Madde 13: Ders ve teneffüs zamanları aşağıdaki cedvele göre belirlenmiştir.

Tablo 8

*Mekatib-i İptidaiye-i Umumiye Talimatnamesine göre ders başlama ve bitiş saatleri*

	Başlama Saati		Bitiş Saati
Temizlik muayenesi ve devam yoklaması	8	Öğleden dört saat evvel	8,30
Birinci ders	8,30		9,10
Birinci teneffüs	9,10		9,25
İkinci ders	9,25		10, 5
İkinci teneffüs	10, 5		10,20
Üçüncü ders	10,20		11
Öğle teneffüsü	11,00		1



Temizlik muayenesi ve gına	1,00	1,20
Dördüncü ders	1,20	2
Dördüncü teneffüs	2,00	2,15
Beşinci ders	2,15	2,55
Beşinci teneffüs	2,55	3,10
Altıncı ders	3,10	3,50
Gına ve ayak talimleri	3,50	4

(İkinci ders bitiş ve ikinci teneffüs başlangıç saatleri 40 dakikalık ders saatleri dikkate alındığında 10,15 olması gerekirken matbaa hatasından dolayı 10, 5 olarak basılmıştır.)

“Okul saatleriyle ilgili eleştiride bulunan Muallim Cevdet Bey özellikle Maarif Nezaretine bağlı okullarda öğleden sonraları ders yapılmasının aileler tarafından hoş karşılanmadığına işaret etmekte ve çocukların da babalarına öğleden sonraları işlerinde yardım edemediklerinden dolayı baba mesleğini öğrenemediklerinden şikayet etmektedir” (Batır, 2007:120). Ders saatlerini şu sözlerle eleştirmektedir. “Zavallı çocukları sabahtan akşama ve bir seneden on iki, on üç seneye kadar yevmi beş, altı saat ağır dersler altında oyunsuz, teneffüssüz yaşatmağı usul-i cedide zannetmişlerdir” (Batır, 2007:120-121).

Madde 16: Salı günleri öğleden sonra hava uygunsa açık havada oyunlar oynanabilir. Açık havada yapılan dersler sırasında öğrenciye tarih, coğrafya, ziraat, tabiat hakkında bilgi verilir. Mesela bunlardan birinde ağaç dikilebilir, dikilen bu ağaçlara bu günlerde bakılabilir. Oyunlarda koşu ve top oyunu tercih edilir (Mekatib-i İptidaiye-i Umumiye Talimatnamesi, 1331: 7).

Madde 17: Her Perşembe günü öğleden sonraları fen derslerine dair bilgi verilebilir veya siyasi olaylara güncel olaylara değinilebilir. Bu konularla ilgili konferanslar verilebilir. Konuşmalar başmuallim veya diğer muallimler tarafından olabileceği gibi konuyla ilgili kişilerde konuşmacı olarak davet edilebilir. Konferanslar üst sınıfların anlayışına göre düzenlenir. Konuşmacı levha kullanmalı, öğrencilerin sorularına ve tartışmalara açık olmalıdır. Erkek okullarında 3-6. Sınıf öğrencilerine beden hareketleri, ayak talimleri

yaptırılıp vesair oyunlar oynatılıp, bunların sonunda muallim tarafından padişahın ömrü ve sağlığının daima iyi olmasına dair kısa bir dua edilmesi uygundur. Kız okullarında kızlara dair beden terbiyesi ile oyunlar oynanır. Yer müsait ise, bu gösterilere aileler de davet edilebilir (Mekatib-i İptidaiye-i Umumiye Talimatnamesi, 1331: 7-8).

Madde 18: Diğer günlerde saat dördten sonra beşinci ve altıncı sınıf talebesi, Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'nın 84. Maddesi gereğince devam edecek olanlar ziraat tatbikatında ve askeri talimlerde bulunabilirler (Mekatib-i İptidaiye-i Umumiye Talimatnamesi, 1331: 8).

Madde 19: Haftalık ders programı mümkün mertebe aşağıdaki cedvele göre tertib edilecektir (Mekatib-i İptidaiye-i Umumiye Talimatnamesi, 1331: 8).

Tablo 9

*Mekatib-i İptidaiye-i Umumiye Talimatnamesine göre haftalık ders programı cedveli*

Öğleden önce tedris edilecek dersler	Öğleden sonra tedris edilecek dersler
Kuran-ı Kerim	El işleri
Malumat-ı Diniye	Ziraat
Musahabat-ı Ahlakiye	Yazı
Türkçe, Kıraat, Sarf ve Nahiv	Resim
Tarih	Musiki «Gıma»
Coğrafya	Türkçe «Manzume ve İmla»
Hesap ve Hendese	Terbiye-i Bedeniye
Eşya Dersleri	

Devre-i ula birinci sınıfın elifba ve Kuran-ı Kerim dersi öğleden evvel ve sonra dahi okutulabilir.

Madde 20: Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı'na göre iptidaiye mektepleri altı sınıf olarak, dershanelerin ve muallimlerin adedine göre şöyle teşkil olunacaktır.

Bir dershaneli ve bir muallimli mekteplerde, öğrencilerin mensup oldukları sınıflara göre ayrılacak ve müfredat programında gösterildiği bazı dersler müşterek ve diğerleri ayrı tedris olunacaktır.

İki dershaneli ve iki muallimli mekteplerde, muallimlerden biri devre-i ulanın birinci ve ikinci sınıfını, diğeri devre-i mutavassıta ve aliye idare edecektir.

Üç dershaneli ve üç muallimli mekteplerde, muallimlerden her biri üç devreden biriyle meşgul olacaktır.

Dört dershaneli ve dört muallimli mekteplerde, devre-i ulanın birinci sınıfını bir muallim, ikinci sınıfı diğeri bir muallim, devre-i mutavassıta ile devreyi aliye ayrı ayrı birer muallim tarafından okutturulur.

Beş dershaneli ve beş muallimli mekteplerde, devre-i ula ve devre-i mutavassıta kısımları ayrı ayrı birer muallim, devre-i aliyenin diğeri iki sınıfı diğeri muallim tarafından okutturulacaktır.

Altı dershaneli ve altı muallimli mekteplerde, her bir sınıf birer muallim tarafından idare edilecektir. (Mekatib-i İptidaiye-i Umumiye Talimatnamesi, 1331: 8-9)

Talimatnamenin 30 maddesinde ezberlettirilecek konulara özellikle değinilmiştir.

Madde 30: Bütün sınıfta dualar, sureler, manzumeler, şarkılar, tarihler, isimler ve kaidelerden başka bir şey ezberlettirilmez. Tarih, Coğrafya, Eşya dersi, Ziraat ve Hendese gibi derslerde kitaptan olduğu gibi ezberletmek caiz değildir (Mekatib-i İptidaiye-i Umumiye Talimatnamesi, 1331: 10).

**2.4.2. Uygulanan ders programları ve ders cetvelleri.** İkinci Meşrutiyet döneminde 1329 (1913) tarihli Mekatib-i İptidaiye ders müfredatları kabul edildi. Bu müfredatlar “Altı, Beş, Dört ve Üç Dershaneli ve Muallimli Mekteplere Mahsus” ve “Bir ve İki Dershaneli ve Muallimli Mekteplere Mahsus” olmak üzere iki ayrı biçimde hazırlanmıştır.

### 2.4.2.1. Ders cetvelleri.

#### 2.4.2.1.1. Mekatib-i iptidaiye ders müfredatı; bir ve iki dersaneli ve muallimli

mekteplere mahsus ders cetvelleri.

Tablo 10

Bir muallimli mekteplere ait ders cetveli (Numune 1).

Dersler	Devre-i ula		Devre-i mutavassıta		Devre-i aliye	
	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf
Elifba ve Ecza-yı Şerife	3~	3	0	0	0	0
Kuran-ı Kerim ve Malumat-ı Diniye*	5~	5	5~	5	5~	5
Musahabat-ı Ahlakiye (Tarihiye, Sıhhiye ve Medeniye)	Kıraat dersleri arasında		Kıraat dersleri arasında		Kıraat dersleri arasında	
Kıraat** (İmla, Ezber, Yazı)	3~	3	3~	3	3~	3
Sarf	Kıraat dersleri arasında		Kıraat dersleri arasında		Kıraat dersleri arasında	
Tahrir	Kıraat dersleri arasında		1~	1	1~	1
Tarih	Kıraat dersleri arasında		1~	1	1~	1
Coğrafya	Terbiyevi tenezhürlerle eşya dersleri arasında		Terbiyevi tenezhürlerle eşya dersleri arasında		1~	1
Hesap ve Hendese	3~	3	3~	3	3~	3
Eşya Dersleri ve Ziraat	2~	2	2~	2	2~	2
Resim	Vazife şeklinde		Vazife şeklinde		Vazife şeklinde	
Elişleri	Vazife şeklinde		Vazife şeklinde		Vazife şeklinde	
Terbiye-i Bedeniye ve Sıhhiye	Sabah ve akşam tatillerinden evvel bedeniye ve askeriye talimi alıştırmaları					
Oyun	Her teneffüste terbiyevi tenezzühler esnasında.					
Nişan Talimi	Beden alıştırmaları arasında.					
Gına	Sabahları ve öğleden sonraları sınıfa girerken, Salı ve Perşembe günleri mektepten çıkarken					

Tablo 11

*Bir muallimli mekteplere ait Vazifeler*

Vazifeler	Devre-i ula	Devre-i mutavassıta	Devre-i aliye
Hesap ve Hendese	3	4	3
Kıraat, Yazı ve İstinsah	4	0	0
Sarf	0	2	2
Tahrir	0	2	3
El İşleri	4	4	4
Resim	3	4	3

Tablo 12

*İki muallimli mekteplere ait ders cetveli (Numune 6).*

Dersler	Devre-i ula		Devre-i mutavassıta		Devre-i aliye	
	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf
Elifba ve Ecza-yı Şerife	3~~~~~3		0	0	0	0
Kuran-ı Kerim ve Malumat-ı Diniye* (Devre-i ulada yalnız malumat-ı diniye)	3~~~~~3		5~~~~~5		5~~~~~5	
Musahabat-ı Ahlakiye Ttarihiye, Sihhiye ve Medeniye)	3~~~~~3		Kıraat dersleri arasında		Kıraat dersleri arasında	
Kıraat** (Elifba'dan sonra)	3~~~~~3		3~~~~~3		3~~~~~3	
İmla	1~~~~~1		Kıraat dersleri arasında		Kıraat dersleri arasında	
Ezber	1~~~~~1		Kıraat dersleri arasında		Kıraat dersleri arasında	
Sarf	0	0	1~~~~~1		1~~~~~1	
Tahrir	0	0	1~~~~~1		1~~~~~1	

Tarih	0	1	1~~~~~1	1~~~~~1
Coğrafya	0	1	1~~~~~1	1~~~~~1
Hesap ve Hendese	2	3	2~~~~~2	3~~~~~3
Eşya Dersleri ve Ziraat	4~~~~~4		3~~~~~3	3~~~~~3
Resim	2~~~~~2		Vazife şeklinde	Vazife şeklinde
Elişleri	2~~~~~2		Vazife şeklinde	Vazife şeklinde
Terbiye-i Bedeniye ve Sıhhiye			Sabah ve akşam tatillerinden evvel bedeniye ve askeriye talimi alıştırılmaları	
Oyun			Her tenefüste terbiyevi tenezzühler esnasında.	
Nişan Talimi			Beden alıştırılmaları arasında.	
Gına			Sabahları ve öğleden sonraları sınıfa girerken, Salı ve Perşembe günleri mektepten çıkarken	

Tablo 13

*İki muallimli mekteplere ait Vazifeler*

Vazifeler	Devre-i ula		Devre-i mutavassıta	Devre-i aliye
	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf		
Hesap	1	1	3	2
Hendese	0	0	1	1
Sarf	0	0	2	2
Tahrir	0	0	2	2
Toprak ve El İşleri	2	1	3	3
Resim	2	0	2	2







Tablo 16

*Üç - Dört - Beş Muallimli mekteplere mahsus ders cetvellerinde Eşya Dersleri ve Ziraat*

Dersler	Devre-i ula		Devre-i mutavassıta		Devre-i aliye	
	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf
Üç muallimli mektepler (Numune 5)	4~~~~~4		4 ~~~~~4		4 ~~~~~ 4	
Dört muallimli mektepler (Numune 6)	5~~~~~3		4 ~~~~~ 4		4 ~~~~~ 4	
Beş muallimli mektepler (Numune 7)	5	3	2	2	4 ~~~~~ 4	

İhtar: Adedleri arasında şu işaret (~~~~~) bulunan dersler o derslerin müctemi'an yani her iki sınıf birlikte olarak okutulacağını gösterir.

**2.4.2.2. Mekatib-i iptidaiye ders müfredatı; Eşya Dersleri ve Ziraat programı.** “Bir ve İki Dershaneli ve Muallimli Mekteplere Mahsus” ve “Altı, Beş, Dört ve Üç Dershaneli ve Muallimli Mekteplere Mahsus” olan müfredatlardaki programlar birlikte verilmiştir. “Altı, Beş, Dört ve Üç Dershaneli ve Muallimli Mekteplere Mahsus” olan programdaki konular “Bir ve İki Dershaneli ve Muallimli Mekteplere Mahsus” olan programdaki konuları tamamen kapsamaktadır. Ayrıca “Altı, Beş, Dört ve Üç Dershaneli ve Muallimli Mekteplere Mahsus” olan müfredatta ilave konulara yer verilmiştir. Bu ilave konular italik ve köşeli parantez içerisinde aktarılmıştır.

### **Devre-i Ula Birinci Sınıf**

#### **Eşya Dersleri**

Vücutun duyu organları: bu organlarla yapılan hareketler, bunlara ait sağlık tavsiyeleri.

Elbiseler: elbiselerin nelerden yapıldığı ve temizliği.

Mektep ve dershane: bunların bölümleri, mektep eşyaları, mektepte yapılan şeyler.

*[Ev ile mektep arasındaki eşyalar: sokak, meydan, cadde, sokaklarda görülen insanlar, satıcılar, arabalar, tramvaylar, dükkân ve mağazalar.]*

Bitkiler: çiçek, otlar, sebzeler, ağaçlar, mevsimine göre meyveler.

Hayvanlar: kedi, köpek, tavuk, horoz, hindi, ördek, koyun, kuzu, keçi, at, deve, merkep, katır, kanarya, güvercin, kırlangıç, kelebek, böcekler.

*[Yemekler: gıda maddeleri, ekmek, et, süt, tereyağı, yemek takımları, yemek pişirme ve yemek pişirme aletleri, yemek yemenin sebebi, yemek yemenin yöntemi.]*

### **Ziraat**

#### **Nazarriyyat**

Arpa başağının, sapının, yulaf kökünün, gelincik çiçeğinin incelenmesi.

Meyve ve orman ağaçlarının veya yol kenarındaki ağaçların incelenmesi.

Kara fatmanın, ipek böceğinin, çekirgenin, serçe kuşunun, koyunun incelenmesi.

#### **Ameliyyat**

Kına çiçeği, fasulye, marul vs. ekmek ve ekilen tohumlar büyüdükçe tımar etmek ve yetişenleri devşirmek.

#### **Müze ve Numune Mecmuaları**

İsmi öğrenilen her şeyden talebe kendine bir numune alır. Muallim efendi talebesiyle beraber metkebin camlı dolabına mezkur numunelerden usulü vecihle ve ders sırasıyla birer tane yerleştirir. Dolaba yerleştirilen numunelerin üzerine isimleri, nerede buldukları, müzeye kimin tarafından verildiği, müzeye konduğu tarih yazılmalıdır.

Mülâhazat: Bu müfredat bir numune ve esastır. Mektebin bulunduğu mevkide kara fatma yok ise, talebeye bal arısı incelettirilmelidir. O da yok ise sinek incelettirilir. Kına çiçeği, fasulye, marul vs. yerine de ıspanak, şalgam gibi mahsullerin tohumları ekilebilir.

#### **Devre-i Ula İkinci Sınıf**

##### **Eşya Dersleri**

Bitkiler: çiçek, otlar, sebzeler, ağaçlar, mevsimine göre meyveler.

Hayvanlar: evcil hayvanlar, kuşlar, yabani hayvanlar.

Madenler: taşlar, demir, bakır gibi madenler.

Sanayi: terziler, dokumacılar, demirciler, tenekeçiler, kunduracılar, dülgerler, marangozlar, bahçıvanlar, çobanlar, fırıncılar vs.

Tabiat olayları: gece, gündüz, kış, yaz, bahar, sonbahar, yağmur, kar, buz, yıldırım, şimşek.

*[Çevre ve yöre: mektebin çevresinde görülen binalar, camiler, mescitler, denizler, dağlar, nehirler, adalar, burunlar, körfezler, boğazlar, tepeler, yaylalar, vadiler.]*

### **Ziraat**

#### **Nazarriyyat**

Arpa, buğday, yulaf, gelincik çiçekleri, başakları, sapları üzerinde inceleme. Diğer nebatatlar ve mahsuller üzerinde inceleme.

*[Topraklara ve taşlara dair inceleme.]*

Kara fatmaya, ipek böceğine, çekirgeye, serçe kuşuna, ördeğe, tavuğa, koyuna, ineğe dair inceleme.

Meyve ağaçlarına, orman ağaçlarına ve yol kenarındaki ağaçlara dair inceleme.

#### **Ameliyyat**

İlk sene ekilen tohumlar ekilir. Bunların ne kadar zamanda ve hangi mevsimde ve nasıl ekildiği mülahaza ve mukayese edilir. Alınan mahsuller mülahaza ve mukayese olunur.

Toprakların renkleri, katılık ve yumuşaklıkları mülahaza ve mukayese olunur.

Tavuk, hindi, ipek böceği ve bal arısı gibi hayvanlar beslenilerek bunlara dair mülahazalar ve mukayeseler yapılır.

#### **Müze ve Numune Mecmuaları**

İlk sene gibi. Fazla olarak taş ve toprak numuneleriyle civara ait tohum vs. numuneleri konulur.

Mülahazat: İsimleri öğrenilen nebatat ve hayvanatın yaşayışları, insanlara faydaları ve ne işe yaradıkları incelenmeli ve mülahaza edilmelidir. *[Talebe tarlalara yönlendirilir ve çevrenin ziraat faaliyetleri takip edilir.]*

## **Devre-i Mutavassıta Birinci Sınıf**

### **Eşya Dersleri**

Mesken: iç ve dış yapıları, inşaatları ve yıkıcı etkenleri.

Aydınlanma araçları: mum, lamba, hava gazı, elektrik.

Isınma araçları: ocak, mangal, soba ve parçaları: kapak, boru, kürek, maşa, kül, duman, alev, odun, kömür, maden kömürü, termometre.

*[Çiftçilik: çiftçi, tarla, sapan, düğün, tırpan, tohum, öküz, harman yeri, hasat, demet, arpa, buğday, yulaf, çavdar, nohut, bakla, mısır, ambar, saman, kepek, başak, sap, keten, kenevir, gübre, kimyasal gübreler, değirmen.]*

Madencilik: madenler, maden kuyuları, işçi hayatı, madenci feneri, kazma, çekiç, tulumba, maden ocakları, madenlerin çıkarılması.

Avcılık: avcı, avcılara ait silahlar, muhtelif avlar hakkında dersler, bildircin, karaca, geyik, aslan, kaplan, fil avcılıkları, av köpekleri, balıklar, balık kurutmak ve kurmak.

Evcil ve yabani hayvanlar hakkında bilgiler.

*[Bitkiler, ağaçlar ve meyveler: sebze ve meyve kurutmak, konserveler, reçeller, şuruplar, ormanlar, orman mahsulleri ve faydaları.]*

### **Ziraat**

#### **Nazarriyyat**

Yukarıdaki bahisler tekrar mülhaza, mukayese ve muhakeme edilir. Arpa, buğday, yulaf ziraatıyla mısır, tütün, patates, pancar, keten, kenevir, ziraatı okunur.

Patlıcan, domates, hıyar, kabak, salata vs. gibi en meşhur sebzelerin ziraat usulü okunur.

Meşhur meyve ağaçlarının ve bilhassa mektebin bulunduğu mevkide en çok yetişen meyve ağaçlarının teksiri usulleri okunur.

Sığır, koyun ve at yetiştirme usulleri öğretilir.

Çiftlikte ve çiftçilikte defter tutma usulü okunup öğretilir.

*[Ziraat makineleri ve ziraat inşaatı.]*

### **Ameliyyat**

*[Kumlu, killi ve kireçli topraklara ait düşünceler, kıyaslamalar ve muhakemeler yapılır. Yukarıda isimleri geçen topraklarda yetişen en meşhur yabancı otların isimleri öğretilir. Kumlu, killi ve kireçli toprakların en iyi ve en çok yetiştirdikleri ürünlere ait tecrübeler yapılır.]*

Toprağı belleme, girizme etme ve tımar etme işleri yapılır. Sebze bahçesi yapılır.

Her tür mahsul ekilir, tımar ve hasat edilir.

Her nevi meyve fidanları dikilir ve yabancılar aşılır.

Kümes hayvanatı ve koyun, keçi beslenerek nasıl yetiştirildikleri öğretilir.

Defter tutma işleri yapılır.

Görülen en mühim hastalık (nebat veya hayvan hastalıkları). Baytarların veya ziraat memurlarının önerisi ile ilaçlanıp iyi edilir.

### **Müze ve Numune Mecmuaları**

Birinci ve ikinci sınıfta olduğu gibidir. Bu sınıfın müzesine fazla olarak kimyevi gübre numuneleri, ziraat ve hayvan hastalıklarında en çok kullanılan ilaçların numuneleri, civarda görülen böcekler, hastalık numuneleri, çiftlik, ahır, ağıl, ambar, tavuk kümesi vs. küçük numuneleri, planları veya resimleri konulur.

Her efendinin cebinde bir defter bulunmalı ve gezdiği yerlerde gördüğünü, verilen muhazaralardan öğrendiğini ve mekteple tarlalarda yapılan her türlü ameliyat ve tatbikatı günü gününe ve sırasıyla o deftere yazmalıdır.

Muallim efendi talebesini sık sık fenni gezintiye çıkararak tarlalarda, bağlarda ve bahçelerde yapılan ameliyat hakkında malumat vermelidir. *[Mektebe dönüşte ya da ertesi gün görülen şeylere veya işlere dair bir şey kaleme aldırmalıdır.]*

Civarda ziraat mektebi, numune tarlası veya iyi işletilir çiftlikler var ise sık sık ziyaret edilmelidir.

Civarin taşlarından, topraklarından, mahsullerinden numuneler toplamaya ve mecmualar yapmaya pek çok dikkat ve itina etmelidir. Bu mecmualar katiyyen talebe tarafından vücuda getirilmeli ve muallim efendinin yardımıyla tanzim edilmelidir.

*[Muallim efendi fazla olarak ve çevrenin durumuna göre arıcılık, ipek böcekçiliği, tavukçuluk, bağcılık vs. hakkında ders vermeyi unutmamalıdır.]*

## **Devre-i Mutavassıta İkinci Sınıf**

### **Eşya Dersleri**

Bitkiler, hayvanlar, madenler arasında karşılaştırma

Cisimlerin halleri: katı, sıvı, gaz, katılaşma, erime, buharlaşma, kar, yağmur, havanın ölçülmesi ve basıncı.

Meskenler ve inşa usulleri: inşaat malzemeleri, çekül, tesviye, taş ve tuğla, manivela, ahşap, demir, çivi, kireç, sıva, iptidai meskenler.

Isınma ve aydınlanma araçları: ateş, ışık, yanma, tutuşma, yakacaklar, odun, kömür, tezekler, maden kömürleri, kok kömürleri, rüzgârlar, rüzgârların etkisi, ışık-aydınlanma araçları, meşaleler, kandiller, lambalar, mumlar, havagazı.

*[Gıdalar: gıdaların faydaları, ekmek, süt, yağ, yiyeceklerin muhafazası, tuz, tuzun faydası, tuzun önemi ve üretimi.]*

Her konu hakkında sağlık ve iktisat bilgisi

### **Ziraat**

### **Nazarriyyat**

*[Taşlar: taşların toprak olması - Kireçli, kumlu ve killi taşlar: Bunlardan oluşan topraklar.]*

Hava ve havanın lüzum ve faydası - Sıcak, sığağın hayvanlara ve nebatlara etkisi – Yağmurun, karın ve donun ziraata faydası.

Çiftlik gübreleri – Çiftlik gübrelerinin muhafazası ve tarlalara yayılması – Kimyevi gübreler: lüzum ve faydaları.

Buğday – Buğday başağı, danesi, samanı ve unu – Buğdayın sevdiği toprak – Buğday ziraatı ve hasadı.

Arpa, yulaf, çavdar, mısır, helde ve darı aynı suretle okunur.

Pancar, şeker pancarı, ispiroto pancarı – Pancar ziraatı.

Patates, tütün, havuç, şalgam, yer elması vs. aynı suretle takip olunur.

Tanelerinden yağ, saplarından ip ve iplik veya boya çıkarılan bitkiler de tıpkı pancar gibi okunur.

Pulluklar, sapanlar, tırmıklar, çapalar, çayır ve orak makineleri – Harman makineleri.

Hendek ve temel açmak, duvar ve çatı yapmak, yapılacak ameliyata ait hesapları ve resimleri yapıp çizmek.

Süt ve süttten tereyağı, yoğurt ve peynir yapmak – kaymak ayıran makine ve yayık.

Layens kovani – Arıların kovana konması – Ana, erkek ve amele arı – Kovandan bal almak.

İpek böceği tohumu, tohumların açılması, ipek böceği ve uykuları – Böceklerin bakılması – Böcekleri koza sarması – İpek böceği hastalıkları – Dut ağacı yetiştirmek ve dutluk yapmak.

Meyve ve sebze bahçelerinin yerleri ve toprakları – sebze ve meyve yetiştirmek – lahana, pırasa, semiz otu, ebegümece, domates, biber, karnabahar, patlıcan, hıyar, sakız, asma kabağı vs. yetiştirilme usulleri – elma, armut, kayısı, şeftali, erik, kiraz, vişne vs. gibi meyve ağaçları ziraatı.

*[Çiftlikte yapılan işlerin yevmiye ve masraf defterlerini tutma usulü – Havanın durumunda meydana gelen değişiklikler ve çiftlik veya köyün etrafında görülen olayları kaydetmek – Talebe ve gençler, mezunlar cemiyetleri hakkında bilgi – Ziraata faydalı kuşları muhafaza etmeye, ziraata zararlı böcekleri yok etmeye ve orman yetiştirmeye mahsus çocuk cemiyetleri – Mekteplerde tasarruf sandıkları.]*

### **Ameliyyat**

Mektep bahçesinde veya muntazam ve mükemmel, numune tarlasında icap eden ameliyat-ı ziraiyenin hepsi yapılır. Girizme etme, belleme, çapalama yapılır. Tarlalarda çiftin nasıl sürüldüğü tetkik edilir. Tohum ekme, fide dikme usulüyle yapılır.

Ağaçları seyreklemek için budama ameliyyatı yapılır. Yaprak ve güz aşısı yapılır. Fidanlıktan ağaç sökmek ve yerine dikmek ve hasta ağaçları ilaçlama usulü görülür.

Püstürgeç, kükürt küreği, ağaç mikrası, bel ve kürek ameliyyatı ve manevraları öğrenilir.

Arılıkta, böceklikte, tavuklukta vs. görülen derslerin tatbikatı yapılır.

Köylülerin veya civardaki büyük ve idaresi muntazam çiftliklerin ahır ve ağıllarında veya Ziraat Nazaratının ziraat mektep ve numune tarlasındaki ahırlarında ameliyyat ve tatbikat yapılır. Bu gibi kuruluşlarda sütçülüğe ait tatbikat dahi yapılır.

### **Müze ve Numune Mecmuaları**

Mektebin bulunduğu yerle civarının taşları ve toprakları, toprağın kendi kendine yetiştirdiği otlar, mahsulat-ı arzıyye ve hayvaniyye, böcek vs. hayvanat numunelerinden muhafazası mümkün olanlar müzeye kabul olunur.

Her türlü tohumluklar, ilaç ve kimyevi gübre numuneleri, hayvan yemleri, vs. dahi müzeye kabul olunur.



Orman ve meyve ağaçlarının kütük ve yapraklarından mecmualar yapılır. Ve her birinin ne işe yaradığı, kıymetleri, faydaları, hakkında üzerlerine konan küçük levhalarda malumat verilir. Bunları müzeye kimin getirdiği, nereden geldiği ve tarihi yazılır.

Duvarlara mevkiinin bulunduğu nahiye, kaza, sancak ve vilayetin mahsulatını gösterir levhalar ve cetveller asılır.

*[Düşünceler: Muallim efendi sık sık talebesini fenni gezintilere götürmelidir. Eğer lanternmajik tedariki mümkün ise arada sırada onunla başka memleketlerin ziraatına dair resimler göstermelidir.]*

*Bu sınıfta talebelerin ellerinde birer defter bulunmalı, müşahede ettikleri meseleleri ziraat defterlerine bizzat kendileri kaydetmeli ve havanın durumu hakkında dahi şerhler vermelidirler.]*

## **Devre-i Aliye Birinci Sınıf**

### **Eşya Dersleri**

Elbiseler: meşin, pösteki, dokuma malzemeleri, yün, ipek, keten, kenevir, iplik, dokuma.

Kâğıt ve kitap: kâğıt ve matbaada imali

Nakliye araçları: karada, denizde, nehirlerde nakliye

Hayvanlar, bitkiler ve madenler arasındaki farklar.

Madencilik, avcılık, çiftçilik: her birinin diğeriyle olan ilişkisi, her birinin önemi.

İnsan: Nasıl hareket ediyoruz? Kol ve bacak kemikleri, kol ve bacak hareketleri, eklemler, eklemlerin çıkması, kol ve bacak kasları, hareket ve idmanın fayda ve önemi, gövde ve baş kemikleri, kemiklerin hayatı ve sıhhati, iyi ve kötü vaziyetlerin kemiklere olan etkisi.

Nasıl besleniyoruz? Ağız, boğaz, dişler, dişlerin sıhhati, çene kemiğinin hareketleri, dişlerin etkisi, lokmanın oluşumu ve yemek borusu, sindirim, yemeklerin hareketi, ağızda, midede ve bağırsaklarda sindirim, emilim, yemek hakkında sağlık bilgileri.

Nasıl solunum yapıyoruz? Soluk alma ve verme, diyafram, havanın dönüşümü, solunum hakkınsa sağlık bilgileri, dolaşım, kan damarları, kalp hareketleri, nabız, atar damarlar, toplardamarlar, kanın dolaşımı, büyük ve küçük dolaşım, kırmızı kan, siyah kan, dolaşım hakkınsa sağlık bilgileri.

Nasıl hissediyoruz? Duygular, sinir sistemi, sinir sisteminin hizmetleri, sinir sistemi hakkında sağlık bilgileri.

## **Ziraat**

### **Nazarriyyat**

*[Taşların nelerden oluştuğu, toprakların nelerden oluştuğu – Hadiselerin taşları toprak haline getirmesi – Topraklarda bulunan azot, fosforik asit vs. – İyi bir toprakta ne kadar azot, fosforik asit ve potas bulunmalıdır? Bu maddeler bir toprakta noksan olurlarsa ne ile tamamlanır?*

*Kumlu toprak: Vasfı ve sınıfı, işlenmesi ve gübrenmesi, yetiştirdiği ürünler.*

*Kireçli ve killi topraklar.*

*Toprak üstü, toprak altı.*

*Muhtelif topraklara kurak, yağışlı, karlı ve donlu havaların yaptıkları etkiler –*

*Toprakların sulanma usulleri.*

*Hava nelerden oluşur? –Bazı bitkilerin havadan karbonik asit alması – Havanın ağırlığı ve hafifliği – Havanın sıcaklık ve nemi.]*

Çiftlik gübreleri – bunların nelerden oluştuğu, platformda (gübre çukuru) muhafaza ve yayılmaları – gübre çukurundan tarlaya nakilleri ve yayılıp gömülmeleri.

Toprakları niçin sürüyor ve belliyoruz? Toprakların alt üst edilip ufalanması ve bunun için kullanılan aletler – toprakların havalandırılması ve bunun için kullanılan aletler. (Derince sürülerek ufalanmış ve havalanmış toprak yağmur sularını çabucak ve kolayca emer çok su

tutar ve suyun uzun müddet muhafaza eder. Bu suretle hazırlanmış topraklara atılan tohum çabuk sürer ve mahsul zahmetsizce yaşayarak büyür ve kemale gelir.)

Buğday ziraatı: Buğdayın sevdiği iklim, toprak gübreler – bir dönüm tarla ne miktar buğday danesi ve saman hasil eder? – Alınan hasılda ne miktar azot, fosforik asit, potas ve kireç vardır? – Buğday sanayide ne işe yarar? – Buğday samanıyla hayvan beslemenin faydası var mıdır? – Buğdaydan nişasta ve glüten çıkarmak – Değirmencilik ve ekmekçilik – Buğday tohumlarını enemek, ilaçlamak ve ekmek – İyi tohumlukların fenalarından tefriki – İyi tohum eken bir çiftçi ile fena tohum eken bir çiftçinin aldıkları karlar – Buğdaya arız olan böcekler ve hastalıklar vs.

Arpa ziraatı: Arpanın sevdiği iklimler – Topraklar ve gübreler – Arpa tohumluklarının hazırlanması – Arpanın verdiği mahsulat – Arpanın faydası ve lüzumu – Arpa samanı – Arpanın sanayi ve ticarete ehemmiyeti – Atlara vs. hayvanata mahsus arpa tاینleri.

Pirinç ziraatı: Pirincin sevdiği iklim, toprak ve gübreler – Memleketimizin meşhur pirinçleri – Pirinç çeltiklerinin hazırlanması; pirinçlerin tınarı – Pirinçlere muzır haşereler ve hastalıklar – Pirinçliklerden alınan mahsul ve edilen kâr – Pirinç deynekleri.

Yulaf, çavdar mısır ve helde ziraatı dahi tıpkı buğday arpa ve pirinç gibi takip olunur.

Patates ziraatı: Patatesin sevdiği iklim, toprak ve gübreler – Patates tohumluklarının intihab ve tefriki – Memleketimizde patatesin ehemmiyeti – Patates nişastasası – Patatesten ispirto çıkarmak – Patates kurusu – Patateslerin yaş olarak muhafazası – Bir dönüm patates tarlasının hasılatı – Patates diken çiftçilerin ettikleri karlar – Patateslere arız olan böcekler vs. ile hastalıklar.

Pancar, yer elması vs. de patates gibi okunur.

Haşhaş ziraatı: Haşhaşın sevdiği iklim, toprak ve gübreler – Haşhaşın ekilmesi, tınarı ve hasadı – Afyon ticareti – Afyonun bizdeki ve Avrupa'daki ehemmiyeti, kıymet ve mevkii.

Safran, tütün, keten, kenevir vs. dahi haşhaş gibi takip edilir.

Bağcılık: Memleketimizin en meşhur bağlıkları ve en meşhur üzümleri – bağ yerlerinin hazırlanması – bağların çoğaltılması – bağların tımarı – üzümlerin hasadı – bağlarda olan hastalıklar ve zararlı hayvanlar.

Üzüm ve üzümün faydaları – üzüm ticareti – üzüm ile yapılan her şey – kuru üzüm.

Kavun, karpuz ziraatı: Kavun ve karpuzun sevdiği iklim, toprak ve gübreler – tohumlukların istifası ve hazırlanması – bir dönümden alınan hasılat.

*[Arıcılık, sütçülük, tavukçuluk ve ipek böcekçiliği hakkında ihtiyaca göre bilgiler verilir.*

*[Mektebin bulunduğu çevreye göre tatlı su balıkçılığında ve avcılıktan bahsedilir.]*

Ormancılık: Orman yetiştirmek – elden bulunan ormanların muhafazası – ormanların idare ve işletmesi vs.

Talebe, gençler, mezunlar cemiyetleri hakkında malumat – ziraata faydalı kuşları muhafaza etmeye, muzır böcekleri itlaf etmeye ve orman yetiştirmeye mahsus çocuk cemiyetleri – mekteplerde tasarruf sandıkları.

### **Ameliyyat**

Geçen sene yapılan ameliyyata devam olunur.

### **Müze ve Numune Mecmuaları**

Devre-i mutavassıta ikinci sınıfın yaptığı müze bu sınıfta daha ziyade tevessü eder. Derslerde görülen mahsulatın tohumlarından, çiçeklerinden, yaprak ve gövdelerinden yapılan numuneler ve ispiroto içinde saklanmış meyvelerle müzenin kıymeti arttırılır.

Mahsulatın ve gübrelerin mürekkebatını gösteren ihsai levhalar ve nisbi cetvellerle çiftlik, ahır, çiftçi evi ve ziraat makineleri resim ve planlarını gösteren levhalar ayrıca müzeye konulur.

Hava ölçer, termometre, nemölçer ve yağmurölçerden ibaret bir rasathane yapılır.

*[Düşünceler: Bu sene talebeye değirmen, fırın, ispiroto fabrikası, nişasta hane vs. gibi müesseseler ziyaret ettirilmelidir.*

*Civar çiftliklerde yapılan ziraat ve ziraat usulü daha ziyade dikkatle takip olunmalıdır.*

*Talebe efendiler rasathanede bulunan aletlerin işaretlerini her gün kaydetmelidir.*

*Bunun için bu sınıf efendileri postalara ayrılmalıdır.]*

## **Devre-i Aliye ikinci sınıf**

### **Eşya Dersleri**

Hayvanlar: köpek, kedi, koyun, sığır, at ve eşek, kurt, aslan, ayı, deve, fil, tavşan, ördek, leylek, balıklar, kurbağa, kertenkele, yılan, arı, çekirge, kelebek, örümcek, ıstakoz, solucan, salyongoz, sünger.

Bitkiler: bitkilerin organları, beslenmesi ve solunumu.

Tabiat bilimlerinin prensipleri: sıvıların basıncı, su cenderesi, sıvıların ölçülmesi, artezyen kuyuları, Arşimed kanunu ve uygulanması.

Havanın basıncı, barometreler, balonla, sifon, tulumbalar.

Hararet, hararetin etkisi, buhar, buhar makinaları.

*[Işık: ışığın yayılması, ışığın yansımaları, mercekler, karanlık ortam, fotoğraf.]*

Elektrik, elektriğin nakli, artı ve eksi kutuplar, elektriğin çekimi ve muhafazası, elektrik kıvılcımı, şimşek, yıldırım, paratoner.

### **Ziraat**

#### **Nazarriyyat**

Ziraat dersleri tıpkı ilk senede olduğu gibi tekrar ve takip olunur. Nebatın mürekkebatı ve nisbi cetveller mükemmelen gösterilir.

Çayır yetiştirmek ve eldeki çayırları muhafaza etmek.

Kara sığır, at, koyun, keçi vs. yetiştirmek ve bunların hastalıklarıyla iyi edilmelerinin yolları.

Bitki hastalıklarının iyi edilmeleriyle muzır haşeratın vs. mahlûkların def edilmeleri ve ilaçları.

*[Çiftlik idaresi.*

*Ziraatta hukuk.*

*Çiftçilik inşaatı, çiftlik binalarının planlarını yapmak ve yeniden binalar meydana getirmek.]*

Ziraat makineleri: Pulluklar, sapanlar, tırmıklar, her tür çapalar, kürekler, kazmalar vs. Enek, üfürük eğgi orak makinesi ve çayır makinesi, harman makineleri, değirmenler, kırgılar, izkiler, baskılar vs.

Ziraatta kullanılan her tür kuvvet motorları – ziraatta elektrik.

Sütlük makineleri, tavukluk makineleri ve marangozluk aletleri.

Konservecilik ve konservecilik aletleri, soğuk hava ve buz makineleri, soğuk hava mahzenleri, bunların ziraatta fayda ve ehemmiyetleri, buzlu ve soğuk havalı vagonlar, vapurlar ve bunlarla yapılan nakliye.

Nakliyede kullanılan denkleler, paketler, kutular ve sandıklar, bunların ehemmiyet ve faydaları.

### **Ameliyyat**

İlk sene yapılan ameliyyata devam edilir.

### **Müze ve Numune Mecmuaları**

Müze hamur işlerine, konservelere, reçel, şurup ve turşulara ait numunelerle kapalı kaplarda muhafaza edilmiş süt, et suyu vs. numune mecmuaları konulur. Tarhana, bulgur vs. gibi çiftçi yiyeceklerinden mecmualar yapıldığı gibi, çiftçilerimizi ve ziraatımızı zarara sokmamak için Avrupa'dan gönderilen daha birçok yiyecek numuneleri de konulur.

Pastırma, sucuk, kavurma, kıyma, her türlü yerli peynirler, her tür sebze vs. salamuraları, zeytinyağı, zeytin ve salamuraları, kuru meyveler, reçeller, pestiller ve

murabbalar, pekmez, tahin, pekmezli reçeller, bulama, her türlü sebze kuruları ve kuru sebzeler, her tür çayır otları mecmuaları, her tür hastalıklarda kullanılan ilaçların en mühimlerinin numuneleri dahi müzede bulundurulur.

Düşünceler: Muallim Efendi yukarıda sayılan numunelerin hepsini bulunduğu köyden haliyle tedarik edemez. Fakat civar köylerde bulunan numuneleri getirebilir.

Muallim efendinin iştiraki olmadan ne numune mecmuası ve ne de müze yapmaya kalkışmalıdır. Talebe ziraat derslerine ancak ameliyyatın ve mecmuaların vereceği heves ve gayretle alışacaktır. Ameliyyat ne kadar bol ve müze ne kadar zengin olur ise talebe de dersi o kadar kolay ve o kadar çabuk anlar ve öğrenir. Fenni gezintiler yapmayı ve talebe efendilere not tutturmayı hiçbir zaman ihmal etmemeli ve geziden dönüşte, görülen yerlere ve şeylere dair birer müşahedename kaleme aldırmalıdır.

### III. Bölüm

#### Mekteplerde Okutulan Ders Kitapları

“Ders kitapları, öğretim programlarında yer alan konulara ait bilgileri plânlı ve düzenli bir biçimde inceleyip açıklayan, bilgi kaynağı olarak öğrenciyi dersin hedefleri doğrultusunda yönlendiren ve eğiten temel dokümanlardır” (Ünsal & Güneş, 2003: 116).

“Kitapların, öğrenciler açısından bakıldığında çok yararlı materyaller olduğu şüphesizdir. Kitap sayesinde öğrenci, öğretmenin anlattıklarını, istediği zaman, istediği yerde ve istediği tempoda tekrar etme imkânına kavuşur” (Ünsal & Güneş, 2003: 119).

#### 3.1. Tanzimat Öncesi Ders Kitapları

“Sıbyan mektepleri çocuklara Kuran okutmak, namaz kılma usullerini, namazda okunacak ayetleri ve duaları öğretmek ve biraz da yazı yazdırmak gibi amaçlarla kurulmuştu” (Gelişli, 2002: 38). “Çocuklar mektebin hasır, kilimi ya da evlerinden getirdikleri minderler üzerine diz çökerek oturur, önlerindeki rahleler üzerindeki Kuran ve dua kitaplarını okurlardı. Sıbyan mekteplerinin belli bir yönetmeliği veya devletçe hazırlanmış belirli bir programı mevcut değildi” (Kodaman, 1991: 57). “Sıbyan mekteplerinde esas kitap Kur’ân’dı. Bunun yanı sıra çoğunlukla Birgivi Mehmed Efendi’nin (1520 – 1573) Elifbâ cüzü okutulmdu. Vakıf yoluyla yapılan bazı mekteplerde çocuklara yazı öğretilmesinin de amaçlandığından, şeklen güzel yazı da öğretilirdi” (Ergin, 1977: 86). Her vakıf mektebinde öğretildiğini iddia etmek güç olsa da bazı mekteplerin vakfiyelerinde sarf ve nahiv, dinlerle ilgili bilgiler, ahlaki ve fihki konuların öğretilmesi istenmektedir (Hızlı, 1999: 78). “Bu mekteplerin vakıf olarak kurulması, vakfiyelerine uygun ve mecburi bir programın takip edilmesine sebep olmuş bu da sıbyan mekteplerinin durağan bir hal almasına yol açmıştır. Dolayısıyla değişen şartlara ayak uyduramamıştır” (Kodaman, 1991: 57).

“Bu dönemin önemli gelişmeleri arasında Mühendishanede öğrencilerin ilk kez sıra üzerine oturtularak eğitim-öğretim yapılması ve matbaanın telif ve çeviri ders kitabı



basımında daha sık kullanılmasıdır. Zira Türkçe ders kitabı eksikliği az da olsa karşılanmaya başlanmıştır. Hüseyin Rıfki Efendi'nin 1831 yılında basılan El-Medhâl Fi'l Coğrafya adlı eseri de pozitif bilim ders kitaplarından ilk matbu basılanlarından biridir” (Göktaş, Gedik, Karaoğlu, Çağıltay, 2009: 85).

“Matbaa-i Amirede ilk yayınlanmış eserler arasında sözlükler, gramer kitapları, dini eserler ve mühendishaneler için gerekli, bir kısmı yabancı dilden çevrilmiş kitaplar bulunmaktaydı” (Nurdoğan, 2005: 574).

### **3.2. Tanzimat Dönemi Ders Kitapları**

İlk örnekleri Mühendishane için, Mühendishane bünyesinde ders kitapları ve dersler için gerekli olan şablon, cetvel ve materyallerin sağlanması amacıyla kurulmuş olan Mühendishane Matbaasında verilen ders kitapları, zamanla ilk ve orta dereceli okullar için de hazırlanacak düzeye gelmiştir. Bu kapsamda Batı'daki benzerlerinin ilk örneklerini oluşturan ders kitapları, Ahmet Cevdet Paşa ve Keçecizade Fuat Paşa'nın birlikte yazdıkları Kavaid-i Osmaniye'si (1850) ile Dr. Mehmet Rüştü Bey'in Sıbyan Mektepleri için hazırlamış olduğu Türkçe Alfabe dersleri için kaleme almış olduğu Nuhbet-ül Etfal (1852) isimli eserlerdir. (Aslan, 2010:217)

“Rüşdiyelerde etkili bir öğretim yapılmasını sağlayan, yeni ders araç ve gereçlerini rüşdiyelere sokan Ahmet Kemal Paşa okul kitapları basımı için 1848'de Avrupa'dan litografya makinesi getirtmiştir” (Akyüz, 2015: 195). “Ahmet Kemal Paşa öğretmenlik yaptığı okulda okutulan Farsça kitabını kendisi yazdığı gibi Türkçe ibare ve fen kitaplarının yazımı görevini de güvendiği kişilere verdi. Cevdet Paşa Malûmât-ı Nâfia adındaki ders kitabı da bu dönemin ürünüdür” (Ergin, 1977: 445-446).

“Bu dönemde öğrencilere ders kitapları sağlanması sorun olmuştur. Bu sorun, merkezde basılan ders kitaplarının taşradaki okullara dağıtılmasıyla giderilmeye çalışılmıştır. Ders kitabı açığını kapatmak için yasal düzenlemelere gidilmiş ve telif hakları güvence altına

alınıp kitap yazımı ve çevirisi teşvik edilmiştir” (Göktaş vd. 2009: 86). “İlköğretim okullarının açılmasına paralel olarak, din ve Ahlak Risaleleri’nden oluşan ders kitaplarının vilayetlere dağıtılması devlet politikası haline geldi. Ahlak Risaleleri sıbyan mekteplerine demirbaş olarak verildi. 1847 ve 1848 yıllarında sıbyan mekteplerine Birgivi Risalesi, İlmi Hal Risalesi ve Tecvid Risalesi gönderildi” (Nurdoğan, 2005: 56).

“Hükümetin izniyle yayınlanan ilk ders kitaplarından birisi olan Ahlak Risalesi’nin 1847’den 1870’lere kadar hem sıbyan hem de iptidai mekteplere dağıtılmış olması, bu risalenin Tanzimat dönemindeki ilköğretim politikasının bir temsilcisi olduğu söylenebilir” (Nurdoğan, 2005: 58).

“1845’de kurulan Geçici Meclis’te bir Darülfünûn kurulmasına karar verildiği zaman burada okutulacak fen kitaplarını hazırlayacak bir Encümen-i Daniş teşkili düşünülmüş, fakat gerçekleşmesi Darülfünûn binasının yapılmasına kadar ertelenmiştir. Daha sonra Meclis-i Maârif-i Umûmiyenin böyle bir müessesenin bir an evvel kurulmasında büyük yararlar sağlanacağı görüşünde mutabık kalması üzerine 1851’de Encümen-i Daniş kurulmuştur” (Kodaman, 1991: 13). “Fransız Akademisinden (Academie Française) ilham alınarak kurulan Encümen-i Danişin görevlerinin başında edebiyat ve bilimlerin teşvik edilmesi, Türk dilinin geliştirilmesi vardı ancak zamanın siyasi sorunları nedeniyle çalışmaları kesintiye uğradı. Birkaç kitap yayınlamanın ötesinde bir başarı elde edemedi 1862’de tamamen silinip gitti” (Lewis, 2015: 589-560).

“Encümeni Daniş’in ardından 1862’de, görevi din ve siyaset meseleleri hariç, her türlü ilim ve fenne dair kitap, makale telif ve tercüme etmek, belirli günlerde de halka açık dersler vermek olan ve ilk İlmi dergi olan *Mecmua-yı Fünûn*’u çıkaran *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye* kuruldu” (Berkes, 2012: 236). Maârif Nezareti idaresinde 1865’de kurulan diğer bir cemiyet ise Tercüme Cemiyeti’dir. “Kuruluş amacı şu şekilde ilân edilmiştir; Tercüme Cemiyetinden maksad devletin ve milletin menfaati icabı olarak, yabancı dillerde yazılmış

olan ilmî kitapları tercüme ettirmek suretiyle memleketimize bu yeni ilimleri tanıtmaktır” (Koçer, 1992: 77).

“1864’de, eğitim faaliyetlerini araştırmak ve incelemek, sistemi geliştirmek için Maarif-i Umumiye Heyeti ile muhtelif komisyonlar oluşturuldu. Bu komisyonlardan Mekâtib-i Sıbyan-ı Müslime Komisyonu, İslama ait kitapları inceleyecek, üyeleri bütün cemaatlerden seçilerek teşkil edilen Mekâtib-i Rüşdiyye ve İlmiye Komisyonu ise, bütün tebaanın eğitim işlerini müzakere edecekti” (Kodaman & Saydam, 1992: 479).

1869 yılında yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’ne göre okutturulacak dersler için hazırlattırılacak kitaplarla ilgili esaslar 25 Muharrem 1287 tarihli Takvim-i Vekayi’de yayınlandı. Gazetede, yarışma usulü belirlenecek Elifba, Ahlak, Fezail-i Fiiliye, Kavad-i Türkiye, Coğrafya, Tarih-i Osmani, İnşa, Edebiyat-ı Manzume, Şevazz-ı İmla, Malumat-ı Nafia, Meşk kitaplarıyla ilgili istenilen sayfa sayısı, içerik gibi istenilen özellikler ve verilecek mükâfatlar açıklandı (Takvim-i Vekayi, No: 1217, 1287: 2-3).

“İptidai mekteplerde okutturulmasına karar verilen bu kitapların bastırılıp bastırılmadığı konusunda herhangi bir bilgi yoktur ancak ileriki yıllarda pek çok kitabın bastırılıp dağıtıldığı bilinmektedir” (Kodaman, 1991: 64).

“1287 senesinde sıbyan mekteplerinin ıslahı hakkında icra tetkik etmek üzere Meclis-i Kebir-i Maarif Kısmı İlmi ve İdari azasından dört kişiden oluşan bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyon, iptidai muallimleri için Rehnüma-yı Muallimin-i Sıbyan ismiyle bir kitap kaleme almıştır” (Cevat, 2001: 105).

“Galatasaray Lisesi öğretmeni olan Hafız Refi, önce resimsiz, 1874’te de resimli olarak, Resimli Elifbâ-yı Osmanî adıyla bir kitap yayınlamıştır” (Akyüz, 2015).

1875 yılından itibaren ders kitaplarında denetimi sağlayabilmek için, basılacak her ders kitabının aslı Meclis-i Maarif tarafından incelendikten sonra mühürlenecekti. Uygun görülenler basımı için ruhsat verilerek bir tanesi nezarete alıkonacak, bir tanesi de sahibine

iade edilecekti. Ruhsat alamayan kitaplar basılmayacaktı. Ayrıca bu kitapların parça parça gazetelerde yayınlanması da yasaklandı (Cevat, 2001: 136-137).

### 3.3. Abdülhamid Dönemi Ders Kitapları

“Rehnüma-yı Muallimin-i Sıbyan’da belirtilen ders programları bu devrin başından itibaren kullanılmıştır. 1881’de Mekâtib-i Sıbyaniye idaresinin adı Mekâtib-i İptidaîye İdaresi olarak değiştirilmiş ayrıca 1882’de Telif ve Tercüme İdaresiyle Matbaalar İdaresi kaldırılarak yerine Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti kurulmuştur” (Kodaman, 1991: 31).

“Rüşdiyelerde seyyar veya muallim-i saniler tarafından verilen okutulan birisi de Malumat-ı Nafia dersiydi. 1880’de mektupçuluk hizmetinin lav edilmesi üzerine mektupçu ve yardımcısına verilen maaşın uzman mütercimlere verilmesiyle bir kaynak yaratılabildiği” (Nurdoğan, 2005: 58). Ayrıca iptidailer için kitapların yazılması ve basılması için bu dönemde de çalışmalar yapılmış, vilayetlere çok sayıda kitaplar gönderilmiştir (Kodaman, 1991: 87).

“Okullarda okutulacak kitap ve risâlelerin Matbaa-i Osmaniye’den satın alınması mukavele gereği idi. Yine yapılan anlaşma gereğince Matbaa-i Osmaniye bastığı her ders kitabının % 20’sini okullara karşılıksız vermişti” (Nurdoğan, 2005: 419). “Kitap basımları devlet bütçesinden karşılanmak suretiyle okullara belirli oranlarda dağıtılmaktaydı. Maarif Nezareti hangi kitabın, hangi matbaaya verileceğini tespit etmek koşuluyla, bunu karara bağlamaktaydı. Maarif bütçesinden her yıl kitap ve harita temini konusunda belli bir bütçe ayrılmaktadır” (Batır, 2007: 90). “Çoğu zaman kitap ve risâleler, okul idareleri tarafından nakliye masraflarını da içeren ücretlerinin ödenmesi koşuluyla ulaştırılabildiği. Kitap ücretleri her sene değişebildiği gibi, kâğıt fiyatlarına bağlı olarak da ani çıkışlar gösterebilirdi” (Nurdoğan, 2005: 424).

### 3.4. İkinci Meşrutiyet Dönemi Ders Kitapları

Emrullah Efendi ilköğretim programlarının ıslahı konularında da, göreve ilk başladığı sıralarda bazı çalışmalarda bulunmuş, ilkokul programlarını değiştirmek ve okunacak ders kitaplarını belirlemek amacıyla bir komisyon kurmuştu. Bu komisyon 2 Temmuz 1910'da ilk toplantısını yaptı ama bir büyükelçi akanın ziyaretine geldiğinden, Emrullah Efendi yarım saat sonra toplantıdan çıkmak zorunda kaldı ve o toplantı öylece dağıldı, bir daha da toplanamadı. Bu konu da unutuldu gitti. (Ergün, 1996: 281-282)

Yardımcı materyal olarak kitap basımı İkinci Meşrutiyet döneminde hız kazanarak devam etmiştir. İkinci Meşrutiyet'ten Tevhid-i Tedrisat'a kadar geçen dönem içerisinde yayınlanan gazete ve dergilere baktığımızda okul kitaplarının gerek tercüme eserler olarak, gerekse alfabe, hikâye ya da eğitici içerikli olmak koşuluyla, çok sayıda olduğunu görmekteyiz. Bu eserler özellikle eğitim-öğretimin başladığı günlerde reklâm afişleri olarak sergilenmekteydi (Batır, 2007: 79).

1913 Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati ve 1915 Mekatib-i İptidaiye-i Umumiye Talimatnamesi ile ders kitaplarında da değişiklikler gözlemlenmiştir.

“İlkokul kitaplarında tabiidir ki, öncelikle okuma-yazma yani Elifba kitaplarında değişim görülmektedir. Bu kitaplar meşrutiyet öncesinde daha çok ‘Elifba’ olarak isimlendirilirken bu yıllarda özellikle 1913’ten sonra ‘Osmanlı Elifbası, Türkçe Sarf ve Nahiv’ gibi Osmanlı ya da Türkçe adlarla, ifade edilmektedirler” (Batır, 2007: 181).

“Bu dönem içerisinde özellikle ‘Resimli Osmanlı Elifbası’ isimleriyle kitapların yaygınlaşması, öğretimi kolaylaştırmak ve çocuk için kitabı cazip hâle getirmek amacıyla kitaplarda resim materyalinin kullanıldığını ortaya koymaktadır. Yine aynı şekilde, Hesap, Hendese, Elişleri, Ticaret, Ziraat derslerine ait kitaplarda da konular, resimlere yer verilme üzere ayrıntılı olarak işlenmektedir” (Batır, 2007: 181-182).

“Programların yeniden şekillenmesiyle birlikte müfredata uygun şekilde yazılan kitapların sayısı oldukça fazladır. Ancak kitapların yazarlarının eğitimcilerden çok devlet görevlileri veya Şura-yı Devlet üyeleri olduğu, iptidaiye mektebi muallimlerinin meslekî formasyonlarıyla bir ders kitabı yazmadıkları görülmektedir” (Batır, 2007: 183).

“İmparatorluğun bütün okullarında eğitim – öğretimin standardizasyonu için önemli bir aşama olan, aynı ders kitaplarının okutulması amacıyla girişimler yapılmışsa da, bunun Cumhuriyet’e kadar başarılı olduğu iddia edilemez” (Nurdoğan, 2005: 23).

### **3.5. Ders Kitapları Hakkında Yapılan Eleştiriler ve Karşılaşılan Zorluklar**

Eğitimde karşılaşılan birçok zorluklarla birlikte ders kitabı konusunda da fazlaca zorlukla karşılaşılmıştır. Ders kitaplarının basımından, dağıtımına kadar birçok noktada sorunlar yaşanmıştır.

“Okul kurma istekleri bir yana, halk henüz ilköğretimin gereğine de inanmamıştı. Kurulan okullardan gereği gibi yararlanamıyordu. Taşrada çocuklar âdet yerini bulsun diye okula gönderiliyorlar, ana-babalar çocuklarının eğitimleriyle pek ilgilenmiyorlardı. Taşrada ilkokulların en büyük problemleri kitapsızlık oluyordu. ‘Her yıl kitap parası verilir mi? Evvelki kitaplarını okusun’ deniliyordu” (Ergün, 1996: 276).

“Tarih, Coğrafya ve Hesap kitapları hiç bulunmuyor, çocuklar yirmi yıl önce basılmış İmlâ ve Kıraat kitaplarını okuyorlardı. Zaten babalar çocuklarını okula göndermeyi yeterli bir fedakârlık sayıyorlar, daha fazla bir fedakârlığa asla yanaşmıyorlardı. Esnaflar artık, program ve kitaplar sık sık değiştiğinden ders kitaplarının satış işini yapmıyorlardı. Çünkü bu değişimler sırasında pek çok kitap ellerinde kalıyordu. Yaz yaklaşırken çocukların yarısı aileleriyle beraber yaylaya çıkıyorlar, yarısı tarlalara gidiyorlardı” (Ergün, 1996: 277).

“Düşüncelerimiz, kendi denemelerimizin ürünüdür. Kulakla dinleyerek, kitaptan ezberleyerek düşünce kazanılmaz. Bizim okullarımızda her şey öğretilmekte, ama aslında hiç bir şey öğretilmemektedir. Okullarımızda bütün derslerin öğretimi kitapla olur. Zihnimiz,

kitaptan tabiata dönmelidir Yeni eğitim tabiatla haşır-neşir olmayı gerektirir. Tabiat mektebe girmezse, mektepler tabiata gitsinler” (Hakkı, 1912: 364).

“Artık körü körüne kitap takibi bırakılmalı: jimnastik, gezi, binicilik vs. ye önem vermelidir. Eğitim, millî vicdanı yaratmaya yönelik olmalıdır” (Nejad, 1913).

“Ethem Nejad ilkokulların, çocukları oynamaya, haşarılığa, şeytanlığa alıştırmayı gerektirdiğini, çocukların doğuştan iyi, canlı ve yetenekliyken ilkokulların onu faydasız, miskin, kabiliyetsiz bir duruma getirdiğini, eğitim sistemimizin ders ve kitaplar üzerine kurulduğunu oysa bunlar bir araç, bir alet olmaktan ileri gidemeyeceğini söylüyordu” (Ergün, 1996:133).

“İsmail Hakkı ise eğitimin kalbini besleyen damarın, okulun eğitim biçimi, öğretim biçimi, disiplin biçimi olduğunu ve bunları değiştirmeden programların ve kitapların değiştirilmesinin, kitapların kalınlığının arttırılmasının bir şey ifade etmeyeceğini söylüyordu” (Ergün, 1996:101-102).

“Mehmed Şemseddin de mekteplerimizde takip edilen tarz-ı tedrisin, okutulan kitapların, tatbik edilen programların memlekette inkişaf-ı dimağa değil, zekây-ı fitriyi boğmağa hizmet ettiğini savunuyordu” (Ergün, 1996: 205).

**3.5.1. Ders kitaplarının dağıtımı ve öğrencilerin kitaplara erişimi.** “Kitap sıkıntısı en çok taşrada görülmektedir. İstanbul’da basılan yeni kitaplardan, gazetelerden, dergilerden taşra çocukları gibi taşra halkı da mahrumdur. Bu sebeple çeşitli dönemlerde halka ve özellikle okullara kitapların ulaştırılması amacıyla çeşitli etkinlikler yapılmıştır” (Batır, 2007: 80).

Taşralarda, İstanbul’dan kitap getirilmesi önemli bir meseledir. Aslında evladını okula göndermeyi bir fedakârlık sayan babalar, kitap parası vermeye hiç razı değildirler. İçlerinde, gerçekten beş-on kuruş kitap parası veremeyecek kadar fakir olanları vardır. Evvelce, esnaftan biri birkaç yüz kuruşluk kitap getirerek, isteyenlere satar ve bu şekilde mesele bir dereceye kadar kolaylaşmış olurdu. Fakat daha sonra

programların, kitapların sık sık değişmeye başlaması üzerine bunların ellerinde birçok kitap kalmış olduğundan, bugün, bu şekilde kitap getirilmesi mümkün değildir. Başka bir şekilde sağlanması çareleri de bulunamıyor. Posta ücretleri bunu bütün bütün güçleştiriyor. Gilindir'den, Servet-i Fünûn Matbaasına sipariş edilen yüz elli kuruşluk kadar okul kitabı, hâlâ gönderilmemiş ve matbaa, bu kitapların gönderilmesi için yüz kuruş posta ücreti gerektiğini bildirmiştir. Bu derterini saymaktan bir şey çıkmaz, giderilmesi çarelerine bakılmak gerekir. Şunu kesinlikle bilmeli ki, evladının kitapsız olarak okula gidip geldiğinden, orada bir şey öğrenemediğinden üzülen babalar pek azdır. Hele babaları, oğluna kitap alması için sıkıştırmaya hiç gelmez, beş-on kuruş kitap parası vermektense, çocuğunu okula göndermemeyi babalar daha faydalı sayarlar. Babaları tarafından düşünülmeyen yavruları, millet, onun hamiyetli, yiğit, cömert ve iyiliksever fertleri de düşünmezse bütün emellerimizi, ümitlerimizi bağladığımız gelecek nesil nasıl yetişir? (Şerif, 1999: 208)

“Mart 1918 yılına ait Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası'nın taşraya kitap, gazete, mecmua vs. yayınları ulaştırmak için kurduğu ‘Danışma Odası’ bu çalışmalara yalnızca bir örnektir” (Batır, 2007: 81). Mecmua bu kuruluşu şu cümlelerle duyurulmaktadır;

Taşra ahalisinin gazeteler, mecmualar, kitaplar, mektepler, alât ve edevat-ı tedrisiye hakkında vuku'bulacak her türlü isteklerine cevap vererek taşrada maarif hayatının, maarif teşebbüslerinin artmasına hizmet, cemiyetimizin başlıca maksadıdır. Hatta bunun için İstanbul'da Binbir direktteki merkezimizde «Danışma Odası» kurulmuştur. Ancak taşradakilerin bundan haberi olmadığı için bin bir müşkülâtla kitap siparişi vermektedir. Bu sebeple taşra, kitap mağdurudur. Bundan dolayı danışma odasına sipariş verilmeli, burada adresler doğru yazılmalı ve bir an önce ihtiyaçları karşılanmalıdır. (Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası, Mart 1918: 61)



1909 senesinde Beyşehir’de bir öğretmen program ve kitap meselesinde şunları söylemektedir; “Şimdi okulu açtık, beş-on çocuk da geliyor. Fakat programlar bildirilmedi, kitaplar gelmedi, ne yapacağımızı bilmiyoruz. Çocuklar gelip, gidiyorlar. Bu nasıl şeydir, programların gelmesiyle, kitap getirilmesi uzunca bir süreye bağlıdır. Bu süre içinde biz ne yapacağız, ne okutacak, ne öğreteceğiz” (Şerif, 1999: 46).

**3.5.2. Ders kitaplarında resim kullanımı.** Kitaplarda resim kullanımını artarken, bir taraftan da kitaplarda resim kullanımı ile ilgili eleştiriler de gelmiştir.

“Kitaplardaki resimlerle ilgili olarak, İkinci Meşrutiyet döneminde birtakım eleştiriler yapılmıştır. Rıza Tevfik Bey, Meclis-i Mebûsanda, Maarif Bütçesiyle ilgili 1911 tarihli bir toplantısında şunları söylemektedir” (Batır, 2007: 182).

“Anadolu’nun her tarafında o kadar batıl itikat var ki, benim nazarımda bunların nereden geldiği meydandadır... Tahsil-i iptidaiyede misal, Elifba kitaplarıdır. Taşraya Elifba kitapları göndermişler, içinde kedi, köpek gibi hayvanat resimleri varmış, bundan dolayı istememişler. Canım aslını görüyorsun ya, resmini görürsen ne çıkar” (Batır, 2007: 182).

Eğitim meseleleriyle ilgilenen Tüccarzade İbrahim Hilmi de kitaplara resim koymasından dolayı karşılaştığı sorunları şu şekilde dile getirmiştir:

İlk defa alfabe ve okuma kitaplarına resim koyduğumdan dolayı kabaran, müftülükten fetva almak istemeye varan, Maarif Nezaretinde olmadık şikâyet ve müracaatta bulunan yine bu gibi cahil muallimlerdi. Bırak ki, Maarif Nezareti bunları dinleyerek resimli kitapları yasaklamağa kalkıştığı hâlde ben hiç dinlemedim ya!.. Maarif Nezaretinin muallimlere önem vermeyişi nasıl bir kabahat ise okulların cahil, mutaassıp ellerde kurban olup gidişi de o kadar büyük bir cinayettir. (Hilmi, 1329: 44)

1913–1914 yıllarında Rumeli’de müfettişlik yapan Kâzım Nami Bey, bir okul teftişinde karşılaştığı olayı şu şekilde anlatmaktadır:

Bir okulu gezerken, alfabe okuyan bir sınıfa uğradım. Ön sıradaki çocuklardan birinin önünde bir alfabe kitabı vardı ki bütün resimlerinin gözleri çıkarılmıştı. Bu çocuğun Gümülcine Müftüsünün oğlu olduğunu, resimlerin gözlerini evde çıkardıklarını söylediler! Burada da din taassubunun kuvvetli olduğunu gördüm. Öğretmenleri, bu türlü geri geleneklerle çarpışacak kudrette bulmadım. (Duru, 1938: 47)

**3.5.3. Kitap fiyatları.** “1909 yılında Maarif Nezareti okulların açıldığı ay olan Eylül ayı içerisinde, programı ve kitapların ismini bildirmiştir. Kitapların yanında fiyatlarının da belirtildiği yazı üzerine fiyatların çok yüksek olması sebebiyle bu seferde ülkenin birçok yerinden şikâyet mektupları gönderilmiştir” (Batır, 2007: 81).

Bu haberlerin basında da yer alması üzerine Nezaret 6 Kasım 1909 tarihinde şu emri yayınlamıştır;

“Bütün okullarda okutulacak kitapların değerleri çok yüksek olduğu, daha sonra ortaya çıktığından, kitapçılara ısmarlanmış kitaplar, değerlerinin şu anda hazırlanmakta olan ikinci bir fiyat cetvelinin gelişine kadar gönderilmesinin durdurulması gereğinin bütün okullara bildirilmesi...” (Şerif, 1999: 80).

Velilerin her yıl kitap almakta zorlanmaları kitap temini konusunda yaşanan önemli bir sorundur.

Ahmet Şerif 1909 tarihinde Mihalıççık kazasında gördüğü velilerin tepkisini şu şekilde aktarmıştır.

“Kızlarını okula gönderen babaların çoğu mesela, geçen sene kitap aldıklarını söyleyerek, bu sene de para vermeğe razı değiller, her sene başka kitap olur mu diyorlar! Elli kadar kız öğrenciden çoğu, kitapsız okula gelip gidiyorlar...” (Şerif, 1999: 102).

Ahmet Şerif velilerin kitap parası vermek istememesine Bahçe kazasında da şahit olmuştu.

“Hele, çocuk velileri, kitap parası vermeye hiç razı değildir. Onlar, her sene kitap parası verilir mi, evvelki kitabları okutsunlar, derler. Bunun için, kitab temini öğretmenlerin en güç uğraşlarından birisidir” (Şerif, 1999: 163).

“Maarif Vekâletine gönderilen bir dilekçede, hangi kitapların okutulacağına dair bilgilerin okullar açılmadan önce verilerek kitap sıkıntısı çekilmemesi istenmişti ayrıca Maarif Vekâleti kitap ihtiyacının giderilmesi konusunda, bir girişimde bulunarak okullara yurtdışından getirtilecek kitap ve malzemelerin gümrük vergisinden muaf tutulması kararını almıştı” (Batır, 2007: 83).

**3.5.4. Baskı ve kâğıt.** “Çocukların kitapsız kalmasının başka bir nedeni de kâğıt yokluğu yüzünden yeterince kitap basılamamış olmasıydı. Bunun için çocukların kitapsız kalmasını önlemek amacıyla, sınıfı geçen çocukların kitaplarının okullar tarafından toplanılması önerilmiştir” (Batır, 2007: 82).

“1901 yılında Maarif Nezareti tarafından Matbaa-i Amire Müdürlüğü, iptidailerde okutulan ders kitaplarının küçük puntolu harflerle basılmasının göz sağlığı için zararlı olacağı konusunda uyarılmış ve geçmiş baskıları küçük puntolarla yazılmış bazı kitapların yeni baskılarında büyük puntolarla yazılması istenmiştir” (Nurdoğan, 2005: 426-427).

Maarif Nazırı Şükrü Bey mecliste, okulların kitapsız kaldığına ve müfredata uygun kitaplar yazdırılmadığına dair şunları söylemiştir.

Tedrisatı iptidaiye hakkında yaptığımız noktadan biri de programlara muvafık kitaplar vücuda getirilmesi olduğundan iptidai mektepler için 35 kitap yazdırmak gerekirken şimdiye kadar 30'unu yazdırdık ve bunların 12'sini dışarıdaki matbaalar, 15 küsurunu savaş koşullarından dolayı başka matbaalar basmadığı için Matbaa-i Amire'de bastırmak zorunda kaldık. Şu an itibari ile iptidaiye kitaplarından 30'u basılmış ve beşi de zaten var olan kitaplardan takip edilmektedir. (Ergin, 1977: 1367)

Şükrü Bey'in konuşmasından anlaşılacağı gibi iptidai mektepler için lazım olan kitapların bastırıldığı bilgisi edinilmekle birlikte ne kadar bastırıldığı veya tüm okullara ulaştırılıp ulaştırılmadığı noktasında bir bilgi edinilememektedir.

Maarif Nezareti bünyesinde 1910 yılında hıfzıssıhhaya uygun okul binalarını faaliyete geçirmeye yönelik olarak Heyet-i Sıhhiye-i Mekatib Komisyonu kuruldu. "Komisyonun 1910 yılında hazırladığı bir raporda, Avrupa ülkeleriyle bir karşılaştırma yapılarak, o ülkelerde kitaplarda kullanılan kâğıtların cins ve türlerine kadar en ayrıntı konularda dahi sağlık koşullarına uyulduğu vurgulanırken, İstanbul'daki okullar arasında bile yaşamın temel gereksinimleri olan hava ve ışıktan yoksun, mezarlıklar içerisinde okul adı altında pek çok bina bulunduğu belirtilmiştir" (Nurdoğan, 2005: 412).

### **3.6. Çocuk Dergileri ve Fen Bilgisi**

Ders kitapları konusunda karşılaşılan zorluklar karşısında dönemin dergileri duyarsız kalmamış ve sayfalarında eğitim konularına yer vermişlerdir. Çocuk dergilerinin eğitimde kullanılmış ve Fen Bilgisi konularına da sıklıkla yer verilmiştir.

**3.6.1. Osmanlı dönemi çocuk dergileri.** "1776'dan itibaren açılan askerî okullar ve özellikle Tanzimat döneminde artan sivil okulların ders kitaplarını sağlama ihtiyacının şiddetle artması üzerine, matbaaların sayısı arttırıldı ve geliştirilmeleri sağlandı; kitap basımına hız verildi" (Ürekli, 2002:390).

"Matbaaya ve kitap basımına ağırlık verilmesine ve 1831'den beri Takvim-i Vekâyi adlı bir resmî gazetenin çıkmaya başlamasına müteakiben daha pek çok gazete ve derginin yayınlanması, toplumun eğitim ve kültür seviyesine olumlu yönde tesir etmiştir" (Ürekli, 2002:391). "1860'ların başında halka açık dersler vermeye başlanmıştır. Yeni açılan Darülfünun'da halkın yararlanması için derslerin Takvîm-i Vak'ayi Gazetesi'nin 'Kısm-ı İlmî' sayfasında yayınlanması sağlanmıştır. Bu derslerin bir gazete aracılığıyla halka ulaştırılması ilk sayılabilir" (Göktaş vd. 2009: 89-90).

Her ne kadar süreli yayınlardaki artış toplumun dünya ve ülke meseleleri hakkında bilgi edinmesini kolaylaştırırsa da okullarda kitap sıkıntısı hala çok fazlaydı. Özellikle taşrada kitap sıkıntısı fazlaca görülmektedir.

“Tanzimat döneminde ders kitabı yokluğu sebebiyle birçok dergi ve gazete eğitimde kullanılmaya başlanmıştır” (Göktaş vd. 2009: 89). “Çocuk dergilerinin ortak özelliklerini eğitim amacını ön planda tutmaları oluşturmaktadır. İlk çocuk dergileri günlük gazetelerin ekleri olarak ortaya çıkmıştır. Bu dergilerin hemen hemen hepsi amaçlarının çocukların fikirlerini aydınlatmak, ahlakını düzeltmek, fennî, edebî bilgiler vererek yenileşmeyi sürekli kılmak olduğunu söylerler” (Erdoğan, 2009: 5).

Dergilerde yayınlanan konular ilköğretim okullarının ders programıyla uyumlu konulardır. Dergiler eğitsel olma amacı gütmüşler ve eğitim konularına ağırlık vermişlerdir. Bu konuların yayınlanmasının ilköğretim programlarının geliştirilmesi bakımından yararlı olduğu düşünülebilir (Şimşek, 2002: 151-169).

“Eski harfli çocuk dergilerinin çoğu İstanbul’da çıkmıştır. Bunun yanında İzmir, Bursa, Selanik, Ankara gibi şehirlerde çıkanları da vardır. Haftalık, on beş günlük ve aylık periyodlarla yayınlanan çocuk dergileri ‘gazete, mecmua, risale, ceride, mevkute ve risale-i mevkute’ gibi kelimelerle isimlendirilmiştir” (Erdoğan, 2009: 5).

“Eğitici özellik taşıyan çocuk dergilerinde bilgi verici ve ahlaki yazılara, okullardan haberlere, okuyucu mektuplarına, bilmecelelere, hikâyelere, eşya ve hayvan tanıtlarına, yeni gelişmelere, keşiflere, tarih, geometri, hesap, coğrafya bilgileri ve özlü sözlere, tarihi yapılarla ve Avrupa medeniyetine ait bilgilere yer verilmiştir” (Erdoğan, 2009: 6).

İlk kez 1869 yılında ayın hayatına başlayan çocuk dergileri, önemli bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır. Dergiler, başta çocuklar olmak üzere ilgiyle takip edilmiştir. İlk çocuk dergisi Mümeyyiz 1000 adet tiraja sahipken, beş yıl sonra yayınlanan Sadakat 5000 tiraja ulaşmıştır. Çocuk dergileri, yayımlandıkları illerle sınırlı kalmayıp geniş bir

okuyucu kitlesine hitap etmiştir. Dergiler, başta İstanbul olmak üzere Selanik, İzmir, Bağdat, Beyrut, Erzurum, Ankara, İzmit, Bursa gibi Osmanlı Devleti'nin önemli kentlerindeki çocuklar ve eğitimciler tarafından takip edilmiştir. (Şimşek, 2002: 151)

Tablo 17

*Osmanlı dönemine çıkan çocuk dergileri (Çıkla, 2005: 97).*

Dergi Adı	Yıl	Sayı	Dergi Adı	Yıl	Sayı
Mümeyyiz	1869-1870	49	Talebe Defteri	1913-1918	68
Hazine-i Etfal	1873-1873	1	Çocuk Duygusu	1913-1914	61
Sadakat	1875-1875	6	Türk Yavrusu	1913-1913	2
Etfal	1875-1875	16	Çocuklar Alemi	1913-1913	10
Ayine	1875-1876	41	Kırlangıç	1913-1913	3
Tercüman-ı Hakikat	1880-1880	26	Çocuk Bahçesi	1914-1914	21
Aile	1880-1880	3	Çocuk Dostu	1914-1914	13
Bahçe	1880-1881	40	Mini Mini	1914-1914	7
Mecmua-i Nevresidegan	1881-1881	4	Küçükler Gazetesi	1918-1918	8
Çocuklara Arkadaş	1881-1881	12	Hür Çocuk	1918-1918	3
Çocuklara Kıraat	1881-1882	18	Haftalık Çocuk Gazetesi	1919-1919	8
Vasıta-i Terakki	1882-1882	4	Lane	1919-1920	3
Etfal	1886-1886	23	Hacıyatmaz	1920-1920	1
Numune-i Terakki	1887-1888	9	Bizim Mecmua	1922-1927	74
Debistan-ı Hired	1887-1887	1	Yeni Yol	1923-1926	113
Çocuklara Talim	1887-1888	9	Musavver Çocuk Postası	1923-1923	18
Çocuklara Mahsus Gazete	1896-1908	626	Çıtı Pıtı	1923-1923	4
Çocuklara Rehber	1897-1901	166	Haftalık Resimli Gazetemiz	1924-1924	7
Çocuk Bahçesi	1905-1905	43	Resimli Dünya	1924-1925	21
Musavver Küçük Osmanlı	1909-1909	3	Sevimli Mecmua	1925-1925	13
Mekteplilere Arkadaş	1910-1910	14	Mektebliler Alemi	1925-1295	6
Çocuk Dünyası	1913-1918	94	Türk Çocuğu	1926-1928	24
Ciddi Karagöz	1913-1913	3	Çocuk Dünyası	1926-1927	30
Çocuk Yurdu	1913-1913	7	Çocuk Yıldızı	1926-1927	10
Mektebli	1913-1913	19			

“Çocuk dergilerinde, dergilerin çıkış amacının çocuklara eğitimlerinde katkı sağlamak olduğu sıklıkla belirtilmiştir. Sadakat gazetesinde, daha önce yayınlanan Mümeyyiz ile ilgili olarak, derginin çocukların eğitimine katkısı olduğunu ve çocukların birkaç yıllık okul sürecinde öğreneceklerinden daha fazla konuya yer verildiği ifade edilmiştir” (Şimşek, 2002: 81). “Aynı amaçla çıkan Sadakat dergisi 5.000 adet basılmasına rağmen büyük talep olmuş

hatta karaborsaya düşerek 10 para olan dergi 40 paraya satıldığı belirtilmiştir” (Şimşek, 2002: 83-84).

“Etfal dergisi de okullarda her şeyin ayrıntılı olarak öğrenilmesinin mümkün olmadığını ve mekteplerde öğrenilecek en gerekli bilgilerin yayınlanacağını, öğrencilerin yardımcı kaynağı olacağını belirtmiştir” (Şimşek, 2002: 95).

Çocuklara Kıraat dergisi okulların müfredatına göre yayın yapacağını benimseyeceği ve derginin esas amacının, kitlesi olan mekatib-i iptidaiye ve sıbyaniye öğrencilerinin okullarda öğrenecekleri ders ve konulara yer vermek olduğu belirtilmiştir. Gazeteye gönderilen mektuplarda, dergiyi ünite dergisi gibi takip eden okulların olduğu, öğretmenler tarafından okulun bütçesinden pay ayrılarak sınıflara yetecek kadar alınıp dağıtıldığı ve ders programlarına dahil edildiği belirtilmiştir. Ayrıca darümuallimat müdiresinin gönderdiği bir mektupta 19 darümuallimat kız öğrencisinin abone yapıldığı bilgisi verilmiştir. (Şimşek, 2002: 253-255)

“Ders kitapları, o dönemde çıkan dergilerde de önemli bir sorun olarak ele alınmıştır. Mümeyyiz’de belirtilen önemli bir sorun olan kitaplar konusunda yazılar yazılmıştır. Mümeyyiz dergisinin 18. Sayısında bu sorun bir öğrencinin dergiye gönderdiği mektupta şu şekilde dile getirilmiştir”

...ve bir de fenn-i tarihten şimdiki halde dersimiz tarih-i enbiya kitaplarından olup, kitabı mezkûrun nüshaları ise nedret ve adem-i kifayette bulunduğundan bunlardan ve gerek cümlemize lüzumu olup sair fûnun-u mütedavileye müallik bulunan nüshalardan kifayet’ül miktarının mektebimize celp ve ihsanı hakkında vali ve mutsarrıf-ı müşarun ileyha hazerat-ı canib-i alilerinden müsaadat-ı celilei şayan ve erzan buyurulmak istirhamı namesiyle andelib-i hame-i sadakat sırrı ve de gülşen-i dil keşanızda terennüm seza ve nevaperdaz olmaktan zapt olunamadı. (Şimşek, 2002: 57-58)

“Tercüman-i Hakikat dergisinin 20. sayısında da Girit’te eğitim alanında çok başarılı işler gerçekleştirildiği hatta Avrupa’dan bile getirtirildiği ancak okullar için gerekli olan ders kitaplarının bir türlü temin edilemediği belirtilmiştir” (Şimşek, 2002: 185).

Çocuklara Rehber dergisinde de yaşanan kitap sorunlarına geniş bir şekilde yer verilmiştir. Derginin 22. sayfasında ders kitaplarının önemli bir eğitim sorunu olduğu, ders kitaplarının kitapçılarda bulunmamasının öğretmenleri ve öğrencileri çok zor durumda bıraktığı şu şekilde belirtilmiştir.

Mektepler açılır. Derslere başlama zamanı gelir. Sipariş olunan kitaplar henüz gelmemiş. Çaresiz beklemeli. Kitaplar gelir, umum talebeye yetişmez.

Karışıklıkta gider. Ya biçare muallimler ne çekerler. Her tab olunan kitap ve resaili göremezler ki, matluba muvafik eser bulup tayin ve kabul etsinler.

(Şimşek, 2002: 392)

“Derginin 75. sayısında da ders kitaplarının anlaşılır olmamasının önemli bir sorun olduğu, bu sorunun öğretmenleri de çok zor durumda bıraktığı, öğretmenlerin eski terkipleri anlatmak için ek açıklamalar yapmak zorunda kaldığından zaman kaybettikleri belirtilmektedir” (Şimşek, 2002: 392).

Dergilerin eğitim konularına bu kadar yer vermelerine rağmen eğitimde kullanılmamaları üzerine çeşitli uyarılar yapılmıştır.

“Bab-ı Ali 1883 yılında, öğretmenlerin öğrencilere gazete, dergi gibi ‘okuldan çıktıktan sonra da okuyabilecekleri şeyleri’ göstermek yerine, okul içerisindeki ‘değerli zamanlarını Arabi, Farsî, Mukaddimat-ı Fünun tedrisine itina ile öğrencilerin küçük yaşlarında ve elverişli zamanlarında sermâye-i tahsîllerini takviye etme’nin daha doğru olacağını açıklamıştı” (Nurdoğan, 2005: 431). “Öğretmenler, Maârif Nezâreti tarafından belirlenen ders programları ve ders kitaplarını kullanmak zorundaydı. Bu konuda özellikle 1908 sonrasında öğretmenlerin farklı ders kitapları, hatta gazeteleri okuttukları ve siyasi



konulardan bahsettiklerini gösteren bir takım yazışmalar mevcuttur” (Nurdoğan, 2005: 289).  
 “Ders kitaplarından, okul kütüphanesine girebilecek kitaplardan ve usûl-i tedris talimatnamesinde açıklanan eğitim konulu dergi ve risâlelerden başka hiçbir kitap ve risâle okula sokulamayacaktı” (Nurdoğan, 2005: 195).

### 3.6.2. Çocuk dergilerinde yer alan Fen Bilgisi konuları. İlk çocuk dergisi

Müeyyiz’den itibaren çocuk dergilerinde ders programlarıyla ilişkili olarak Fen Bilgisi, eşya bilgisi, hayvanlar, bitkiler ve tabiat bilgilerine geniş şekilde yer verilmiştir.

Müeyyiz’in farklı sayılarında yer küre, kutuplar, ekvator, yerkürenin hareketi, yerkürenin kendi etrafında ki dönüşü, gece-gündüz, yerkürenin Güneş etrafındaki dönüşü, Ay’ın yerküre etrafındaki dönüşü, yönler, yerkürede karaların ve suların kapladığı alanlar, okyanuslar, denizler, hava, toprak, su, ateş, ada, yarımada, körfez, burun, boğaz, göl, nehir, ırmak, volkan, ova, sıradağ, hararet, ışık, elektrik, galvanizma, mıknatıs, havanın ağırlığı, maddenin katı-sıvı-gaz halleri, mevsimler, atmosfer, yağmur, kar, özkütle ağırlık gibi konulara yer verilmiştir (Şimşek, 2002: 67-68).

1875 yılında, Sadakat adlı günlük bir gazetenin çocuklar için çıkartılmaya başlanan bir eki olan Sadakat dergisinde hayvan tanımları yapılmış, yumurtayla çoğalan, doğum yoluyla çoğalan olmak üzere hayvanlar ikiye ayrılmış ve hayvanların yaşamları, beslenmeleri hakkında bilgi verilmiştir. Dergide daha çok arslan, kaplan, vaşak, pilenk gibi vahşi hayvanlar tanıtılmıştır (Şimşek, 2002: 92).

Sadakat dergisinin ismini değiştirmesiyle çıkmaya başlayan Etfal dergisinde de oldukça detaylı olarak ayı, kedi, pars, kaplan gibi hayvan tanımlarına devam edilmiştir (Şimşek, 2002: 107).

1875 yılında Selanik’te yayınlanan Zaman gazetesinin ilavesi olarak çıkan Ayine dergisinde gül, dut, ipek böceği, zeytin, kavak ve kiraz gibi bitkilerle, koyun, köpek, kurt, şahin, tilki, bülbül atmaca, karga, horoz, keklik, çakal, karga, maymun, tavus kuşu, kedi, eşek,

hint tavuğu, saksagan, güvercin, kurbağa, sinek ve ayı gibi hayvanlarla ilgili açıklayıcı bilgiler verilmiştir (Şimşek, 2002: 124).

Mehmet Şemseddin tarafından 1876'da çıkartılmaya başlanan Arkadaş dergisinde şimendifer, vapur, dikiş makinası, çay, tütün, kahve ile çeşitli hayvanların tanıtımı yapılmıştır (Şimşek, 2002: 146).

1880'de yayın hayatına başlayan Bahçe dergisinde Fen Bilgisi konularına deneylerle anlatarak yer verilmiştir. Ağırlık ve yerçekimi, serbest düşme, hava, atmosfer, ölçü birimleri, barometre, Dünya, karalar, sular, dağlar, nehirler, ovalar, deprem, yağmur, yıldızlar, gezegenler, güneş sistemi, güneş ve ay tutulması, mevsimlerin oluşumu, yanar dağlar, rüzgar ve çeşitli hayvanlar hakkında bilgi verici yazılar yer almıştır (Şimşek, 2002: 212-214).

1882'de yayın hayatına başlayan Çocuklara Arkadaş dergisinde demir yolu ve demir yolu gelişmeden önce kullanılan teknik bilgilerle, matbaanın icadı ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca bahar, yağmur, yaz gibi konularla mevsimler tanıtılmış, deve, mercan, kırlangıç, baykuş, arı, kanarya, tavşan ve kurt gibi hayvanlar; kağıt, kurşun kalem, zamk arabisi, gazete, tutkal, maden, sünger, mihri balmumu, mercan, cam gibi nesnelere; kahve, çay ve tütün gibi bitkilerin bilgisine yer verilmiştir (Şimşek, 2002: 248-250).

İlk sayısı 1881 yılında çıkan Çocuklara Kıraat dergisinde Fen Bilgisi konularına yer verilmiş özellikle teknolojik gelişmelerle ilgili konular başta olmak üzere birçok konu anlatılmıştır. Trenler ve demiryolları tanıtılmış, Anadolu'da yapılan demiryolları hakkında bilgi verilmiştir. Tüneller, köprüler, yollar hakkında teknik bilgiler verilerek, dünyada ve Osmanlı'da ki örnekleri anlatılmıştır. Kasırga gibi tabiat olayları Osmanlı'dan ve dünyadan örnekleri ile anlatılmıştır. Zürafa, fil, yaban atı, mercan gibi genelde evcil olmayan hayvanlar genel özellikleri ile anlatılmıştır. Ağaç sevgisi ve bitki yetiştirme gibi konulara değinilmiştir. Çay, arpa, buğday, kahve gibi bitkiler ile tolipot ağacı, süt ağacı ve gumilastik ağacı gibi ismi fazlaca bilinmeyen ağaçlara da anlatımlarda yer verilmiştir (Şimşek, 2002: 278-280).

Etfal aynı ismi kullanan ikinci bir çocuk dergisi olarak 1886'da yayın hayatına başlamıştır. Her yönüyle tabiatı çocuklara tanıtmaya çalışan bu dergide “Kozmografya” başlıklı makaleler yayınlanmış ve bu makalelerde birçok resim de kullanarak yıldızlar, ay, güneş, dünyanın ve hareketi, mağaralar, doğa olayları, yağmur, gece ve gündüzün oluşumu, mevsimlerin oluşumu, güneş ve hareketi, yönler, hava, kutuplar, ekvator gibi konular anlatılmıştır. Deve, fil, gergedan, denizaygırı, goril ve aslan gibi hayvanlar; tütün, süt ağacı, mazaranduba, dut, çınar gibi bitki ve ağaçlar detaylı olarak anlatılmıştır. Etfal dergisi ayrıca “fenniyat” başlıklı bölümlerde ilmi konulara, çeşitli yeniliklere, teknik bilgilere ve doğaya ilişkin bilgilere yer vermiştir. Ateş, lokomotif, kağıdın yapımı, tünel yapımı, el işleri ve çeşitli aydınlatma araçlarının yapımı gibi konular bu başlık altında işlenmiştir (Şimşek, 2002: 315-321).

Mehmed Şemseddin'in çıkardığı üçüncü dergi olan Çocuklara Talim'de fil, balina gibi ilgi çekici hayvanlara; çay, kahve ve pamuk gibi bitkilere geniş şekilde yer verilmiştir. Himalaya dağları, ay ve güneş tutulması geniş şekilde ele alınan diğer konulardandır. Gazlar, su, hidrojen, oksijen ve renkler hakkında da bilgiler dergide yer alan konular arasındaydı (Şimşek, 2002: 335-336). 1896'da yayın hayatına başlayan ve Osmanlı döneminin en uzun süreli, en kapsamlı çocuk dergisi olan Çocuklara Mahsus Gazete'de hiçbir çocuk dergisinde olmadığı kadar resim ve görsel malzeme kullanılmıştır. Dergi, Fen Bilgisi ve tabiat konularına yayın hayatı boyunca genişçe yer vermiştir. Ele aldığı başlıca konular şunlardır: Madenler, bitkiler, hayvanlar, cisimler, yerküre ve hareketleri, tabiat olayları, mevsimler, güneş sistemi, ay, teknik yenilikler (Şimşek, 2002: 368-372).

Osmanlı döneminin en uzun süreli ikinci dergisi olan Çocuklara Rehber dergisi, yayın hayatı boyunca Fen Bilgisi konularına genişçe yer vermiştir. Dünya, güneş sistemi, gezegenler, yıldızlar, kuyruklu yıldızlar, atmosfer, bulutlar, kar, yağmur, çeşitli hayvan ve bitki tanıtları dergide yer alan başlıca konulardır. Dergide Fen Bilgisi konuları detaylı

şekilde deneylerle anlatılmaktadır. Cisimler, katı, sıvı, gaz, yerküre, solunum, oksijen, elektrik gibi konular ve çeşitli teknik bilgiler dergide geniş bir şekilde ele alınmıştır (Şimşek, 2002: 406-410).

## IV. Bölüm

### Fen Bilgisi Ders Kitaplarının İncelenmesi

“Kitap, eğitim açısından; kullanma kolaylığı olan, her öğrencinin ulaşabildiği, bilgilerin dolaysız olarak verildiği, sürekli kullanılabilen, her an başvurulabilen, sözel öğretim boşluklarını doldurabilen bir araçtır. Bu özellikleri nedeni ile ders kitapları okullarda öğretmen ve öğrenciler tarafından işlevsel olarak kullanılmaktadır” (Kılıç & Seven, 2005: 26).

Genelde kitap özelde ise ders kitapları insanlığın kalıcı bellek oluşturmasında, insan eğitiminin gerçekleştirilmesinde en önemli araçlardan birisidir. Dahası kitap, toplumların geçmişini günümüzde okuma olanağı verir, onları anlamada ayna işlevi görür. Yazının bulunuşuyla, onun günlük yaşamda yaygın bir şekilde kullanılmasıyla yakından ilintili olan kitabın prototipi değişik evrelerden geçerek bugünkü halinin almıştır. Bu açıdan bakıldığında Türk eğitim sistemindeki kitap ve ders kitaplarının yerinin yadsınamayacak biçimde eskiye dayandığını görmek olasıdır. Daha ilk Türklerde Arapçanın yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanması üzerine Türkçenin önemini vurgulaya, Araplara Türkçeyi öğretmeyi amaçlayan Kaşgarlı Mahmud’un Divan-ı Lügat-it Türk’ünü ilk ders kitaplarından biri olarak değerlendirmek olasıdır. Karahanlı Devleti döneminden başlayıp, Selçuklular ve Osmanlılar dönemlerinde de önemli gelişmeler gösteren ders kitapları özellikle Tanzimat dönemiyle birlikte bugünkü biçimini almaya başlamıştır. (Baştürk, 2008: 31-32)

#### ***İlkokullarda Kullanılan Fen Bilgisi Kitapları***

Dünya eğitim tarihi incelendiğinde Eşya dersinin konularının çocuk eğitiminde kullanılmasına ilişkin ilk tartışmalar ilkçağdan beri yapılmaktadır. Ancak Eşya dersinin kurucusu olarak Johann Amos Comenius bilinmektedir. Comenius “Orbis Sensualium Pictus” adlı eserinde ilk eğitimde çocuğun günlük yaşamında kullandığı eşyaların ve resimlerin önemli bir materyal olduğunu açıklamıştır. Bu tartışmalar

18.yy'da daha fazla tartışılmaya başlanmış ve aydınlanma felsefesinin de yardımıyla tabiat bilimlerinin ders kitaplarında yer alması kararlaştırılmıştır. İlkokul programlarına 18.yy'da giren eşya dersleri ilk aşamada üst sınıflarda yer almış 19.yy'da ise alt sınıflarda okutulmaya başlanmıştır. (Anonimden akt: Tunç & Tuğluoğlu, 2013: 80)

1729'dan Latin alfabesinin kullanılmaya başlandığı 1928 yılına kadar Arap harfleri ile basılmış Türkçe eserlerin sayısı ve bunların isimleri kesin olarak bilinmemektedir. Bu eserler konusundaki bilgiler birkaç kütüphane kataloğuna ve yabancı bibliyografyalara dayanmaktadır. 'Türk Milli Kütüphanesi' sözü edilen yayınların toplu bir bibliyografyasını hazırlamaya ancak 1957'de başlayabildiğinden Arap harfleri ile ne kadar eser basıldığını tahmin etmek oldukça zordur. (Baysal, 1968: 78)

“Osmanlı'da çağdaş okulların açılmaya başlamasından itibaren, eğitim alanındaki en önemli sorunların başında, gereksinimleri karşılayabilecek nitelikleri taşıyan ders kitaplarının sağlanması yer almıştır. Bu kitaplardan günümüze kadar kalan ve uzun yıllar boyunca okutulmuş olan belli başlıları hakkında bilgi kırıntıları vardır” (Aslan, 2010: 217). Bu nedenle ilkokullarda okutulan Fen Bilgisi kitaplarının sayılarını ve hangilerinin okutulduklarını belirlemek de oldukça güç bir konudur.

Yapılan araştırmada ilkokullarda kullanılması için basılan toplam 36 tane Fen Bilgisi kitabı tespit edilmiştir. Tespit edilen kitaplar arasında 1919 yılında ilkokullarda kullanılması kabul edilen ve ilkokullarda kullanılacak kitap listesinde yer alan Ebul Muhsin Kemal, Fuad Münir ve Satı Bey'in yazdıkları Eşya Dersi kitapları da vardır (Batır, 2007: 387).

#### **4.1. Tespit Edilen Fen Bilgisi Kitapları**

Ali Rıza, İnas Mekteplerinin her bir sınıfı için eşya dersi kitabı yazmıştır. Farklı sınıf seviyeleri için yazmış olduğu ve tespit edilebilen kitapları; Kızlara Mahsus Hıfz-ı Sıhhat,

Kızlara Mahsus İdare-i Beytiyye, Kızlara Mahsus İlm-i Ahlâk, Kızlara Mahsus Dürûs-ı Eşya ve Malûmât-ı Müfide ve Kızlara Mahsus Malûmât-ı Nafia Dürûs-ı Eşya'dır.

İstanbul Sultaniyesi ve Darümuallimat-ı Aliye öğretmenlerinden olan Mahmud Ekrem her sınıf seviyesi için Yeni Dürus-ı Eşya ismiyle kitaplar yazmıştır. Devre-i ula 2. sınıf, devre-i mutavassıta 2. sınıf ve devre-i aliye 2. sınıf için yazdığı kitaplar kütüphanelerde bulunmuş ancak diğer 3 sınıf seviyesi için yazılan kitaplara ulaşamamıştır.

Mehmed Asım (Us) ve Ahmed Cevad (Emre) birlikte Hendese, Hesap, Coğrafya, Resim, Sarf, Nahiv, Malumat-ı Diniye, Kıraat, Tarih gibi derslerin kitaplarını yazmışlardır. Yazdıkları kitaplar arasında devre-i ula ve devre-i mutavassıta sınıfları için, Eşya ve Ziraat Dersleri kitapları ve devre-i aliye sınıfları için Eşya Dersleri kitapları bulunmaktadır.

Darulmaullimin eşya dersi hocası olan İsmail Cenani, İlm-i Eşya isminde eşya dersi kitapları yazmıştır. Mekteb-i Mülkiye-i Şahanedan Salihpaşazade Mazhar Malumat-ı Fenniye ve Hıfzısıhha isimli kitabı, Darülfünun ve Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'nin müdür muavini Ali Nizama Dürus-ı Şetta isimli kitabı, İstanbul Vilayeti Maarif Müfettişi Abdülfeyyaz Tevfik Yeni Malumat-ı Fenniye isimli kitabı, Bursa Mekteb-i Sultanisi öğretmenlerinden İbnül Ali Malumat-ı Nafia Dürüs-ı Eşya isimli kitabı, İsmail Naili İlmi Eşya Yahud Dürus-ı Eşya isimli kitabı yazmıştır. Satı Bey, Durusi Eşya isminde iki kısımdan oluşan kitapları yazmıştır.

#### **Ali Rıza - Kızlara Mahsus Malumat-ı Nafia – Dürus-ı Eşya Birinci Sene**

Kitabın kapağında, Maarif Nezaretinin 29 Eylül 1314 tarih ve 525 numaralı ruhsatı ile basıldığına dair bilgi var. Kitabın basım yeri İstanbul, basım tarih 1316'dır. Kapağın iç tarafında Karabet Matbaası tarafından basıldığı yazılıdır.

Kitap 74 sayfa ve 21 bölümden oluşmaktadır. Bölüm başlıkları sırasıyla; Mektep Binası, Baba Evi, Cami-i Şerif, Bir Evin Suret-i İnşası, Çiftlik, Tavuk Horoz Vesaire, Hububat, Çiftçinin Yardımcıları, Kuşlar, Böcekler, Kuşların Sevki Tabiiyesi ve Kırlangıçların

## Resim 1

*Kızlara Mahsus Malumat-ı Nafia – Dürus-ı Eşya Birinci Sene kitabının ön kapağı*



Muhacereti, Bağ, Ormanlar, Şehirler, En Meşhur Cami-i Şerifler, Resmi Daireler, Meydanlar, Mektepler, Kitaphaneler, Müzeler ve Kabristan'dır.

## Resim 2

*Kızlara Mahsus Malumat-ı Nafia – Dürus-ı Eşya Birinci Sene 20-21. sayfalar*



Siyah-beyaz olarak renksiz basılmış olan bu kitapta konularla ilgili resimlere yer verilmiştir. Ayrıca bölüm sonlarında 'vazife' başlığı altında bölüm ile ilgili sorulara yer verilmiştir.

### Ali Rıza - Kızlara Mahsus Malumat-ı Nafia – Dürus-ı Eşya İkinci Sene

Kitabın kapağında, Maarif Nezaretinin ruhsatı ile basıldığına dair bilgi var. Birinci baskısı olan kitabın basım yeri İstanbul, basım tarih 1315'dir. Kapakta Bab-ı Ali Caddesi'nde



bulunan Karabet Matbaası tarafından basıldığı yazılıdır. Basım bilgileri kapağın iç tarafında tekrar edilmiştir.

Resim 3

*Kızlara Mahsus Malumat-ı Nafia – Dürus-ı Eşya İkinci Sene kitabının ön kapağı*



Kitap 68 sayfa ve 26 bölümden oluşmaktadır. Bölüm başlıkları sırasıyla; Buğday ve Ekmek, Ekmek, Yemek, Süt-Tereyağ, Meşrubat, Kahve, Çay, Çikolata, Çorbalar ve Tarifleri, Tatlılar, Sofra Tanzimi, Tuvalet Tanzimi, Keten, Kenevir, Pamuk, Yün, İpek, Mensucat, Ev Eşyası, Mekteplinin Çantası, Maarifin Faydası, Kitap, Kağıt, Zanaat, Ticaret ve Para'dır.

Resim 4

*Kızlara Mahsus Malumat-ı Nafia – Dürus-ı Eşya İkinci Sene 36-37. sayfalar*



Siyah-beyaz olarak renksiz basılmış olan bu kitapta konularla ilgili resimlere yer verilmiştir. Ayrıca bölüm sonlarında ‘vazife’ başlığı altında bölüm ile ilgili sorulara yer verilmiştir.

### **Ali Rıza - Kızlara Mahsus Malumat-ı Nafia – Dürus-ı Eşya Üçüncü Sene**

Kitabın kapağında, Maarif Nezaretinin 31 Mart 1314 tarihli 123 numaralı ruhsatı ile basıldığına dair bilgi var. Birinci baskısı olan kitabın basım yeri İstanbul, basım tarih 1315’dir. Kapakta Bab-ı Ali Caddesi’nde bulunan Karabet Matbaası tarafından basıldığı yazılıdır. Basım bilgileri kapağın iç tarafında tekrar edilmiştir.

#### Resim 5

*Kızlara Mahsus Malumat-ı Nafia – Dürus-ı Eşya Üçüncü Sene kitabının ön kapağı*



Kitap 80 sayfa ve 26 bölümden oluşmaktadır. 25 bölüm numarası olmasına rağmen baskıda hata yapılmış ve hem ‘‘Takvim’’ hem de ‘‘Beş Duyu Organı’’ konularına 15 numara yazılmıştır. Bölüm başlıkları sırasıyla; Güneş, Dört Mevsim, Zamanın Taksimi, Yeryüzü, Gökyüzü Cisimleri (Gezegenler), Dürbünler, Namaz Vakitleri, Güneş ve Ay Tutulması, Med ve Cezir, Yıldızlar, Göktaşı, Burçlar, Takvim, Zelzele, Vücut, Beş Duyu Organı, Sağlığımızı Korumak, Işık, Ses, Dünyanın Yedi Harikası, İstanbul’da Bulunan Bazı Eski Eserler, Boğaziçi, Kâğıthane, Zaruri İhtiyaçlar’dır.

Siyah-beyaz olarak renksiz basılmış olan bu kitapta konularla ilgili resimlere ve bölüm sonlarında ‘vazife’ başlığı altında bölüm ile ilgili sorulara yer verilmiştir.

Resim 6

*Kızlara Mahsus Malumat-ı Nafia – Dürus-ı Eşya Üçüncü Sene 44-45. sayfalar*



**Ali Rıza - Kızlara Mahsus Malumat-ı Nafia – Dürus-ı Eşya Dördüncü Sene**

Kitabın kapağında, Maarif Nezaretinin 31 Mayıs 1314 tarihli 123 numaralı ruhsatı ile basıldığına dair bilgi var. Birinci baskısı olan kitabın basım yeri İstanbul, basım tarihi 1316'dır. Kapakta Bab-ı Ali Caddesi'nde bulunan Karabet Matbaası tarafından basıldığı yazılıdır.

Resim 7

*Kızlara Mahsus Malumat-ı Nafia – Dürus-ı Eşya Dördüncü Sene kitabının ön kapağı*



Kitap 90 sayfadır. Uzunluk, doğru, üçgen, dörtgen, beşgen, çember, daire, teğet, çekül, açı, açıölçer, pergel, kroki ve prizmalar gibi konuların yer aldığı "İlmi Hendese" ve "Hikmeti

Tabiiye” olmak üzere 2 ana bölümden oluşmaktadır. Hikmeti Tabiiye bölümünde konular İlmi Hendese bölümünde de olduğu gibi numaralandırılmamıştır. Ana başlıklar sayıldığında 15 konu başlığının olduğu söylenebilir. Bunlar; Malumatı Tabiiye, Ağırlık, Hava Ölçüleri, Havada Bulunan Gazlar, Isı, Su Buharı, Ticaret, Havanın Rutubeti, Bulut, Yağmur, Kar, Buz, Hava Tahmini, Elektrik, Yıldırım ve Şimşek konularıdır.

Resim 8

*Kızlara Mahsus Malumat-ı Nafia – Dürus-ı Eşya Dördüncü Sene 72-73. sayfalar*



Siyah-beyaz olarak renksiz basılmış olan bu kitapta konularla ilgili resimlere yer verilmiştir. Ayrıca ana başlıkların sonlarında ‘vazife’ başlığı altında konu ile ilgili sorulara yer verilmiştir.

#### **Ali Rıza - Kızlara Mahsus Malumat-ı Nafia – Dürus-ı Eşya Beşinci Sene**

Kitabın kapağında, Maarif Nezaretinin 31 Mayıs 1314 tarihli 123 numaralı ruhsatı ile basıldığına dair bilgi var. Birinci baskısı olan kitabın basım yeri İstanbul, basım tarih 1316’dır. Kapakta Bab-ı Ali Caddesi’nde bulunan Karabet Matbaası tarafından basıldığı yazılıdır.

144 sayfa olan kitap, Hayvanlar, Bitkiler ve Madenler olmak üzere 3 ana bölümden oluşmaktadır. Hayvanlar bölümü 10 alt bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler; Tabiat Tarihi, Hayvanlar, Memeli Hayvanlar, Kuşlar, Sürüngenler, Kurbağalar, Balıklar, Böcekler Kabuklular ve Derisi Dikenliler bölümleridir.

## Resim 9

*Kızlara Mahsus Malumat-ı Nafia – Dürus-ı Eşya Beşinci Sene kitabının ön kapağı*

Memeli Hayvanlar konusunda; at, eşek, katır, öküz, maymun, ayı, porsuk, sansar, köpek, kurt, çakal, tilki, aslan, kaplan, kedi, fare, kirpi, tavşan, deve, geyik, keçi, koyun, köstebek, fil, su aygır, gergedan ve zürafa ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Her hayvanın siyah-beyaz renksiz resimlerine yer verilmiştir. Tavuk, horoz ve civcivlerle ilgili resimlerinde bulunmasına rağmen bunlarla ilgili bilgiye rastlanılmamıştır.

Kuşlarla ilgili alt bölümde; şahin, atmaca, baykuş, papağan, tavus kuşu, güvercin, deve kuşu, sülün, leylek ve kaz ile ilgili bilgilere ve her hayvanın siyah-beyaz resmine yer verilmiştir.

Sürüngenlerle ilgili alt bölümde, kaplumbağa, timsah, bukalemun, kertenkele ve yılan ile ilgili bilgilere ve her hayvanın siyah-beyaz resmine yer verilmiştir.

144 sayfalık kitabın 88 sayfasını hayvanlar ölümü oluşturmaktadır. Bunun sebebi birçok hayvana ait bilgilerin yer alması ve bilgi verilen her hayvanla ilgili en az bir tane resmin verilmiş olmasıdır.

Her hayvanla ilgili bilgi verildikten sonra 'vazife' başlığı altında o hayvanla ilgili sorulara yer verilmiştir.

## Resim 10

*Kızlara Mahsus Malumat-ı Nafia – Dürus-ı Eşya Beşinci Sene 44-45. sayfalar*



Bitkiler (Nebatat) bölümü, kitabın 32 sayfasını oluşturmaktadır ve Bitkiler, Kökler, Yapraklar, Bitkilerde Aşı, Çiçek, Meyveler ve Hububat olmak üzere 7 alt bölüm bulunmaktadır. Bu alt bölümlerde ele alınan konularla ilgili siyah-beyaz resimler bulunmaktadır. Her alt bölümün sonunda ‘vazife’ başlığı altında konu ile ilgili sorulara yer verilmiştir.

Madenler bölümü 20 sayfadan oluşmakta ve Madenler, Maden Çeşitleri, Madeni, Gayri, Madeni Makbule ve Değişim Geçiren Madenler olmak üzere 5 alt bölümden oluşmaktadır. Hakkında bilgi verilen madenler; demir, bakır, kurşun, altın, gümüş, platin, civa, elmas, grafit, kükürttür.

Kitapta yer alan diğer bölümlerin aksine bu bölümde resimlere yer verilmemiştir. Her alt bölümün sonunda ve maden hakkında ilgi verdikten sonra ‘vazife’ başlığı altında o konu ya da maden ilgili sorulara yer verilmiştir.

### **Ali Rıza - Kızlara Mahsus Malumat-ı Nafia – Dürus-ı Eşya Altıncı Sene**

Kitabın kapağında, Maarif Nezaretinin 31 Mayıs 1314 tarihli 123 numaralı ruhsatı ile basıldığına dair bilgi var. Birinci baskısı olan kitabın basım yeri İstanbul, basım tarih 1316’dır. Kapakta Bab-ı Ali Caddesi’nde bulunan Karabet Matbaası tarafından basıldığı yazılıdır.

## Resim 11

*Kızlara Mahsus Malumat-ı Nafia – Dürus-ı Eşya Altıncı Sene kitabının ön kapağı*

Kitap 148 sayfa ve 33 bölümden oluşmaktadır. Bölüm başlıkları sırasıyla; Mektep, Mesken, Cami ve Mescidi Şerifler, Bir Evin Sureti İnşası, Mesken Tarihi, Çiftlik, Mandıra, Sığır Ahır, Ahır, Kümes, Hububat, Çiftçinin Yardımcıları, Kuşlar, Faydalı Böcekler, Bağ, Ormanlar, Şehir, Yiyecekler, Ekmek, Sebze ve Meyve, Süt, Et, Balık, Giyecekler, Eğitim, İlmî Hayat, Güneş, Ay, Gökyüzü, Dört Mevsim, Takvim, Saat, Zaman ve Mesafedir.

## Resim 12

*Kızlara Mahsus Malumat-ı Nafia – Dürus-ı Eşya Altıncı Sene 76-77. sayfalar*

Siyah-beyaz olarak renksiz basılmış olan bu kitapta konularla ilgili resimlere yer verilmiştir. Ayrıca ana başlıkların sonlarında ‘vazife’ başlığı altında konu ile ilgili sorulara yer verilmiştir.

## İbnül Ali - Malumat-ı Nafia Durüs-i Eşya

Kitabın kapağında, mekatib-i iptidaiye ve rüştiyede tedris için meclis maarifince kabul edilen son müfredat programına göre basıldığı bilgisi verilmektedir ancak Maarif Nezareti tarafından kitabın basılmasına dair ruhsat verildiğine dair bilgi bulunmamaktadır. Kitabın basım yeri İstanbul, basım tarihi 1328'dir. Kitap Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaasında basılmıştır.

Resim 13

*Malumat-ı Nafia – Dürus-ı Eşya kitabının ön kapağı*



Kitap 176 sayfa ve 11 bölümden oluşmaktadır. Bölüm numaralandırmaları karışık şekilde yapılmıştır. Konu başlıkları ile alt başlıklar ayrı ayrı numaralandırılmamıştır. Bazı sayfalarda numaralandırma baştan başlamış, ilerleyen sayfalarda daha önce başa alınan yerden devam edilmiştir. Bölüm başlıkları sırasıyla; İnsan, Sıhhat, Hayvanlar, Kemiksiz Hayvanlar, Hayvanların Ferahı, Bitkiler, Bitkilerin Faydaları, Madenler, Madenlerin Faydaları, Tabiat Olayları ve Hava Olaylarıdır.

Siyah-beyaz olarak renksiz basılmış olan bu kitapta konularla ilgili resimlere yer verilmiştir. Ayrıca konu sonlarında ilgili sayfanın alt bölümlerinde çizgi ile sayfadan ayrılan ve konu ile ilgili soruların yer aldığı bölümlere yer verilmiştir. Ayrıca bölüm sonlarında tahrir-i vazife başlığı altında bölüm ile ilgili sorular sorulmuştur. Bazı bölüm sonlarında ise



cevaplı sorulara yer verilmiştir. Sayfanın ikiye bölünerek sağ tarafta sorulara, sol tarafta ise cevaplara yer verilmiştir.

Resim 14

*Malumat-ı Nafia – Dürus-ı Eşya 22-23. sayfalar*



### Mehmed Asım-Ahmed Cevad Eşya ve Ziraat Dersleri Devre-i Ula Birinci Sene

Mehmed Asım'ın Ahmed Cevad ile birlikte yazdıkları devre-i ula birinci sınıf kitapları arasında eşya ve ziraat dersleri kitabı da bulunmaktadır. Kapaktaki bilgilere göre; Maarif Nezareti tarafından mekatib-i ibtidaiyede tedris edilmek üzere kabul edilmiş ve 1332 yılında Matbaa-i Amire'de basılmıştır.

Resim 15

*Eşya ve Ziraat Dersleri Devre-i Ula Birinci Sene kitabının ön kapağı*



Kitap 48 sayfa ve 28 bölümden oluşmaktadır. Bölüm ya da konular numaralandırılmamış, sadece başlıklar yazılmıştır. Konu başlıkları sırasıyla şu şekildedir: Baş, Ağız, Dişler, Göz ve Kulak, Eller, Elbisemiz, Çamaşır Ne Diyor, Paltı Ne Diyor, Mektebe Niçin Gidiyoruz, Dershanede, Tertipli ve Temiz Olmak, Sebze Bahçesinde, Ormanda, Çiçekler, Meyveler-Meyve Ağaçları, Kedi-Köpek, Tavuk-Horoz, Hindi-Ördek-Güvercin, Koyun-Kuz-Keçi, At-Eşek-Katır, Arpa Başağı, Yulaf, Gelincik, Küçük Kuşlar, Sinek-Kelebek-Arı, Tırtıl-İplik Böceği, Kurbağa, Balık.

Resim 16

*Eşya ve Ziraat Dersleri Devre-i Ula Birinci Sene 133-134. sayfalar*



Siyah-beyaz olarak renksiz basılmış olan bu kitapta konularla ilgili resimlere yer verilmiştir.

### **Mehmed Asım-Ahmed Cevad Eşya ve Ziraat Dersleri Devre-i Ula İkinci Sene**

Mehmed Asım'ın Ahmed Cevad ile birlikte yazdıkları devre-i ula ikinci sınıf kitapları arasında eşya ve ziraat dersleri kitabı da bulunmaktadır. Kapaktaki bilgilere göre; Maarif Nezareti tarafından mekatib-i ibtidaiyede tedris edilmek üzere kabul edilmiş ve 1332 yılında Matbaa-i Amire'de basılmıştır.

Kitap 202 sayfa ve 119 konu başlığından oluşmaktadır. Bölüm ya da konular numaralandırılmamış, sadece başlıklar yazılmıştır. Konular genellikle bir ya da iki sayfadan oluşmaktadır.

## Resim 17

*Eşya ve Ziraat Dersleri Devre-i Ula İkinci Sene kitabının ön kapağı*



Konu başlıkları sırasıyla şu şekildedir: Sonbahar, Aylar, Günler, Gündüz ve Gece, Gece ve Gündüz Müddetleri, Saat, Vücudumuzun Dış Tarafı, Irklar, Hayvanlar, Koyun, Keçi, Karaca-Geyik, Tavşan, At, Eşek, İnek, Kedi, Aslan, Kaplan, Köpek, Kurt ve Tilki, Deve, Zürafa, Kümes Hayvanları, Tavuk ve Cıvciv, Horoz, Hindi, Ördek, Kaz, Kuğu, Güvercinler, Kuşlar, Serçe, Ziraata Faydalı Kuşlar, Kırlangıç, Yırtıcı Kuşlar, Baykuş, Kertenkele, Kaplumbağa, Ayı, Kirpi, Balık, Kurbağa, Maymun, Köstebek, Yarasa, Fındık Faresi, Mayıs Böceği, Kelebekler, Bahçıvanın Düşmanları, Arılar, Karıncalar, Yusufçuk, Faydalı Bir Böcek- İpek Böceği, Elma, Armut, Üzüm ve Asma, İspirto, Pekmez-Cevizli Sucuk, Bitkiler, Ekilen Fasulye Tanesi, Yaprak, Yapraklar, Kökler, Ceviz-Kestane, İncir, Sonbaharda Bahçıvanlık, Yağ Nasıl Yapılır, Kahve, Pamuk, Sapan veya Pulluk, İlk Yağmur, Çift Sürmek, Tohum Atmak, Buğday, Hububat Taneleri, Hububat, Şeker, Hububat Yaprakları, Yabani Gül, Şebboy, Gelincik, Bahçıvanın Aletleri, Sebzeler, İlbaharda Bahçıvanlık, Patates Ziraatı, Meyveler, Çilek, Ceviz Dalı-Ceviz Çiçeği, Yaz-Hasat, Harman, Mantar, Kahvaltı Etrafında, Hava, Rüzgar-Fırtına, Şimşek-Yıldırım, Su Buharı-Bulut- Yağmur, Kar, Karlı Dağlar, Kar-Ziraata Faydaları, Buz, Yelken Gemisi, Sandal-Kayık-Büyük Gemi, Toprak-Taş, Taşların Hali, Bir Taş Parçasının Tetkiki, Granit-Kireç Taşı-Mermer- Tebeşir-Kireç, Kum-Cam,

Madenler, Demir, Demir Fabrikası, Bakır, Demir Yollar, Vapur, Evimizi Yapanlar, Ekmeği Yapanlar, Oduncular-Keresteciler, Ayakkabıcılar, Evimizin Eşyası-Marangoz.

Resim 18

*Eşya ve Ziraat Dersleri Devre-i Ula İkinci Sene 388-389. sayfalar*



Siyah-beyaz olarak renksiz basılmış olan bu kitapta konularla ilgili resimlere yer verilmiştir. Her konunun sonunda 'hülasa' başlığı altında konunun özeti aktarılmıştır.

**Mehmed Asım-Ahmed Cevad Eşya ve Ziraat Dersleri Devre-i Mutavassıta**

**Birinci Sene**

Mehmed Asım'ın Ahmed Cevad ile birlikte yazdıkları devre-i mutavassıta birinci sınıf kitapları arasında Eşya ve Ziraat dersleri kitabı da bulunmaktadır.

Resim 19

*Eşya ve Ziraat Dersleri Devre-i Mutavassıta Birinci Sene kitabının ön kapağı*



Kapaktaki bilgilere göre; Maarif Nezareti tarafından mekatib-i ibtidaiyede tedris edilmek üzere kabul edilmiş ve 1333 yılında Matbaa-i Amire'de basılmıştır.

Kitap 168 sayfa ve 107 konu başlığından oluşmaktadır. Bölüm ya da konular numaralandırılmamış, sadece başlıklar yazılmıştır. Konular genellikle bir ya da iki sayfadan oluşmaktadır.

Konu başlıkları sırasıyla şu şekildedir: Meskenler (Oturduğumuz Yerler)-Mağara-Kulübe-Çadır, Evin Dışarı, Evler Neden Yapılır, Evler Nasıl Yapılır, Evleri Kimler Yapar, Evin İçerisi, Ev Nasıl Olmalıdır, Gece Işıklarımız, Mum-Yağ Kandili-Yağ Lambası, Petrol-Lamba, Hava Gazı, Elektrik Lambası, Deniz Fenerleri, Kış-Ateş, Ocak-Mangal, Ateş Nasıl Yakılır, Soba, Sobayı Kullanmak, Alev-Duman-Kül, Odun, Kömür, Maden Kömürü, Derece, Hararet Ölçüsü, Hararet, Ölçüsü Nasıl Kullanılır, Kışın Sıhhatimizi Nasıl Muhafaza Ederiz, Madencilik, Madenler Yerden Nasıl Çıkarılır, Maden Aramak, Maden Ocağında, Madenci Aletleri, Maden Ocaklarında Amale Hayatı, Demir, Demiri Tasfiye Etmek, Tuz, Kaya Tuzu, Avcılık, Taşla-Sapanla, Yay ve Ok İle, Tüfekle-Barutla, Zamanımızda Avcılık, Avcı, Saçmalar-Kurşun, Av Köpekleri, Av Kuşları 1, Av Kuşları 2, Tavşan, Tavşan Avı, Geyik, Karaca, Geyik Avcılığı, Vahşi Hayvan Avcılığı, Aslan, Aslan Avcılığı, kaplan, kaplan Avcılığı, Balık, Balıkçılık, Balık Kurutmak, Nebatat Otlar, Tohum Ekmek, Tohumun Filizlenmesi, Kökler-Yapraklar-Sap, Toprağı Yumuşak Yapmak, Toprağı Temizlemek, Sürmek-Nadas Etmek-Çapalama, Buğday Ziraatı, Çiftçinin İşleri, Arpa Ziraatı, Yulaf, Mısır, Hasat, Harman İşleri, Patates, Patates Ziraatı, Pancar Ziraatı, Pamuk, Pamuk 2, Kenevir 1, Kenevir 2, Keten, Tütün, Tütün Ziraatı, Sebze Bahçesi (Gübre-Su), Yastık, Patlıcan, Domates, Marul-Salata, Kavun-Kabak-Hıyar, Yemiş Bahçesi, Daldırma Fidanları, Aşılınmış Fidanlar, Ağaçların Budanması, Kümes Hayvanları, Tavuk, Kuluçka, Ördek-Kaz, Hindi, İnek, İnek 2, Sığır Yetiştirme, Koyun, Keçi, Koyun ve Keçi Yetiştirmek, At, At Yetiştirmek, Ata Bakmak.

## Resim 20

*Eşya ve Ziraat Dersleri Devre-i Mutavassıta Birinci Sene 434-435. sayfalar*



Siyah-beyaz olarak renksiz basılmış olan bu kitapta konularla ilgili resimlere yer verilmiştir. Her konunun sonunda ‘hülasa’ başlığı altında konunun özeti aktarılmıştır.

### **Mehmed Asım-Ahmed Cevad Eşya ve Ziraat Dersleri Devre-i Mutavassıta İkinci Sene**

Mehmed Asım’ın Ahmed Cevad ile birlikte yazdıkları devre-i mutavassıta ikinci sınıf kitapları arasında Eşya ve Ziraat dersleri kitabı da bulunmaktadır. Kapaktaki bilgilere göre; Maarif Nezareti tarafından mekatib-i ibtidaiyede tedris edilmek üzere kabul edilmiş ve ikinci baskı olarak 1338 yılında Tüccarzade İbrahim Hilmi tarafından basılmıştır.

## Resim 21

*Eşya ve Ziraat Dersleri Devre-i Mutavassıta İkinci Sene kitabının ön kapağı*



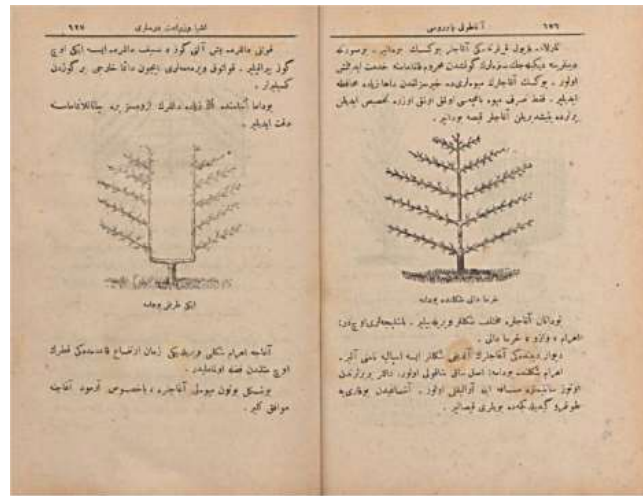
Kitap 222 sayfa ve 77 konu başlığından oluşmaktadır. Bölüm ya da konular numaralandırılmamış, sadece başlıklar yazılmıştır. Konular genellikle birkaç sayfadan oluşmaktadır.

Konu başlıkları sırasıyla şu şekildedir: Hayvanlar-Bitkiler-Madenler, Cisimlerin Üç Hali, Un, Hava Bir Gazdır, Havanın Tartılması, Havasız Yerde Yaşanmaz-Ateş de Yakılamaz, Su Kaç Derecede Kaynar, Havadaki Su Buharı, Çiy-Yağmur, kar-Buz, Mektepler, Mektepler Nasıl ve Neden Yapılır, Düşen Cisimler-Şekül, Cisimlerin Ağırlığı-Terazi, Hassas Terazi-Kantar-Baskül, Kireç, Manivela, Ahşap-Keresteler, Demir, İptidai Meskenler, Aydınlık, Aydınlatma Araçları, Fitol, Petrol, Mahrukat-Odun-Kömür-Tezek, Maden Kömürü-Kok Kömürü, Hava Gazı, Isınmış Hava-Hava Cereyanı-Rüzgâr, Isınma Araçları-Mangal-Sobalar-Kaloriferler, Havanın Ziraata Lüzum ve Faydaları, Işık ve Sıcaklığın Ziraata Tesirleri, Yağmur-Kar-Don-Kırağı, Taşlar, Topraklar 1, Topraklar 2, Gübre-Gübreni Lüzumu, Toprakta Eksilen Maddeler, İyi Gübrenin Özellikleri, Çiftlik Gübreleri, Çiftlik Gübresine Bakmak, Çiftlik Gübresinin Kullanımı, Kimyevi Gübreler, Çiftçinin İşleri, Çiftçinin İşleri 2, Sabanlar-Pulluklar, Tırmık, Hububat, Buğday Ziraatı, Orak ve Harman İşleri, Diğer Hububat Ziraatı, Pancar Ziraatı, Patates Ziraatı, Yer Elması, Havuç-Şalgam, Tütün Ziraatı, Tanelerinden Yağ Çıkartılan Bitkiler (Kolza-Haşhaş-Susam-Zeytin Ağacı), Saplarından İp Çıkartılan Bitkiler, Kenevir Ziraatı, Keten ve Kenevir Saplarından Elyaf Yapmak, Pamuk, Boya Çıkaran Bitkiler, Safran, Tereyağ-Sade Yağ, Peynicilik, Peynircilik 2, Arıcılık, Arıcılık 2, İpekçilik, İpekçilik 2, İpekçilik 3, Sebze ve Meyve Bahçeleri, Sebzelerin Çoğaltılması, Bazı Sebzelerin Ziraatı, Bazı Sebzeler, Meyve Ağaçlarını Yetiştirmek, Ağaçları Budama, Bazı Meyve Ağaçlarını Yetiştirmek.

Siyah-beyaz olarak renksiz basılmış olan bu kitapta konularla ilgili resimlere yer verilmiştir.

## Resim 22

*Eşya ve Ziraat Dersleri Devre-i Mutavassıta İkinci Sene 626-627. sayfalar*



Bazı bölümlerin başında “Dersi Keşfettirmek İçin” başlığı yer almaktadır. Bu başlık altında konu ile ilgili çeşitli hazırlık sorularına yer verilmektedir.

### Mehmed Asım-Ahmed Cevad Eşya Dersleri Devre-i Aliye Birinci Sene

Mehmed Asım’ın Ahmed Cevad ile birlikte yazdıkları devre-i aliye birinci sınıf kitapları arasında Eşya Dersleri kitabı da bulunmaktadır. Kapaktaki bilgilere göre; Maarif Nezareti tarafından mekatib-i ibtidaiyede tedris edilmiş ve 1338 yılında Tüccarzade İbrahim Hilmi tarafından basılmıştır.

## Resim 23

*Eşya ve Ziraat Dersleri Devre-i Aliye Birinci Sene kitabının ön kapağı*





Kitap 150 sayfa ve 35 bölümden oluşmaktadır. Bölüm ya da konular numaralandırılmamış, sadece başlıklar yazılmıştır. Genellikle konu başlıklarından sonra konular alt başlıklar halinde numaralandırılmıştır. Konu başlıkları sırasıyla şu şekildedir: Melbusat (Giyilen Şeyler), Tabaklama, Dokumaya Yarayan Şeyler, Yün-İpek, İplik, Dokuma, Kağıt, Kitap ve Matbaa, Nakliye Araçları, Karada Nakliye, Denizde Nakliye, Havada Nakliye, Mevalid-i Salase (Nebat-Hayvan-Maden), İnsanların Mavalid-i Salaseden İstifadeleri, İnsan, Nasıl Hareket Ediyoruz, Kol ve Bacak Kemikleri, Kol ve Bacak Hareketleri, Eklemler-Eklem Çıkmaları, Kol ve Bacak Adaleleri-İdmanın Faydaları, Gövde Kemikleri, Baş Kemikleri, Kemiklerin Terkibi-Hayat ve Sıhhati, Kemiklerin Çarpılması, Nasıl Çiğniyoruz, Dişlerin Sıhhati-Ağzın Hıfzı Sıhhati, İç Organlar-Yemek Borusu-Sindirim Sistemi, Sindirim, Çiğneme Hakkında Sıhhat Kuralları, Solunum, Solunum Hakkında Sıhhat Kuralları, Dolaşım, Dolaşım Hakkında Sıhhat Kuralları, Nasıl His Ediyoruz, Beş Duyu Organı Hakkında Sıhhat Kuralları.

Resim 24

*Eşya ve Ziraat Dersleri Devre-i Aliye Birinci Sene 640-641. Sayfalar*



Siyah-beyaz olarak renksiz basılmış olan bu kitapta konularla ilgili resimlere yer verilmiştir. Özet ve soru bölümlerine yer verilmemiştir.

### **Mehmed Asım-Ahmed Cevad Eşya Dersleri Devre-i Aliye İkinci Sene**

Mehmed Asım'ın Ahmed Cevad ile birlikte yazdıkları devre-i aliye ikinci sınıf kitapları arasında eşya dersleri kitabı da bulunmaktadır. Kapaktaki bilgilere göre; en son programa göre basılmıştır. Ancak bakanlıktan ruhsat alındığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. 1337 yılında basılan kitabın basım bilgisi, Kitaphane-i İslam ve Askeri - Tüccarzade İbrahim Hilmi olarak verilmiştir.

Resim 25

*Eşya ve Ziraat Dersleri Devre-i Aliye İkinci Sene kitabının ön kapağı*



Kitap 164 sayfadan oluşmaktadır. 'Hayvanat Hakkında Tetkikler' ve 'Hikmeti Tabiiyenin Başlangıcı' olmak üzere iki ana bölümden başlığından oluşmaktadır. Hayvanat Hakkında Tetkikler bölümünde 16 konu başlığı bulunmaktadır. Bu başlıklar şunlardır: Kuyruksuz Maymunlar, Kedi-Köpek-Aslan-Kaplan, Tavşan, Sığır-Koyun, At-Eşek, Deve, Fil, Kuşlar, Sürüngen Hayvanlar, Kurbağa, Balıklar, Haşerat, Istakoz, Salyangoz, Solucan, polipler-Mercanlar-Süngerler.

Hikmeti Tabiiyenin Başlangıcı bölümünde 10 konu başlığı bulunmaktadır. Bu başlıklar şunlardır: Cisimler-Madde, Cisimlerin Halleri, Cisimlerin Düşmesi, Ağırlık-Ağırlık Merkezi-Ölçüsü, Sıvıların Basıncı, Terazi Halindeki Sıvılar, Arşimet Kanunu ve Tatbikatı, Basınç-Barometreler-Balonlar, Sifon-Tulumbalar, Elektrik.

## Resim 26

*Eşya ve Ziraat Dersleri Devre-i Aliye İkinci Sene 588-589. sayfalar*



Siyah-beyaz olarak renksiz basılmış olan bu kitapta konularla ilgili resimlere yer verilmiştir. Özet ve soru bölümlerine yer verilmemiştir.

### **Ali Nizama – Dürus-ı Şetta**

Mekteb-i Edeb Müdürü Ali Nizama tarafından yazılan bu kitap 7-9 yaş arası çocuklar için 1309 yılında yazılmıştır. Kitabın kapağındaki bilgilere göre, Maarif Nezaretinin ruhsatı ile Bab-ı Ali Caddesi'nde bulunan Karabet Matbaasında basılmıştır.

## Resim 27

*Dürus-ı Şetta kitabının ön kapağı*



Kitap 120 sayfa ve 77 bölümden oluşmaktadır. Bölümler bir ya da birkaç sayfadan oluşmaktadır. Bölümler numaralandırılmıştır ve bölüm başlıkları sırasıyla şu şekildedir:

Ekmeği Ne İle Yaparız, Buğday Başağı, Çift Sürme, Ekin Zamanı, Hasat Vakti, Hasat Vaktinden Sonra Buğday Ne Olur, Un ve Kepek, Değirmen, Su Değirmenleri ve Buhar Değirmenleri, Ekmek Nasıl Yapılır, Ekmekçi, Hububattan Geri Kalan-Saman, Yenilen Diğer Şeyler, Yuva, Hane, Kabuklu Hayvanlar, Tuğlalar, Çini Kaplar, Bir Evin Aksanı, Kireç, Kereste, Dam, Alçı, Doğramalar, Ağaç-Mefruşat, Sırça Yani Camdan şeyler, Şişe Üfleme, Pencere Camları ve Aynalar, Amele Yahut İşçiler, Kamışlar Ne İle Yapılır, Kenevir, Bükme, İp, Ketten, Pamuk, Pamuk Bükme, Yün, Gayet Faydalı Bir Böcek, İpek Kozası, İpek, Ehli Hayvanlar, Vahşi Hayvanlar, Madenler, Maden Ocakları, Madenciler, İşlenmemiş Demir Madeni, Döküm Demir, Demir, Hadde Yahut Silindir, Teneke, Çelik, Demir İle Yapılan Şeyler, Bakır, Pirinç Yahut Bakır, Kurşun-Kalay-Çinko, Gümüş, Altın, Maden Kömürü, Hava Gazı, Ağaç Kömürü, Yakılacak ve Yenilecek Zeytin Yağı, Petrol Yani Gaz Yağı, Kibrit, Mum, Bal ve Bal Mumu, Sabun, Yeryüzü, Güneş, Soğuk ve Sıcak, Ay, Gün ve Saatler, Hafta, Sene, Çiçekler, Kar, Deniz, Gemiler.

Resim 28

*Dürus-ı Şetta 60-61. sayfalar*



Siyah-beyaz olarak renksiz basılmış olan bu kitapta konularla ilgili resimlere azda olsa yer verilmiştir. Bölüm başlarında ilgi çekici sorular bulunmaktadır. Bölüm sonlarında konu ile ilgili sorulara yer verilmiştir.

### **Abdülfeyyaz Tevfik – Yeni Malumat-ı Fenniye**

Kapakta yer alan bilgilere göre yeni tertib mekteb-i ibtidaiyenin ikinci seneleriyle, rüştüyelerin birinici senelerinde okutturulmak üzere yeni programa kabul edilmiş ve 1330 yılında Kanaat Matbaasında basılmıştır.

Resim 29

*Yeni Malumat-ı Fenniye kitabının ön kapağı*

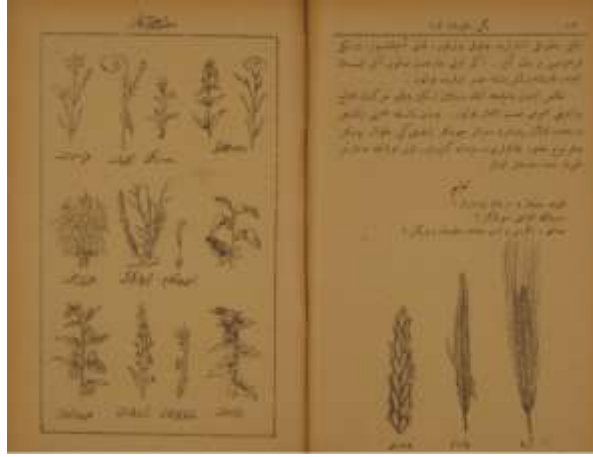


Kitap 86 sayfadır. Kitapta bölümler ders sıralamasına göre yapılmıştır ve 47 tane ders vardır. Bazı derslerde (1,2,3,4,5,22,23,27,28,29,33) konu başlığı bulunmamaktadır. 6,12,18,24,30,36 ve 42. dersler ‘müzakere’ dersleridir. Konular genellikle tek derste ele alınmasına rağmen 2,3 ve 4 ders süren konularda bulunmaktadır. Ders numaralarına göre kitapta yer alan konu başlıkları şunlardır. Kümes Hayvanları, Yenmesi Mümkün Deniz Hayvanları, Etlerin Yenilme Sureti Zamanı, Yumurtalar, Süt, Sütten Yapılan Şeyler, Hayvani Yağlar, Çerezlerden Kuru ve Baharatlı Etler, Havyarlar, Tuzlu Balıklar ve Sardalyalar, Bostan ve Tarlalar, Yeşiller ve Sebzeler, Kuru Sebzeler ve Hububat, Meyve Bahçeleri ve Bağlar, Şeker ve Şeker Kamışı, Kuru Meyveler, Meyve Ağaçları ve Şeker, Reçel Meyveleri ve Reçel, Şurup Meyveleri ve Şurup, Üzümler ve Pestiller, Meyve Şekerleri ve Şekerler.

Siyah-beyaz olarak renksiz basılmış olan bu kitapta konularla ilgili resimlere yer verilmiştir. Bölüm sonlarında ‘talim’ başlığı altında konu ile ilgili sorulara yer verilmiştir.

Resim 30

*Yeni Malumat-ı Fenniye 52-53. sayfalar*



### **Salihpaşazade Mazhar – Malumat-ı Fenniye ve Hıfzısıhha**

Kitabın iç kapağında yer alan bilgilere göre, Maarif Nezaretinin ruhsatı ile 1312 yılında, Bab-ı Ali Caddesi'nde bulunan Karabet Matbaasında basılmıştır.

Resim 31

*Malumat-ı Fenniye ve Hıfzısıhha kitabının iç kapağı*



Kitap 444 sayfa ve 8 bölümden oluşmaktadır. Yazar bölümleri kitap olarak ele almış ve bu 8 kitap altında alt bölümlere yer vermiştir. Bölüm başlıkları sırasıyla şu şekildedir: 1. Kitap; Ziraat, Ekim, Hasat, Çiftlik, Mandıra, Kümes, Süthane, Arılar. 2. Kitap; Yol, Kuş Yuvaları, İletişim Araçları. 3. Kitap; Aydınlatma Araçları. 4. Kitap; Isınma Araçları. 5. Kitap;

İnsan, Hayvanat, Nebatat, Yeryüzü Tabakaları. 6. Kitap; Madenler, Sular. 7. Kitap; Cisimlerin Ağırlığı, Barometreler, Alaşımalar, Hararet, Su Yolları, Hava Durumu. 8. Kitap; Gıda Maddeleri, Elbise, Mesken, Mektep, Hıfzı Sıhhat.

Resim 32

*Malumat-ı Fenniye ve Hıfzısıhha 12-13. sayfalar*



Siyah-beyaz olarak renksiz basılmış olan bu kitapta konularla ilgili resimlere yer verilmiştir. Özet bölümü ya da soru bölümü kitapta yer almamıştır ancak kitabın sonunda fihriste ve şekiller fihristine yer verilmiştir.

### **İsmail Naili – İlmi Eşya Yahud Dürus-ı Eşya**

1326 yılında, Bab-ı Ali Caddesi'nde bulunan Karabet Matbaasında basılmıştır.

Resim 33

*İlmi Eşya Yahud Dürus-ı Eşya kitabının iç kapağı*



Kitabın iç kapağında yer alan bilgilere göre, Maarif Nezaretinin kabul ettiği son program mucibince mekatib-i rüşdiyyenin her üç senelerinde ve taşra yedi senelik birinci, ikinci ve üçüncü senelerinde tedris olunmak üzere kabul edilmiştir.

Kitap 108 sayfa ve 13 bölümden oluşmaktadır. Bölüm başlıkları sırasıyla şu şekildedir: Yerküre ve Hareketleri, Hava, Ateş, Havanın Değişimi, Mesken, Taşlar, Kireç ve Çimento, Alçı, Kil-Tuğla-Çanak ve Çömlek, Çini ve Porselen, Cam ve Billur, Kereste-çeşitli Doğramacılık.

Resim 34

*İlmi Eşya Yahud Dürus-ı Eşya 48-49. sayfalar*



Siyah-beyaz olarak renksiz basılmış olan bu kitapta konularla ilgili resimlere yer verilmiştir. Özet bölümü ya da soru bölümü kitapta yer almamıştır ancak kitabın sonunda fihriste ve şekiller fihristine yer verilmiştir.

### **İsmail Cenani – İlmi Eşya Birinci Kısım**

Kitabın iç kapağında yer alan bilgilere göre, Maarif Nezaretinin 6/653 numaralı ve 15 teşrin-i sani 1310 tarihli ruhsatıyla, 1313 yılında Bab-ı Ali Caddesi'nde bulunan Karabet Matbaasında bastırılmıştır.

Konu başlıkları sırasıyla şu şekildedir: Yeryüzü ve Hareketleri, Hava, Su, Ateş, Havanın Değişimi, Mesken, Taşlar, Kahve Ağacı, Çay Ağacı ve Çay, Çikolata, Kağıt, İnsan



Bedeni, Beş Duyu Organı Birinci Kısım, Beş Duyu Organı İkinci Kısım, Çelikten Kalem Ucu, Fırın, Gumena Lastik, Kurşun Kalem.

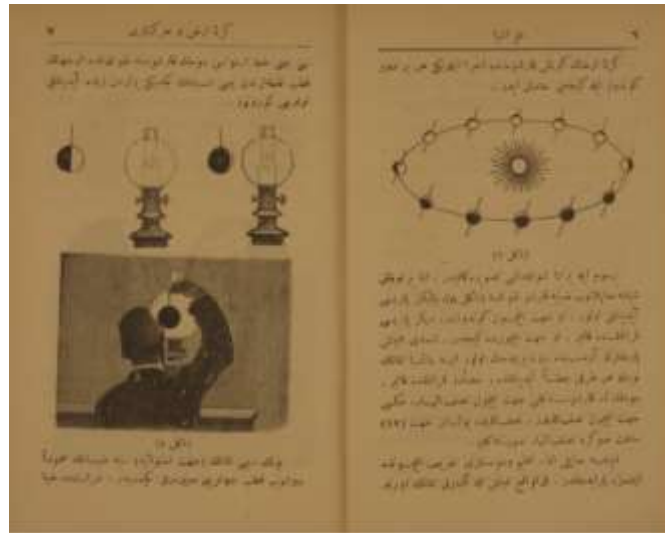
Resim 35

*İlmi Eşya Birinci Kısım kitabının iç kapağı*



Resim 36

*İlmi Eşya Birinci Kısım 6-7. sayfalar*



Siyah-beyaz olarak renksiz basılmış olan bu kitapta konularla ilgili resimlere yer verilmiştir. Özet bölümü ya da soru bölümü kitapta yer almamıştır ancak kitabın başında fihriste yer verilmiştir.

## İsmail Cenani – İlmi Eşya İkinci Kısım

Kitabın iç kapağında yer alan bilgilere göre, Maarif Nezaretinin 4/273 numaralı ve 12 Temmuz 1311 tarihli ruhsatıyla, 1314 yılında Bab-ı Ali Caddesi'nde bulunan Karabet Matbaasında bastırılmıştır.

Resim 37

*İlmi Eşya İkinci Kısım kitabının iç kapağı*



Kitap 180 sayfa ve 16 bölümden oluşmaktadır. Konu başlıkları sırasıyla şu şekildedir: Taşlar, Kireç ve Çimento, Alçı, Kıl-Tuğla-Kireççi-Çanak-Çömlek, Çini ve Porselen, Cam ve Billur, Kereste-Çeşitli Doğramacılık, Demir ve Çelik, Bakır-Tunç ve Pirinç, Kurşun-Kalay-Çinko, Altın ve Gümüş, Taş ve Maden Ocakları, Ketten, Kenevir, Pamuk, Yün.

Resim 38

*İlmi Eşya İkinci Kısım 286-287. sayfalar*



Siyah-beyaz olarak renksiz basılmış olan bu kitapta konularla ilgili resimlere yer verilmiştir. Özet bölümü ya da soru bölümü kitapta yer almamıştır ancak kitabın başında fihriste ve şekiller fihristine yer verilmiştir.

### İsmail Cenani – İlmi Eşya Üçüncü Kısım

Kitabın iç kapağında yer alan bilgilere göre, Maarif Nezaretinin 4/273 numaralı ve 12 Temmuz 1311 tarihli ruhsatıyla, 1314 yılında Bab-ı Ali Caddesi'nde bulunan Karabet Matbaasında bastırılmıştır.

Resim 39

*İlmi Eşya Üçüncü Kısım kitabının iç kapağı*



Kitap 174 sayfa ve 14 bölümden oluşmaktadır. Konu başlıkları sırasıyla şu şekildedir:

Resim 40

*İlmi Eşya Üçüncü Kısım 424-425. sayfalar*



İpek, Mensucat, Temizlik Aletleri, Meşin, Aydınlatma-Yağ Mumu-Lamba, Aydınlatma-Hava Gazı-Petrol Gazı, Isıtma, Hububat, Ekmek, Tuz, Şeker, Yemek Terbiyeleri, Keten, Resimler.

Siyah-beyaz olarak renksiz basılmış olan bu kitapta konularla ilgili resimlere yer verilmiştir. Özet bölümü ya da soru bölümü kitapta yer almamıştır ancak kitabın başında fihriste ve şekiller fihristine yer verilmiştir.

### **Mahmud Ekrem – Yeni Dürus-ı Eşya Devre-i Ula 2**

Kitabın kapağında, kitabın Maarif Vekâleti tarafından mekatib-i ibtidaiyede tedris olunmak üzere kabul edildiği ve 1339 yılında Kanaat Matbaasında basıldığı bilgileri yer almaktadır. Kitabın iç kapağında ise matbaa bilgisi olarak İkdam Matbaası yer almaktadır.

Resim 41

*Yeni Dürus-ı Eşya Devre-i Ula 2 kitabının ön kapağı*



Kitap 62 sayfa ve 13 bölümden oluşmaktadır. Bölüm başlıkları sırasıyla şu şekildedir. Çiçekler, Otlar, Sebzeler, Ağaçlar, Çiftlik Hayvanları-İnek-Eşek-Katır-Keçi-Koyn-Köpek, Kümes Hayvanları, Vahşi Hayvanlar-Tavşan-Geyik-Kunduz-Su Samuru-Tilki-Aslan-Ayı, Balık, Taşlar ve Taş Ocakları, Taş Ocakları, Madenlerin Faydaları, cam, Yağmur ve Kar.

Siyah-beyaz olarak renksiz basılmış olan bu kitapta konularla ilgili resimlere yer verilmiştir. Konuların sonunda özet bölümlerine yer verilmiştir.

Resim 42

*Yeni Dürus-ı Eşya Devre-i Ula 2 44-45. sayfalar*



### **Mahmud Ekrem – Yeni Dürus-ı Eşya Devre-i Mutavassita 2**

Kitabın kapağında, kitabın Maarif Vekâleti tarafından mekatib-i ibtidaiyede tedris olunmak üzere kabul edildiği ve 1339 yılında İkdam Matbaasında basıldığı bilgileri yer almaktadır.

Resim 43

*Yeni Dürus-ı Eşya Devre-i Mutavassita 2 kitabının ön kapağı*



Kitap 143 sayfa ve 92 bölümden oluşmaktadır. Bölümler genellikle bir ya da iki sayfadan oluşmaktadır. Bölüm başlıkları sırasıyla şu şekildedir. Bitkiler-Hayvanlar-Madenler Arasında Mukayese, Canlı Cisimler, Cansız Cisimler, Cisimlerin Halleri, Katılar, Sıvılar, Gazlar, Cisimlerin Hal Değiştirmesi, Donma, Buharlaştırma, Kaynama, Su Buharının Kuvveti,

Hava ve Yükselmesi, Havanın Rengi, Havanın Terkibi, Havanın Ölçülmesi, Havanın Basıncı, Hava Basıncının Miktarı, Sis, Bulut, Yağmur, Kar, Dolu, Hava ve Suya Dair Sıhhat Bilgileri, Havanın Yenilenmesi, Hava Değişimi, İçilebilir Sular, Mesken-İnsan, Bir Ev Nasıl İnşa Edilir, Temel, Duvarlar, Çekül, Tesviye, Duvarcı Terazisi veya Duvarcı Tesviyesi, Taş, Tuğla, Manivela, Kantar, Harç, Çimento, Sıva, Badana, İbtidai Mesken, El Kantarı, Demir, Çivi, Kireç, Isınma Araçları, Ateş, Kibrit, Ateşin Faydası, Yanma-Tutuşma, Mangal, Sobalar, Gaz Sobası, Körük, Kül ve Kürek, Odun, Kömür, Maden Kömürü, Tezek, Kok Kömürü, Turp, Rüzgar, Rüzgarların Tesiri, Alev, Mum, Alevin Rengi, Aydınlatma Araçları, Çıra, Kandiller, Yağ Mumları, Lamba, Petrol, Hava Gazı, Hava Gazı Nasıl Meydana Gelir, Elektrik Lamba, Gıdalar, Gıdaların İçeriği, Hayvani Gıdalar, Bitkisel Gıdalar, Ekmek, Süt, Tereyağı, Peynir, Maya, Kaşar Peyniri, Peynirlerin İçeriği, Muhafaza Eşyaları, Tuz, Deniz Suyundan tuz nasıl elde edilir.

Resim 44

*Yeni Dürus-ı Eşya Devre-i Mutavassıta 2 44-45. sayfalar*



Siyah-beyaz olarak renksiz basılmış olan bu kitapta konularla ilgili resimlere yer verilmiştir. Bazı konuların sonunda konu ile ilgili soru bölümlerine yer verilmiştir.

### **Mahmud Ekrem – Yeni Dürus-ı Eşya Devre-i Aliye 2**

Kitabın kapağında, kitabın Maarif Vekâleti tarafından mekatib-i ibtidaiyede tedris olunmak üzere kabul edildiği ve 1339 yılında Kanaat Matbaasında basıldığı bilgileri yer

almaktadır. Kitabın iç kapağındaki bilgilere göre ise sınıf seviyesi olarak devre-i aliye birinci sınıf gösterilmektedir ve basıldığı yer olarak İkdam Matbaası gösterilmektedir.

Resim 45

*Yeni Dürus-ı Eşya Devre-i Aliye 2 kitabının ön kapağı*



Kitap 206 sayfa ve 153 bölümden oluşmaktadır. Bölüm başlıkları sırasıyla şu şekildedir. Cisimler Üç Halde Bulunur, Katılar, Sıvılar, Gazlar, Cisimlerin Bulunduğu Haller Sabit Değildir, Hadise, Sıvıların Basıncı, Paskal Kanunu, Su Cenderesi, Zeytin Yağlarının Çıkartılması, Balya Sarmak, Kara Vapuru (Tren) Tekerleklerinin Dingillere yerleştirilmesi, Ufak Gemileri Suyun Sathına Çıkarmak, Pancar Özsuunun Çıkartılması, Sıvıların Buldukları Kaplara İcra Ettikleri Basınç, Paskal Fıçısı, Sıvıların Ölçüsü, Dengeli Kaplar, Fıskiye, Artezyen Kuyuları, Fuare, Su Bentleri, Asansör, Su Tesviyesi, Arşimet Kanunu, Bir Cismin Hacmini Tayin Etmek, Cismin Yoğunluğu, Denizaltı, Rüzgar Basıncı, Barometre, Balonlar, Ulaşım Balonları, Uçak, Sifon, Tulumbalar, Emme Tulumbalar, Basma Tulumbalar, Emme Basma Tulumbalar, Yangın Tulumbaları, Dalgıç Kanunları, Dalgıç, Hararet, Hararetin Bir Cisim Üzerine Tesiri, Araba Tekerleklerinin Çemberlenmesi, Rayların Genişlemesi, Sıvıların Genişlemesi, Gazların Genişlemesi, Termometre, Erime, Donma, Su Buharının Kuvveti, Buhar Makinası, Buhar Kuvveti, Ses, Sesin Oluşumu, Sesin Hızı, Gramofon, Işık, Işığın Yayılması, Gölge, Ay ve Güneş Tutulması, Ayna, Kırılma, Mercek, Fotoğraf, Sinematograf, Elektrik, Elektrik Dansı, Az Nakil Çok Nakil, Şimşek, Gök Gürültüsü,

Paratoner, Pil, Benzin Pili, Laklanse Pil, Mıknatıs, Ceryan Elektrik İle Mıknatıs Yapımı, Telgraf Elektriği, Elektrik Çingırağı, Film Elektriği, Röntgen, Dinamo, Elektrikli Tramvay, Lambalar, Telefon, Hayvanat Hakkında İnceleme, Et Yiyen Hayvanların Numuneleri, Köpek, Kedi, Kurtlar, Tilki, Aslan, Ayı, Geviş Getiren Hayvanlar, Koyun, Sığır Cinsi, Deve, Ot Yiyen ve Geviş Getiren Hayvanlar, At, Eşek, Fil, Ot Yiyen ve Kemirgen Hayvanlar, Tavşan, Böcek Yiyen Hayvanlar, Kirpi, Yarasa, Kuşlar, Balıklar, Kurbağa, Yerde Sürünen Hayvanlar, Yılan, Böcekler, Çekirge, Kelebek, Örümcek, Istakoz, Solucan, Salyangoz, Sinek, Bitkiler Hakkında İnceleme, Kök, Sap, Yaprak, Terleme, Teneffüs, Çiçekler, Çanak, Taç, Çiçek, Döllenme, Maden, Demir, Bakır, Gümüş, Altın, Elmas.

Resim 46

*Yeni Dürus-ı Eşya Devre-i Aliye 2 52-53. sayfalar*



Siyah-beyaz olarak renksiz basılmış olan bu kitapta konularla ilgili resimlere yer verilmiştir. Bazı konuların sonunda konu ile ilgili soru bölümlerine yer verilmiştir.

### **Satı Bey – Dürus-ı Eşya İkinci Kısım**

Satı Bey'in Devre-i Aliye 2. Sınıf Dürus-ı Eşya kitabının kapağında, kapağı tamamen kaplayan resimler bulunmaktadır ve kapak bilgileri bu resmin üzerinde yazılıdır. Kapakta yazarın adı, dersin adı, ikinci kısım olduğu ve yayın bilgisi olarak İbrahim Hilmi- 1327 yazısı bulunmaktadır.



## Resim 47

*Dürus-ı Eşya İkinci Kısım kitabının ön kapağı*



240 sayfadan oluşan kitapta konu başlıkları sırasıyla şu şekildedir. Maden-Nebat-Hayvan, 1. Hayvanat, Nebatat, Madenler, 2. Madencilik, Avcılık, Çiftçilik.

## İnsan

1. Nasıl Hareket Ediyoruz? 1. Kol ve Bacak Kemikleri, 2. Kol ve Bacak Hareketleri, 3. Kol ve Bacak Kasları, 4. Gövde ve Baş Kemikleri, 5. Kemiklerin Sıhhati, 6. İyi ve Kötü Hareket, 2. Nasıl Besleniyoruz? 1. Ağız ve Boğaz, 2. Yemek Borusu, 3. Sindirim, 4. Sağlık Kuralları, 5. Nefes, 6. Dolaşım 3. Nasıl Hissediyoruz?

## Hayvanlar

1. Kedi ve Köpek, 2. Koyun ve Sığır, 3. At ve Eşek, 4. Kurt, Arslan, Ayı 5. Deve, Fil, Tavşan 6. Tavuk, Ördek, Leylek 7. Balık, Yunus Balığı, Fok 8. Kurbağa, Kertenkele, Yılan 9. Arı, Çekirge, Kelebek, Örümcek 10. Istakoz, Solucan, Salyangoz, Sünger.

## Sınıflar

1. Tasnif, 2. Şubeler, 3. Hayvanat-ı Fikriye 4. Hayvanat-ı Sudeyya 5. Kelebek, Arı, Çekirge.

Siyah-beyaz olarak renksiz basılmış olan bu kitapta konularla ilgili resimlere yer verilmiştir. Kitapta 2 adet renkli resim sayfası da bulunmaktadır. Sayfa numaraları dâhil

edilmemiş ve farklı bir türde kağıda basılı olan bu resimler 128-129. sayfalar arasında ve 168-169. sayfalar arasında eklenmiştir.

#### Resim 48

*Dürus-ı Eşya İkinci Kısım kitabında yer alan renkli resimlerin bulunduğu sayfalar*



Bazı konuların sonunda konu ile ilgili soru ve özet bölümlerine yer verilmiştir. Ayrıca kitabın sonunda fihrist bulunmaktadır. Son sayfada ise kitabın içerisinde yer alan kelime hatalarının, sayfa ve sıra numarası verilerek gösterildiği ve doğrularının yazıldığı bir sayfa bulunmaktadır.

Tespit edilen bu kitaplar haricinde 1919 yılında ilkokullarda kullanılması kabul edilen ve ilkokullarda kullanılacak kitap listesinde yer alan Ebul Muhsin Kemal, Fuad Münir ve Satı Bey'in yazdıkları Eşya Dersi kitapları da mevcuttur (Batır, 2007).

Ebul Muhsin Kemal tarafından her sınıf seviyesi için Yeni Usul Eşya Dersleri isimli kitaplar, Fuad Münir tarafından her sınıf seviyesi için Eşya Dersleri isimli kitaplar ve Satı Bey tarafından devre-i aliye 1. sınıflar için Dürus-ı Eşya isimli kitap yazılmıştır. Fuad Münir'in devre-i ula 1. sınıflar için yazmış olduğu Eşya Dersleri kitabı bulunamadığı için çalışma dışında bırakılmıştır. Bu kitapların fiziksel özellikleri, eğitsel tasarım özellikleri ve görsel tasarım özellikleri incelenecektir. Çalışma yapılan dönemin özellikleri göz önünde bulundurularak dil ve anlatım bakımından inceleme yapılmayacaktır.

## 4.2. Fiziksel Özellikler Bakımından İncelenmesi

**4.2.1. Kullanılan kâğıdın kalitesi.** “Kitabın teknik kalitesinin üstünlüğü kullanılan kâğıdın kalitesine bağlıdır. Kâğıdın kalitesi ise kitabın maliyetini belirleyen en önemli unsurdur” (Kılıç vd. 2001: 96). “Kitabın basım ve kullanıcı açısından maliyeti de göz ardı edilemeyeceğine göre, kullanılan kağıt, basım tekniğine uygun, kolay yıpranmayan, kısaca minimum standartlara uygun olmalıdır” (Ünsal, 2005: 3). “Ders kitaplarının kağıt seçiminde yoğunluğu az olan kağıtlar fazla tercih edilmemelidir; çünkü şeffaflık artacağından bir sayfadaki resmin veya yazının görüntüsü arka sayfadan görülebilir” (A.Y. Kaptan, 2008: 189). “Kalitesiz kağıt, sayfaya yerleştirilmiş fotoğrafta veya haritada ne anlatılmak istendiğinin yeteri kadar anlaşılmasını engeller” (Kılıç & Seven, 2005: 146). “Fazla lifli kâğıtlar da istenilen baskı kalitesi sağlanamaz. Bu tür kâğıtlardan hazırlanan kitaplar çabuk yırtılır, sararır ve kirlenir” (Tosunoğlu, Arslan ve Karakuş, 2001: 73). “Kâğıt mümkün olduğu kadarıyla iyi nitelikte, mat veya parlak olabilir, dayanıklı olmalıdır” (Ceyhan & Yiğit, 2003: 77).

İncelenen tüm kitapların tamamı saman kâğıda basılmıştır. Fuad Münir ve Satı Bey’in kitaplarının kâğıt rengi beyaz renge yakındır.

Resim 49

*Fuad Münir, Mutavassıta 2. Sınıf Eşya Dersleri 66-67. sayfalar*



Kâğıdın yoğunlukları arksa sayfadaki yazıların görüntüsünün görülmeyeceği kadar yoğundur. Ayrıca yazı ve resimler net olarak basılabilmıştır.

### Resim 50

*Satı, Devre-i Aliye 1. Sınıf Dürus-ı Eşya 114-115. sayfalar*



Ebul Muhsin Kemal'in kitapları ise saman sarısı renge yakındır. Kâğıtların yoğunluğu düşüktür. Bu sebeple bir sayfadaki yazının veya resmin görüntüsü arka sayfadan görülebilmektedir. Yoğunluğun düşük olması aynı zamanda sayfaların daha kolay yırtılabilir ve dayanaksız olmasına sebep olmuştur.

### Resim 51

*Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Mutavassıta 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 44-45. sayfalar*



Araştırma yapılan dönemde kâğıt yokluğu yüzünden yeterince kitap basılamamış ve bu yüzden çocuklar kitapsız kalmıştır. Çocukların kitapsız kalmasını önlemek amacıyla, sınıfı geçen çocukların kitaplarının okullar tarafından toplanılması önerilmiştir (Batır, 2007: 82). Heyet-i Sıhhiye-i Mekatib Komisyonun 1910 yılında hazırladığı bir raporda, Avrupa ülkelerinde, kitaplarda kullanılan kâğıtların cins ve türlerine kadar tüm konularda dahi sağlık koşullarına uyulduğu söylenirken, İstanbul'daki okullarda bile temel gereksinimi olan hava ve ışıktan yoksun, okul adı altında pek çok yapı bulunduğu belirtilmiştir (Nurdoğan, 2005: 412). Hem araştırma yapılan dönemim teknolojik koşulları hem de birçok imkânsızlığın yanı sıra kâğıt yokluğu da düşünüldüğünde, ders kitaplarında kaliteli kâğıtların kullanıldığı söylenemez.

“Dönem koşulları da düşünüldüğünde Fuad Münir ve Satı Bey’in kitaplarında kullanılan kâğıtların kaliteli olduğu ancak Ebul Muhsin Kemal’in kitaplarında kullanılan kâğıtların yeteri kadar kaliteli olmadığı söylenebilir” (Selçuk & Düzbakar, 2018: 343).

**4.2.2. Ciltleme.** “Ciltleme yöntemi, formalar haline getirilmiş kağıt tabakaların katlanarak birleştirilmesi esasına dayanır” (A.Y. Kaptan, 2008: 193). “Sağlam ve düzgün bir ciltleme, kitabın çekiciliğini arttırmakta ve ileriki yıllarda tekrar kullanılmasını sağlayabilmektedir” (Kılıç & Seven, 2005: 149). “Ders kitapları, öğrencileri sürekli yanında taşıdığı ve açıp okuduğu bilgi ileten kaynaklardır. Bu nedenle dayanıklı ciltleme, doğru kâğıdın seçimi kitabın ömrünü uzatacaktır” (A.Y. Kaptan, 2008: 192).

“Küçük yaş grupları için en ideal olan iplik dikişli ciltlerdir” (Tosunoğlu vd. 2001: 75). “Ciltlemede formaların sağlam ipliklerle dikilmesi uygun olabilir fakat bu teknik, sayfaların kolay açılmasını ve tamamen görülmesini sağlayacak bir şekilde uygulanmalıdır” (Ünsal, 2005, s.4). “Ders kitaplarında önerilen ciltleme teknikleri, ekonomik koşullar kadar, zaman ve tiraj düşünülerek seçilmelidir. İplik ve telle örme esasına dayanan ciltleme yöntemi

uzun ömürlü bir yöntemdir. Dayanıklı olması nedeniyle, kolaylıkla ayrılmaz ve öğrenciler için itici sonuçlar doğurmaz” (A.Y. Kaptan, 2008: 193).

İncelenen kitapların tamamı formalar haline bir araya getirilerek ciltlenmiştir. Fuad Münir ve Satı Bey’in kitapları formalar haline getirilen sayfaların iplik dikişle bir araya getirilmiştir. Yazarların bazı kitaplarının dikişleri günümüze kadar dayanmamıştır. Sayfalarda dikiş izleri olmasına rağmen iplik mevcut değildir. Bazı kitapların sayfaları ise eski dikiş delikleri kullanılarak tekrar dikilmiştir. Ebul Muhsin Kemal’in devre-i mutavassita 1-2. ve devre-i aliye 1. sınıflar için yazdığı kitaplar iplik dikişle bir araya getirilmiştir. Diğer kitaplarında ise dikiş izine rastlanmamıştır. Formalar haline bir araya getirilen sayfalar dikişsiz şekilde ciltlenerek bir araya getirilmiştir.

#### Resim 52

*Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Mutavassita 2. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 40-41. sayfalar*



İncelenen tüm kitapların sayfalarının rahat bir şekilde açıldığı görülmüştür.

Ciltlemeden kaynaklanan sayfaların açılmaması ya da sayfaların bir bölümünün görülmemesi problemi yoktur.

Kitapların basımının üzerinden uzun yıllar geçmesi sebebiyle orijinal hallerini incelemek mümkün olmamaktadır. Bazı kitapların tekrar farklı kartonlarla ciltlenmesi,



sayfalarının sonradan yapıştırılarak ciltlenmesi, eskiyen kopan dikişlerin yenilenmesi ya da o haliyle bırakılması sebebiyle yorum yapmak oldukça zorlaşmaktadır.

Özetle incelenen kitaplar arasında Fuad Münir ve Satı Bey'in kitaplarının sağlam şekilde iplik dikişle ciltlendiği ancak Ebul Muhsin Kemal'in kitaplarında ise iplik dikişlerin kullanılmadığı söylenebilir (Selçuk & Düzbakar, 2018: 344-345).

Resim 53

*Fuad Münir, Mutavassıta 2. Sınıf Eşya Dersleri 48-49. sayfalar*



Resim 54

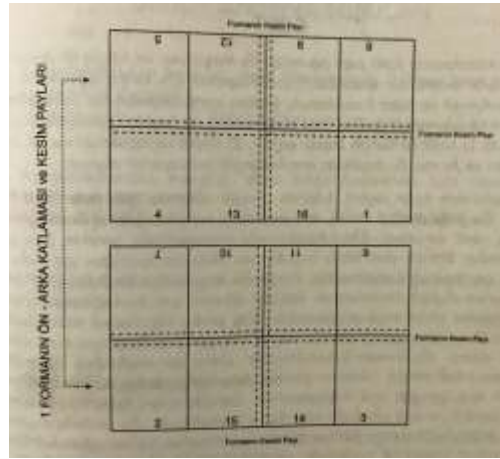
*Satı, Devre-i Aliye 1. Sınıf Dürus-ı Eşya 56-57. Sayfalar*



**4.2.3. Forma ve sayfa sayısı.** “Forma, ders kitaplarının fiziki yapısında önemli bir bölümdür. Çünkü ders kitapları zorunlu olarak forma esasına dayanır. Çok fazla sayıda basıldığı, ciltlendiği için sayfalar röventa hesabına göre tasarlanır. Forma yöntem olarak ekonomiktir ve baskı kolaylığı sağlar” (A.Y. Kaptan, 2008: 194). “...bir formada 16 sayfa olmalıdır” (Kılıç vd. 2001: 97). Örneğin 96 safalı bir kitap 6 formanın bir araya getirilmesi ile oluşturulmalıdır.

Resim 55

*Bir formanın arkalı-önlü baskı yöntemine göre, sayfa numaralandırılması ve katlama esası* (A.Y. Kaptan, 2008: 195).



İncelenen kitapların tamamı 16 sayfadan oluşan forma yöntemine göre yapılmıştır ve formalar bir araya getirilerek ciltlenmiş ve kitap oluşturulmuştur.

Kitapların forma ve sayfa sayıları şu şekildedir.

Tablo 18

*Kitapların forma ve sayfa sayıları*

Yazar	Sınıf Seviyesi	Forma Sayısı	Sayfa Sayısı
Ebul Muhsin Kemal	Devre-i Ula 1. Sınıf	9	144
Ebul Muhsin Kemal	Devre-i Ula 2. Sınıf	4	64
Ebul Muhsin Kemal	Devre-i Mutavassıta 1. Sınıf	5	80



Ebul Muhsin Kemal	Devre-i Mutavassıta 2. Sınıf	15	232
Ebul Muhsin Kemal	Devre-i Aliye 1. Sınıf	13	200
Ebul Muhsin Kemal	Devre-i Aliye 2. Sınıf	8	120
Fuad Münir	Devre-i Ula 2. Sınıf	5	84
Fuad Münir	Devre-i Mutavassıta 1. Sınıf	7	118
Fuad Münir	Devre-i Mutavassıta 2. Sınıf	8	120
Fuad Münir	Devre-i Aliye 1. Sınıf	7	112
Fuad Münir	Devre-i Aliye 2. Sınıf	6	98
Satı Bey	Devre-i Aliye 1. Sınıf	13	204

Sayfa sayısı 16'nın tam katı olmayan kitaplarda ya son birkaç sayfa boş bırakılmış ya da son formadan birkaç yaprak çıkartılmıştır. Fuad Münir ve Satı Bey'in kitaplarının formları düzgün bir şekilde kesilmiş ve bir araya getirilerek kitaplar ciltlenmiştir.

Ebul Muhsin Kemal'in kitaplarında forma yapısından kaynaklanan sorunlar mevcuttur. Sayfalar düzgün bir şekilde kesilmemiş, tam orta noktadan katlanmadan forma oluşturulmuştur. Bu durum kenar boşluklarında dengesizlik yarattığı gibi bazı sayfalarda yazı ya da resimlerin diğer sayfaların altında kalarak okunmasını ya da görünmesini engellemiştir. Sayfaların düzgün bir şekilde kesilmemesi, kitaplarda kötü bir fiziki görünüme sebep olmuştur.

#### Resim 56

*Satı, Devre-i Aliye 1. Sınıf Dürus-ı Eşya kitabının forma yapısı*



Resim 57

*Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Ula 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 12-13. sayfalar*



Resim 58

*Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Ula 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 42-43. sayfalar*



Resim 59

*Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Ula 2. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 12-13. sayfalar*



#### 4.2.4. Sırt. “Dört veya daha fazla formadan meydana gelen kitaplara sırt verilir”

(Tertemiz, Ercan ve Kayabaşı, 2011: 38). “Kitabın sırtında; kitabın adı, yazarın veya çevirenin adı, yayınevinin adı ve basıldığı yıl gibi bilgilere yer verilmelidir” (Ceyhan & Yiğit, 2003: 77).

İncelenen kitapların tamamı formaların iplik dikişli ya da dikişsiz şekilde bir araya getirilmesi ve bu formalara tek parçadan oluşan bir ön kapak – arka kapak geçirilmesi neticesinde oluşmuştur. Kitapların hiçbirinde, günümüz kitaplarında olduğu gibi sırt bilgileri mevcut değildir.

**4.2.5. Görünüş.** “Ders kitaplarının sayfaları düzgün olmalı, leke, delik, kir, kırışık, yırtık, buruşukluk, katlanma ve diğer görünüş kusurları ile baskı hataları bulunmamalı, baskı arka yüze geçmiş olmamalıdır. Ders kitabının kenarları düzgün ve çapaksız kesilmiş olmalı, dikiş ve ciltleme kusurları bulunmamalıdır” (Ceyhan & Yiğit, 2003; Tertemiz vd. 2011).

İncelenen kitapların görünüşü genel olarak iyi olmakla birlikte Ebul Muhsin Kemal’in tüm kitaplarının kenarlarında düzgün kesilmemesinden kaynaklanan görünüş bozukluğu mevcuttur. Ebul Muhsin’in kitaplarının üst tarafı düzgün ve çapaksız kesilmemiş olduğu için sayfalarda yoğun şekilde parçalanmalar ve yırtıklar mevcuttur.

Resim 60

*Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Ula 1 ve 2. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri kitapları*



**4.2.6. Renk.** “Ders kitabı basımında kullanılan kâğıt ve karton yüzde yüz beyazlatılmış kimyevi selülozdan imal edilmiş olmalıdır” (Kılıç vd. 2001: 97).

“Dikkat edilmesi gereken bir özellik, kitapta kullanılacak renklerdir. Renk, bir kitap içerisinde okuyucuyu okumaya motive edici, dikkat çekici canlı renklerden oluşmalıdır. Kitabın tümünde aynı renklerin sık sık kullanılmasından kaçınılmalıdır. Aksi takdirde okuyucu aynı renkleri görmekten belli bir süre sonra sıkılacaktır” (Tertemiz vd. 2011: 37).

İncelenen kitapların tamamı siyah beyaz baskı olduğu için kitapların bu konuda öğrencileri motive edici, dikkat çekici özelliklere sahip olduğunu söylemek mümkün değildir.

**4.2.7. Ön kapak.** “Ders kitaplarını nitelikli yapan unsurlardan biri de kapaktır. Kapak kitabın yüzü gibidir. Okuyucu ilk defa onunla yüz yüze gelir. Şayet onu ilginç, güzel, sevimli veya estetik bulursa kitabın ilk motivasyonu gerçekleşmiş olur. Okuyucu ile kitap arasında etkileşim başlar” (Tosunoğlu vd. 2001: 74). “Çekici bir kapak tasarımına sahip bir kitabın öğrencide uyandıracığı ilk izlenim, iç sayfalara bakma gereği duymadan bile psikolojik olarak kitabın öğrenci tarafından benimsenmesini sağlayabilir” (Kılıç & Seven, 2005: 148).

“Kapak düzenlemesi dersin içeriğine uygun ve göze hitap eder şekilde özenle hazırlanmalıdır” (Ünsal, 2005: 4). “Kitap kapağında kullanılan malzeme, tasarımın istenilen etkiyi yapmasını sağlar. Kötü karton kapaklar hem kalitesizliğe hem de kullanışsızlığa yol açar” (Tosunoğlu vd. 2001: 74).

“Renk görsel materyallerde önemli bir unsurdur. Kitap kapağının rengi de öğrencilerin dikkatini çekmesi yönünden özenle seçilmelidir” (Güçlü, 2001: 20).

“Kitabın her iki kapağı renk ve biçim elemanlarıyla birlikte düşünülmelidir. Aksi takdirde, farklı kimlikler ortaya çıkabilir. Kapak, okutulacak ders içeriği ve öğrencinin yaş grubu düşünülerek hazırlanır. Küçük yaş gruplarında kitabın adı, büyük karakterle ve okunur olmalıdır” (A.Y. Kaptan & S.G. Kaptan, 2008: 180).

Ön kapakta kitabın adı, kullanılacağı okul ve sınıf türü, yazar ya da yazarların ad soyadları, yayınevi adı, dersin özelliğine göre kapak resmi ve tasarımı gibi bilgilere yer verilmelidir (Ceyhan & Yiğit, 2003; A.Y. Kaptan & S.G. Kaptan, 2008; Kılıç & Seven, 2005; Kılıç vd. 2001; Tosunoğlu vd. 2001; Ünsal, 2005).

Ebul Muhsin Kemal'in Devre-i Ula 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri kitabının kapağında; yazarın adı, unvanı, dersin adı, kitabın hangi sınıf için yazıldığı, mekteplerde okutulmak üzere Maarif Nezareti tarafından kabul edildiği, İstanbul'da 1333'de basıldığı bilgileri mevcuttur. İnce kartondan yapılmış olan kapak üzerinde siyah beyaz bir resimde bulunmaktadır.

#### Resim 61

*Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Ula 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri kitabının ön kapağı*



Ebul Muhsin Kemal'in Devre-i Ula 2. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri kitabının kapağında; yazarın adı, unvanı, dersin adı, kitabın hangi sınıf için yazıldığı bilgileri mevcuttur.

Açık yeşil renkli bir kâğıttan yapılmış olan kapak üzerinde kapağın büyük bölümünü kaplayan siyah beyaz bir resimde bulunmaktadır. Ayrıca resmin altında tab ve neşriyat Tefeyyüz Kitabhanesi, İstanbul – Şirket-i Tefeyyüz Matbaası 1337 yazmaktadır.

## Resim 62

*Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Ula 2. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri kitabının ön kapağı*



Ebul Muhsin Kemal'in Devre-i Mutavassıta 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri kitabının kapağında; yazarın adı, unvanı, dersin adı, kitabın hangi sınıf için yazıldığı, mekteplerde okutulmak üzere Maarif Nezareti tarafından kabul edildiği, İstanbul'da 1335'de basıldığı bilgileri mevcuttur. Açık mavi renkli bir kâğıttan yapılmış olan kapak üzerinde siyah beyaz bir resim de bulunmaktadır.

## Resim 63

*Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Mutavassıta 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri kitabının ön kapağı*



Ebul Muhsin Kemal'in Devre-i Mutavassıta 2. sınıf ve Devre-i Aliye 1. sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri kitaplarının dış kapakları kopmuş olduğu için bu konuda bilgi edinilememiştir. Bu kitaplarla ilgili bilgiler iç kapakta yazarlardan elde edilmiştir.

Ebul Muhsin Kemal'in Devre-i Aliye 2. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri kitabının kapağında; yazarın adı, unvanı, dersin adı, kitabın hangi sınıf için yazıldığı bilgileri mevcuttur. Pembe renkli bir kâğıttan yapılmış olan kapak üzerinde kapağın büyük bölümünü kaplayan siyah beyaz bir resimde bulunmaktadır. Ayrıca resmin altında tab ve neşriyat Tefeyyüz Kitabhanesi, İstanbul – Şirket-i Tefeyyüz Matbaası 1338 yazmaktadır.

Resim 64

*Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Aliye 2. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri kitabının ön kapağı*



Fuad Münir'in her sınıf seviyesi için yazdığı Eşya Dersleri kitaplarının kapaklarında aynı resim ve aynı bilgiler mevcuttur. Kapakların üst ve alt tarafında sayfanın büyük bölümünü kaplayan resimler bulunmaktadır. İnce bir kâğıttan yapılmış olan kapakların orta bölümde ise yazarın adı, dersin adı, kitabın hangi sınıf için yazıldığı bilgileri mevcuttur. Devre-i ula 2. sınıf kitabının kapak kâğıdı kırmızı, devre-i muvassıta 1. sınıf ve devre-i aliye 1. sınıf kitabının kapağı beyaz, devre-i muvassıta 2. sınıf ve devre-i aliye 2. sınıf kitabının kapağı saman sarısı rengindedir. Devre-i muvassıta 1. sınıf için yazılan kitabın kapağının alt bölümünde Kitabhane-i Askeri-İbrahim Hilmi yazmaktadır.



## Resim 65

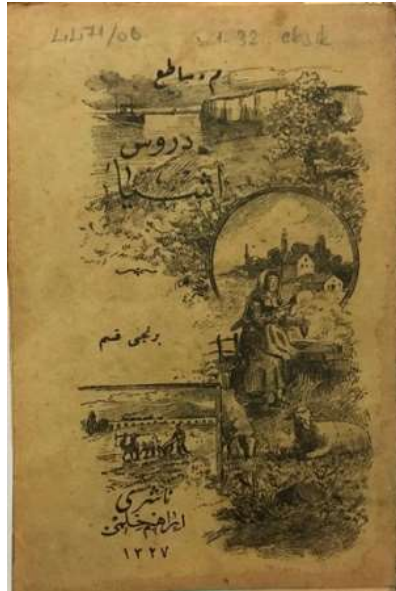
*Fuad Münir, Eşya Dersleri k itaplarının ön kapakları*



Satı Bey'in Devre-i Aliye 1. Sınıf Dürus-ı Eşya kitabının kapağında, kapağı tamamen kaplayan resimler bulunmaktadır ve kapak bilgileri bu resmin üzerinde yazılıdır. Kapakta yazarın adı, dersin adı, birinci kısım olduğu ve yayın bilgisi olarak İbrahim Hilmi- 1327 yazısı bulunmaktadır.

## Resim 66

*Satı, Devre-i Aliye 1. Sınıf Dürus-ı Eşya kitabının ön kapağı*



İncelenen kitapların ön kapaklarının hepsi resimlidir. Ön kapaklarda genellikle; yazarın ve dersin adı, hangi sınıf seviyesi için yazıldığı, basım tarihi, matbaa bilgisi ve mekteplerde okutulmak üzere Maarif Nezareti tarafından kabul edildiğine dair bir bilgi yer almaktadır.





Fuad Münir'in kitaplarının arka kapaklarında ise Fuad Münir'in tarafından yazılan Eşya Dersleri kitaplarını, Fahri Paşa tarafından yazılan Yeni Eşya Dersleri kitaplarını, Satı Bey tarafından yazılan Dürus-ı Eşya dersi kitaplarını, İbrahim Hilmi ve Mahmud Ali tarafından yazılan Malumat-ı Nafia kitaplarını içeren bir liste bulunmaktadır. Devre-i Mutavassıta 1. sınıf ve devre-i aliye 2. Sınıf kitaplarının arka kapağında ayrıca bu listede ilaveten fiyatları da yazmaktadır. Fuad Münir'in devre-i mutavassıta 2. sınıf kitabının arka kapağı kopmuş olduğu için bu konuda bilgi edinilememiştir.

Resim 68

*Fuad Münir, Eşya Dersleri kitaplarının arka kapakları*



Satı Bey'in devre-i aliye 1. sınıf dürus-ı eşya kitabının arka kapağında fiyatının 4,5 kuruş, karton kapaklı 5 kuruş olduğunu belirten bir yazı vardır.

Resim 69

*Satı, Devre-i Aliye 1. Sınıf Dürus-ı Eşya kitabının arka kapağı*



Ayrıca çeşitli Coğrafya, Tarih, Malumatı Ahlakiye ve Medeniye derslerinin kitapları tanıtılmaktadır.

**4.2.9. İç kapak.** “İç kapak öğrenciyi çok yakından ilgilendirmez. Ancak yine de onların yaş gruplarına uygun seçimler yapılmalıdır. Dış kapaktaki metin bilgileri içeride de tekrar edilmelidir” (A.Y. Kaptan & S.G. Kaptan, 2008: 180). “Kitabın uygun bulunduğu ilişkin genel kurul kararının tarih ve sayısı bilgisinin bulunması yayını oluşturanlara saygı açısından gereklidir” (Ceyhan & Yiğit, 2003: 75).

İç kapağın ön yüzünde kitabın adı, kullanılacağı okul ve sınıf türü, yazar adı ve soyadı, yayınevinin adı ve amblemi, basıldığı yıl ve yer, kitabın uygun bulunduğu yönelik kararın tarih ve sayısına; İç kapağın arka yüzünde baskı sayısı, baskı adedi, yazar dışında katkıda bulunanları isimleri, genel yayın seri dizi veya onayı gibi bilgilere yer verilmelidir (Ceyhan & Yiğit, 2003; A.Y. Kaptan & S.G. Kaptan, 2008; Tertemiz vd. 2011).

Ebul Muhsin Kemal’in yazdığı kitapların iç kapaklarının aynı şablon kullanılmıştır. En üst satırda Ebul Muhsin Kemal ismi yer almaktadır. Devre-i ula 2. sınıf kitabı haricindekilerde yazar isminin alt satırında ‘Darülmualimin-i Aliye Müdürü’ yazmaktadır.

Resim 70

*Ebul Muhsin Kemal, Yeni Usul Eşya Dersleri kitaplarının iç kapakları*





Yazar ismi ve unvanının altında dersin adı yer almaktadır. Ders adının altında sırasıyla sınıf seviyesi ve Maarif Nezareti tarafından kabul olduğuna dair bir yazı yer almaktadır. İç kapakların orta-alt bölgesinde siyah beyaz dikdörtgen bir resim ve resmin altında basım yeri ve tarihi yer almaktadır.

Fuad Münir'in yazdığı kitapların iç kapaklarında Ebul Muhsin Kemal'in kitaplarında olduğu gibi bir şablon kullanılmıştır. İç kapaklarda sırasıyla şu bilgiler yer almaktadır: Kitabın son programa göre yazıldığına dair bir bilgi, dersin adı, Maarif Nezareti tarafından kabul olduğuna dair bir yazı, sınıf seviyesi, rakamla sınıf seviyesi, yazar adı, tab ve neşriyat bilgisi, basım yeri, basım yeri adresi ve basım tarihi. Devre-i mutavassıta 2. sınıf kitabının iç kapağı olmadığı için bilgi edinilememiştir.

## Resim 71

### *Fuad Münir, Eşya Dersleri kitaplarının iç kapakları*



Satı Bey'in yazmış olduğu *Dürus-ı Eşya* kitabının iç kapağında; dersin adı, Maarif Nezareti tarafından kabul olunduğuna dair bir yazı, yazarın adı, unvanı, basım bilgileri, basım yeri adresi ve basım tarihi bilgileri yer almaktadır.

Resim 72

*Satı, Devre-i Aliye 1. Sınıf Dürus-ı Eşya kitabının iç kapağı*



**4.2.10. İkinci yaprak ve devamı.** “Kitapların ikinci yaprak ön yüzünde ihtiyaç duyulması halinde öğrenciye hitap eden bir önsöz bulundurulabilir. Arka yüzü boş bırakılabilir” (Tertemiz vd. 2011: 39).

“Önsöz yazarın öğrenciye kitabın yazılış amacını ve kapsamını genel ifadeleriyle anlattığı bölümdür. Öğrencilerin kitapla tanışmaları açısından önemlidir. Kitaplarda yaygın olmasına karşılık ders kitaplarında çok nadir rastlanır. Önsözde kullanılacak yöntemler, kitabın etkili şekilde nasıl kullanılabilceği ve yazarın temennileri yer alabilir” (Kılıç & Seven, 2005: 155).

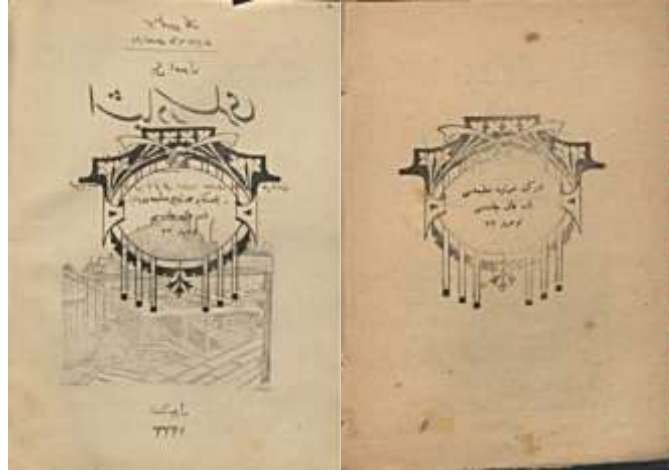
Atatürk portresi, İstiklal Marşı, Türk Bayrağı ve Gençliğe Hitabe bölümleri incelediğimiz kitapların basım tarihleri göz önünde bulundurularak çalışma dışı bırakılmıştır.

İncelenen kitapların bazılarında iç kapaktan sonra boş sayfa bazılarında çeşitli bilgilerin olduğu sayfalar vardı. Bazılarında ise iç kapaktan sonra hemen konular başlamaktadır.

Ebul Muhsin Kemal'in devre-i ula 1. sınıflar için yazdığı kitapta iç yapraktan sonra 1 sayfa boş bırakılmıştır. Devre-i ula 2. sınıf, devre-i mutavassıta 1. sınıf ve devre-i aliye 2. sınıf kitaplarında ise iç kapaktan sonra direk konular başlamaktadır. Devre-i mutavassıta 2. sınıf ve devre-i aliye 1. sınıf kitabında ise iç kapaktan sonra kitabın basıldığı matbaanın adının ve adresinin bulunduğu bir sayfa bulunmaktadır.

Resim 73

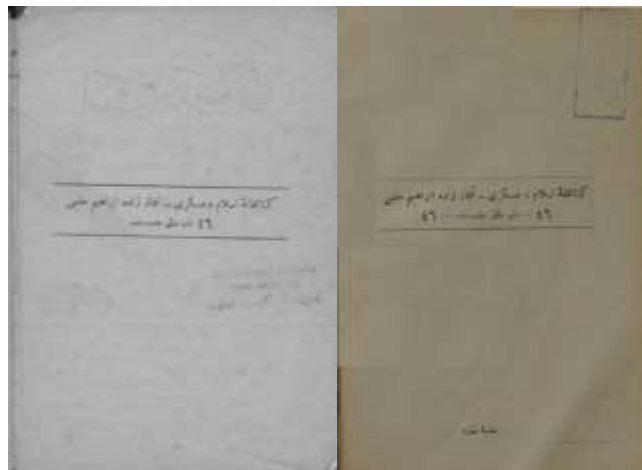
*Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Mutavassıta 2. Sınıf ve Devre-i Aliye 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri kitaplarının ikinci yaprakları*



Fuad Münir'in devre-i aliye 1 ve 2. sınıflar için yazdığı kitapların iç kapağında sonra kitabın basıldığı matbaanın adının ve adresinin bulunduğu bir sayfa bulunmaktadır.

Resim 74

*Fuad Münir, Devre-i Aliye 1 ve 2. Sınıf Eşya Dersleri kitaplarının ikinci yaprakları*





Fuad Münir'in diğer kitaplarında ise direk konular başlamaktadır.

Satı Bey'in devre-i aliye 1. sınıf Durus-ı Eşya kitabının iç kapağından sonra ilk sayfada, yazarın diğer ders kitaplarının bir listesi bulunmaktadır. Listeden sonra devam eden 2 sayfayı ise 'muallim efendiler' hitabıyla başlayan ve muallimlere hitaben yazılmış önsöz mahiyetinde bir yazı oluşturmaktadır. Devam eden 2 sayfada ise çocuklara hitaben yazmış olduğu önsöz mahiyetinde bir yazı bulunmaktadır.

#### Resim 75

#### *Satı, Devre-i Aliye 1. Sınıf Dürus-ı Eşya kitabının ikinci yaprağı ve devamı*



**4.2.11. Son bölüm düzeni.** Kitabın son bölümünde sözlük, alfabetik indeks, kaynakça ve bibliyografya bulunmalıdır (Kılıç vd. 2001).

“Sözlük, teknik terimlerin tanımlarıyla birlikte verildiği bölümdür. Öğrencinin bir terimle dersin başka ünitelerinde karşılaştığında, anlamını hatırlamasına yardımcı olur. Sözlük alfabetik sıraya göre düzenlenmelidir. Harfin yazılıp, altında o harfle ilgili kelime ve tanımların sunulması, aranacak kelimelerin daha kolay bulunmasını sağlayacaktır” (Kılıç & Seven, 2005: 156).

“İndeks, derste irdelenen terim, olay veya düşünceleri, alfabetik bir sıra içinde ve sayfa numaralarıyla birlikte verir. Bir araya getirilmesi yazar için ne kadar sıkıcı ve zaman alıcı ise, öğrenciler için de o derece yararlı bir bölümdür” (Kılıç & Seven, 2005: 155).

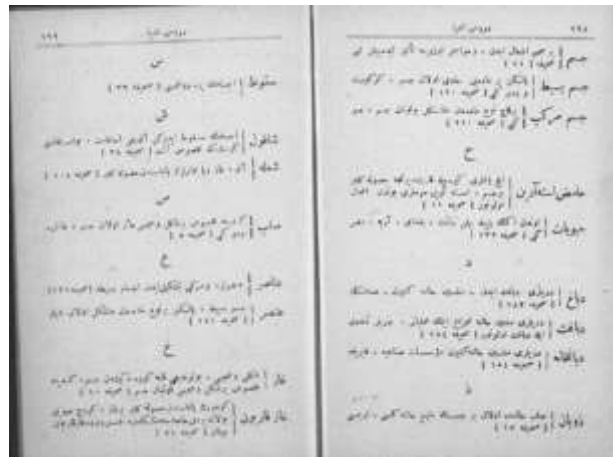
“Yazar kitabı yazarken faydalandığı kaynakları, kaynakça kısmında belirtmelidir. Kaynakçanın bilimsel çalışmalarda mutlaka olması gerekir” (Güçlü, 2001: 22). “Yazar, kitabın sonunda o konuda yararlı olacağına inandığı kaynakların bir listesini verir. Bu bölüm kaynakça veya bibliyografya olarak da adlandırılabilir. Kaynak isimlerin alfabetik sıraya göre düzenlenmesi kullanım kolaylığı sağlar” (Kılıç & Seven, 2005: 156).

Ebul Muhsin Kemal ve Fuad Münir’in kitaplarında son bölüm yoktur. Sözlük, indeks, kaynakça ve bibliyografya bulunmamaktadır.

Satı Bey’in kitabının son bölümünde 8 sayfadan oluşan bir sözlük bulunmaktadır. Ayrıca 126. sayfada sehven başka bir resim konulduğunun sonradan görüldüğü belirtilerek, olması gereken resim sayfası eklenmiştir.

#### Resim 76

*Satı, Devre-i Aliye 1. Sınıf Dürus-ı Eşya 198-199. sayfalar*



#### 4.2.12. Diğer bölümler.

##### -İçindekiler

“İçindekiler bölümü, öğrencinin sık sık başvurduğu ve kitabın bir planını içeren önemli bir sayfadır. İçindekiler bölümü, kitabın ünite ve başlıklarının sayfa numarası verilerek



düzenlenmesinden oluşur” (A.Y. Kaptan & S.G. Kaptan, 2008: 182). “Öğrencilerin kitabı okumadan önce içindekiler bölümüne bakma ihtimali yüksektir. Bu nedenle metin içerisinde açıklanan teknik terimler yerine basit bir dil kullanılmalıdır” (Kılıç & Seven, 2005: 153).

#### **-Ünite konuları**

“Ünitede yer alan konuların, ünite başlarında liste veya şema halinde sunulduğu bölümdür. Konu isimleri yerleştirilirken konu başlıklarının ve alt başlıkların birbirinden ayrılmasına dikkat edilmelidir” (Kılıç & Seven, 2005: 154).

#### **-Semboller**

“Özellikle matematik, Fen Bilgisi, Fizik, Kimya gibi derslerde işlemler sembollerle yapılmaktadır. Bu nedenle, kitapta kullanılan herhangi bir sembolün anlamının istenildiğinde bulunabileceği bir bölüm hazırlanmalıdır. Bu bölümde kitapta geçen bütün semboller açıklamalarıyla birlikte bulunmalıdır” (Kılıç & Seven, 2005: 156-157).

#### **-Tablo ve şekiller listesi**

“Sayfa numaralarını göstererek öğrencilerin aradıkları soyut görsel sembolleri kolayca bulabilmelerini sağlayan bölümdür. Özellikle soyut görsel sembollerin yoğun olarak kullanıldığı ders kitaplarında bulunması gereken bir bölümdür” (Kılıç & Seven, 2005: 157).

#### **-Alıştırmalar**

“Öğrencilerin, öğrendiklerini pekiştirmeleri ve uygulama yapmaları için, genellikle konu sonlarında sunulan çalışmalar olarak tanımlanabilir. Anlatılan konuyu destekleyecek yeterli pekiştirece ihtiyaç vardır. Bazı ders kitapları, çoğunlukla cevapları metne dayanan alıştırmalar sunarak bu ihtiyacı karşılarlar” (Kılıç & Seven, 2005: 157).

#### **-Hazırlık çalışmaları**

“Hazırlık çalışmaları, ünite başlarında öğrencilerin konulara ön hazırlık yapmalarını sağlamak amacıyla hazırlanmaktadır. Hazırlık çalışmaları ile öğrenciye neyi nereden

çalışacağı, öğrenme sırasında nelere dikkat etmesi gerektiği, yeni bilgilerin hangi ön öğrenmelerle birleşeceği konusunda ipuçları sunulur” (Kılıç & Seven, 2005: 157).

#### **-Ara sorular**

“Konuların işlenişi sırasında çeşitli sorulara yer verilmelidir. Bunlar nitelik olarak; yarıcı sorular, pekiştirici sorular, geliştirici sorular ve araştırma sorularıdır” (Kılıç & Seven, 2005: 157).

#### **-Ünite değerlendirme soruları**

“Öğrencilerin üniteden öğrendiklerini kendi kendilerine değerlendirebilmelerine imkan veren bir bölümdür. Değerlendirme sorularında mutlaka cevap anahtarı ve değerlendirmenin nasıl yapılacağına dair açıklama yapılmalıdır” (Kılıç & Seven, 2005: 157-158).

#### **-Özet**

“Bazı ders kitaplarının ünite sonlarında konunun temel dinamiklerini yansıtan genellemeler şeklinde özet bölümüne yer verilir. Özet bölümü ana bir başlık altında verilebileceği gibi, konu içinde de ayrı bir paragraf olarak verilebilir. Özet, konuyu pekiştirme amacına yönelik olarak kullanılabilir” (Kılıç & Seven, 2005: 158).

#### **-Proje**

“Ünite sonlarında öğrencilerin konuları pekiştirmeleri amacıyla verilen yönergeleri içeren bölümdür. Sunulan yönergelerle öğrencilerin öğrendikleri konu ile ilgili uygulama yapabilmelerine imkân verir” (Kılıç & Seven, 2005: 158).

İncelenen kitapların neredeyse tamamının bölüm sonlarında değerlendirme soruları ve hülasa başlığı altında bölümün özeti yer almaktadır. Kitaplarda içindekiler bölümü, ünite konuları, semboller, tablo ve şekiller listesi, alıştırmalar, hazırlık çalışmaları, ara sorular, proje gibi bölümlere yer verilmemiştir.

**4.2.13. Boyut.** “Kitabın boyutları sınıf düzeyine, öğrencilerin gelişim özelliklerine ve anlatılan konulara göre değişebilmektedir. Küçük sınıflarda büyük ebatlı kitaplar, yazı puntolarının ve resimlerin büyük olması gerekliliğinden dolayı tercih edilebilir. Ancak kitabın boyutları, öğrencilerin yaş ve fiziksel özellikleri dikkate alınarak belirlenmelidir” (Kılıç & Seven, 2005: 147).

“Yayıncılar tarafından en ekonomik bulunan boyutlar 16,3 cm x 24 cm’dir” (Ünsal, 2005: 6).

“Ders kitaplarının içeriklerine göre ebatları değişebilir. Çok fazla şekil, resim, grafik gibi görsellerin kullanıldığı kitapların büyük ebatla olmasında fayda vardır. İçeriğinde yazıların ağırlıkta olması ve hitap edeceği kitlenin ileri yaş düzeyinde bulunması durumunda kitaplar daha küçük ebatlarda basılabilir” (Kılıç & Seven, 2005: 148).

“Ders kitabı boyutları, çocuğun yaş grubu ve tasarımın içeriğine göre seçilmelidir. Yaş grubu küçüldükçe kitap boyutları artırılabilir. Ayrıca değişik boyutlardaki kitaplar da öğrenci için monotonluğu ortadan kaldıracığından daha sıcak görünecektir” (A.Y. Kaptan, 2008: 192). Farklı boylarda kitap basımını savunanlar olduğu gibi ders kitaplarında standardın yakalanması gerektiğini düşünenler de vardır. “Kâğıt açısından fire vermeyen kitap boyu 16,3 cm x 24 cm’dir. 70 cm x 100 cm kâğıdı katlamak suretiyle elde edilir. Verimli üretimi sağlamak açısından kitap boyunda birliğe ihtiyaç vardır. Boyut açısından meydana gelebilecek monotonluk grafik tasarımla ortadan kaldırılabilir” (Kılıç vd. 2001: 101).

İncelenen kitapların boyutları arasında birlik yoktur ancak yaklaşık olarak kitap boyutları 2 farklı grupta toplanabilir. Ebul Muhsin Kemal’in devre-i ula 1. sınıf kitabı hariç diğer kitapları 15,5cm x 23cm boyutlarındadır.

Fuad Münir’in tüm kitapları ve Ebul Muhsin Kemal’in devre-i ula 1. sınıf kitabı 13,5cm x 19,5cm, Satı Bey’in kitabı ise 12cm x 18,5cm’dir.

İncelenen kitapların boyutları şu şekildedir:

Tablo 19

*Kitapların boyutları (En-Boy / cm)*

Yazar	Sınıf Seviyesi	En	Boy
Ebul Muhsin Kemal	Devre-i Ula 1. Sınıf	13,5	19,5
Ebul Muhsin Kemal	Devre-i Ula 2. Sınıf	15,5	23
Ebul Muhsin Kemal	Devre-i Mutavassıta 1. Sınıf	15,5	23
Ebul Muhsin Kemal	Devre-i Mutavassıta 2. Sınıf	15,5	23
Ebul Muhsin Kemal	Devre-i Aliye 1. Sınıf	15,5	23
Ebul Muhsin Kemal	Devre-i Aliye 2. Sınıf	15,5	23
Fuad Münir	Devre-i Ula 2. Sınıf	13,5	19,5
Fuad Münir	Devre-i Mutavassıta 1. Sınıf	13,5	19,5
Fuad Münir	Devre-i Mutavassıta 2. Sınıf	13,5	19,5
Fuad Münir	Devre-i Aliye 1. Sınıf	13,5	19,5
Fuad Münir	Devre-i Aliye 2. Sınıf	13,5	19,5
Satı Bey	Devre-i Aliye 1. Sınıf	12	18,5

Kitap boyutlarında sınıf ve yaş seviyesinin dikkate alınmadığı görülmektedir. Yaş grupları küçüldükçe kitap boyutlarının artması beklenirken Ebul Muhsin Kemal'in devre-i ula 1. sınıf kitabı üst sınıf kitaplarına göre daha küçük boyutlarda basılmıştır.

**4.2.14. Ağırlık.** Öğrencilerin genellikle ders kitaplarını her gün okula getirip götürmek zorunda olduğu göz önüne alındığında, ders kitaplarının ağırlıklarının önemli olduğu söylenebilir. Özellikle küçük yaş gruplarında ağırlığı uygun olmayan kitapların sürekli taşınması, zorluk yaratacağı gibi aynı zamanda çeşitli fiziksel sağlık sorunlarına bile sebep olabilir.

“Kitabın ağırlığı, kitabın büyüklüğüne, sayfa sayısına, kitap yapımında kullanılan malzemeye bağlı olarak değişmektedir. Kitabın ağırlığının, yaş ve gelişim özelliklerine göre

öğrencilerin kolaylıkla taşıyabileceği kadar olması temel kriterdir” (Kılıç & Seven, 2005: 148).

İncelenen ders kitapları hassas terazi ile tartılmış ve en hafif kitabın 64,95 gram ağırlığı ile Ebul Muhsin Kemal’in devre-i ula 2. sınıf kitabı, en ağır kitabın ise 175,97 gram ağırlığı ile Satı Bey’in devre-i aliye 1. sınıf kitabı olduğu görülmüştür.

İncelenen tüm kitapların ağırlıkları öğrencilerin kolaylıkla taşıyabilecekleri kadar hafif olduğu söylenebilir.

**4.2.15. Yazı büyüklükleri (punto).** “Ders kitaplarındaki yazıların büyüklüğü, sınıf düzeyine göre farklılıklar göstermelidir. Alt kademelerde yazılar daha büyük, üst kademelerde ise yazıların daha küçük olmasına dikkat edilmelidir. Yazıların büyüklüğü çocukların eğitim durumlarına göre farklılık göstermelidir” (Tertemiz vd. 2011: 41).

“Yazı büyüklüğü seçimi sayfa düzeni için olduğu kadar okuma-anlama için de önemlidir. Yazıların rahat algılanması, akıcı ve anlamlı bir okumanın sağlanması, bunlara bağlı olarak da mesajların tam anlaşılması yazı büyüklüğünün seviyeye uygun seçimiyle gerçekleşir” (Tosunoğlu vd. 2001: 68).

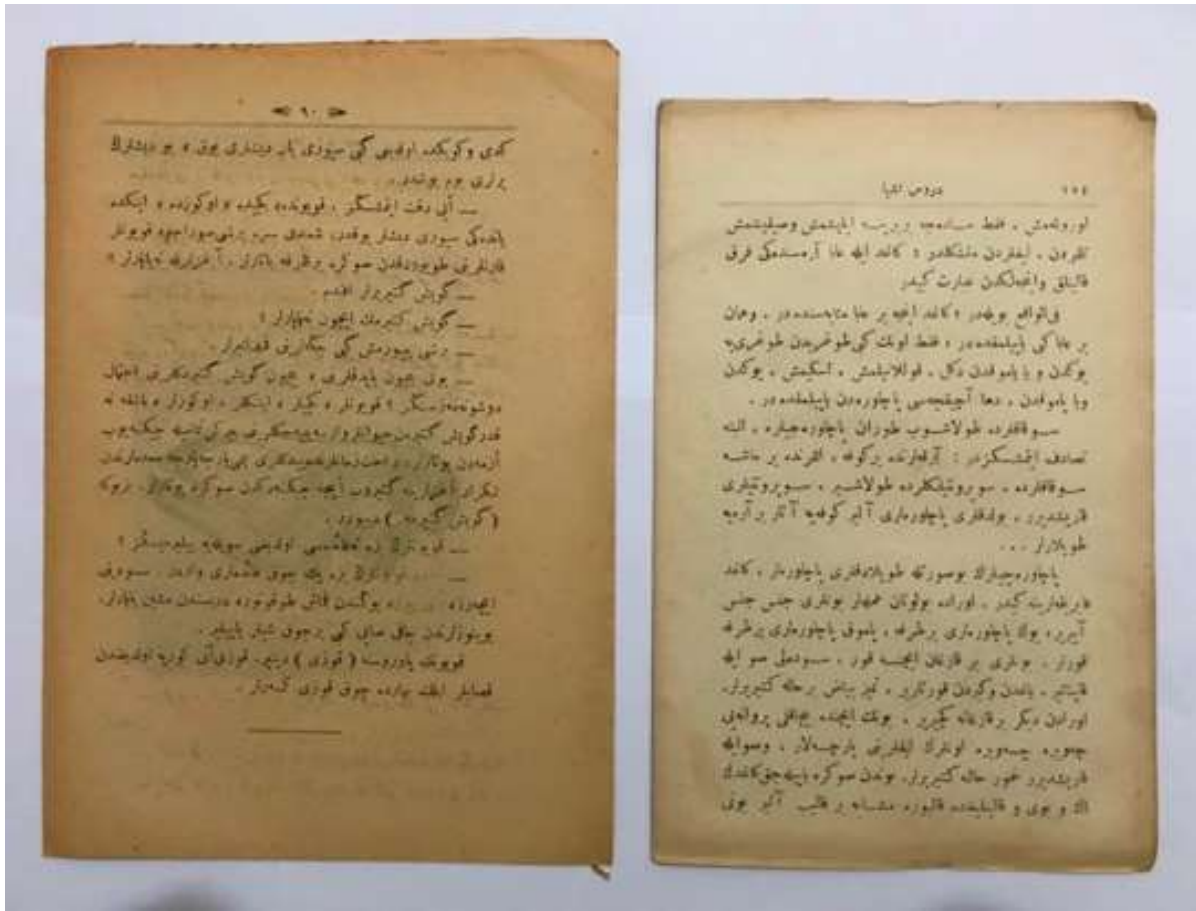
“Ders kitaplarında metin kısımlarının başlıklar dışında kalan bölümlerinde kullanılan yazılarda, yazı büyüklükleri 1. sınıflar için 20-24 punto, 2. sınıflar için 18 punto, 3. sınıflar için 14 punto, 4. sınıflar için 12 punto, 5. sınıflar için 11 punto, daha üst sınıflar için 10 punto olmalıdır” (Ceyhan & Yiğit, 2003; A.Y. Kaptan & S.G. Kaptan, 2008; Kılıç & Seven, 2005; Tosunoğlu vd. 2001).

İncelenen kitaplarda sınıf seviyelerine uygun puntoların kullanılmadığı görülmüştür. Alt kademelerde daha büyük puntolu yazıların olması gerekirken tüm sınıf seviyelerinde aynı punto kullanılmıştır. Bu durum özellikle devre-i ula öğrencileri için ve kısmen de devre-i mutavassıta öğrencileri için sıkıntılı bir durumdur. Alt kademelerdeki öğrenciler için küçük puntolu kitaplar okumayı zorlaştırıcı bir durum oluşturabilir.

1901 yılında Maarif Nezareti tarafından Matbaa-i Amire Müdürlüğü, iptidailerde okutulan ders kitaplarının küçük puntolu harflerle basılmasının göz sağlığı için zararlı olacağı konusunda uyarılmış ve geçmiş baskıları küçük puntolarla yazılmış bazı kitapların yeni baskılarında büyük puntolarla yazılması istenmiştir (Nurdoğan, 2005: 426-427). Ancak incelenen kitaplarda bu isteklerin yerine getirilmediği görülmüştür.

#### Resim 77

*Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Ula 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 90. sayfa ve Satı, Devre-i Aliye 1. Sınıf Dürus-ı Eşya 174. sayfa*



Resimde Ebul Muhsin Kemal'in devre-i ula 1. sınıf kitabı (solda) ile Satı Bey'in devre-i aliye 1. sınıf kitabı (sağda) birlikte görülmektedir. Resimdeki örnekte de görüldüğü gibi incelenen kitaplarda yazı büyüklükleri, çocukların eğitim durumlarına göre farklılık göstermemiştir.

### **İncelenen Kitapların Fiziksel Özellikleri;**

II. Meşrutiyet döneminde ilkokullarda kullanılması kabul edilen ve Ebul Muhsin Kemal, Fuad Münir ve Satı Bey tarafından yazılan Eşya Dersleri kitapları fiziksel özellikleri açısından incelenmiştir.

Fuad Münir ve Satı Bey'in kitaplarının basımında kullanılan kâğıtların kalitesi, dönem koşulları da düşünüldüğünde kaliteli olduğu ancak Ebul Muhsin Kemal'in kitaplarının basımında kullanılan kâğıtların yeteri kadar kaliteli olmadığı görülmüştür.

Kitaplar formalar halinde bir araya getirilerek ciltlenmiştir. Bazı kitaplarda iplik dikiş kullanılırken bazı kitaplarda kullanılmamıştır. Kitapların hiçbirinde günümüz ders kitaplarında olduğu gibi sırt bilgileri mevcut değildir.

Fuad Münir ve Satı Bey'in kitapları görünüş olarak iyiyken ve Ebul Muhsin Kemal'in kitapları, kenarlarının düzgün kesilmemesinden dolayı görünüş bozukluğuna sahiptir.

İncelenen kitapların tamamı siyah beyaz baskı olduğu için kitapların bu konuda öğrencileri motive edici, dikkat çekici özelliklere sahip olmadığı görülmüştür.

Kitapların ön kapaklarının hepsi resimlidir. Ön kapaklarda genellikle; yazarın ve dersin adı, hangi sınıf seviyesi için yazıldığı, basım tarihi, matbaa bilgisi ve mekteplerde okutulmak üzere Maarif Nezareti tarafından kabul edildiğine dair bir bilgi yer almaktadır.

Kitapların arka kapaklarının ön kapakla aynı özelliklere sahip olduğu ve genellikle yazara veya yayınevine ait diğer kitaplara ait bir liste ve bu kitapların fiyat bilgilerinin bulunduğu görülmektedir. Kitapların iç kapaklarında, ön kapaktakine benzer bilgiler vardır.

Satı Bey'in kitabında iç kapaktan sonra öğretmen ve öğrencilere yönelik yazılmış sunuş sayfaları yer almaktadır. Ayrıca Satı Bey'in kitabının son bölümünde 8 sayfadan oluşan bir sözlük bulunmaktadır. Her üç yazar da kitaplarında genellikle bölüm sonu değerlendirme sorularına ve hülasa başlığı altında bölümün özetine yer vermişlerdir.

Tüm kitaplar öğrencilerin taşıyabilecekleri kadar hafiftir. Kitap boyutlarında ise sınıf ve yaş seviyesinin dikkate alınmadığı görülmüştür.

Kitaplarda sınıf seviyelerine uygun puntoların kullanılmadığı, alt kademelerde daha büyük puntolu yazıların olması gerekirken tüm sınıf seviyelerinde aynı punto kullanıldığı görülmüştür.

### **4.3. Eğitsel Tasarım Bakımından İncelenmesi**

“Ders kitapları, öğreti sırasında, öğrencilerin neleri öğreneceği ve öğretmenlerin neleri öğreteceğini önemli ölçüde etkileyen bir kaynak olma özelliğini taşıdığı gibi, sınıf içi öğrenme-öğretme etkinliklerine yönelik kararlar üzerinde de önemli etkilere sahiptir” (Kılıç & Seven, 2005: 19). “Ders kitapları, eğitimin amaçlarını gerçekleştirmek üzere öğrenme ve öğretmeye kaynaklık eden yazılı ve basılı gereçler olduğundan içeriklerini, eğitim-öğretim programları oluşturur” (Tosunoğlu vd. 2001: 69).

“Programın içerik boyutunda belirlenen amaçlara ulaşmak için ‘ne öğretilim’ sorusuna yanıt aranmaktadır. Bu bağlamda, programın içerik boyutu ile öğretilecek konuların düzenlenmesi söz konusudur” (Demirel, 2017: 122). “İçeriğin, öğretim programına uygun olması için ders kitabı yazılmadan önce o dersin öğretim programı incelenmelidir. İçeriğin seçimi ve düzenlenmesinde; hedef-davranışlar, öğrenme ve öğretim ilkeleri, öğrenci özellikleri ve konu alanına uygunluk dikkate alınmalıdır” (Oral, 2008: 84). “Hedeflerden sapmaların engellenmesinde, ders kitapları belirleyici bir role sahiptir. Ders kitaplarında, en genel çerçevede olan hedefler kitap yazarları tarafından ölçüt olarak ele alındığında, sınırlar çizilmiş ve sapmalar engellenmiş olur” (Kılıç & Seven, 2005: 20). “Ders kitaplarında içeriğin sunulduğunda belirli bir yapı ve organizasyon bulunmalıdır. Genellikle programdaki konu sıralaması takip edilmekle birlikte konuların sunulduğunda basitten karmaşığa, kolaydan zora, yakından uzağa ilkelerine uyulması gerekir” (Tosunoğlu vd. 2001: 71).



“Hedef-davranışlarla içerik arasında birebir örtüşme vardır. Bu örtüşme, ders kitaplarında bir bütün olarak gerçekleşebilir. Ders kitabının ünite ve konuları, öğretim programının içeriğinden çıkarılır. Ders kitaplarında programın içeriği dışında ünite ve konular yer almaz” (Kılıç & Seven, 2005: 21).

**4.3.1. Devre-i ula 1. sınıf kitapları.** Ebul Muhsin Kemal’in Yeni Usul Eşya Dersleri devre-i ula 1. sınıf kitabında yer alan konu başlıkları sırasıyla şu şekildedir.

Nebatat hakkında konuşma ve gözlemler: Çiçekler, Otlar, Sebzeler, Ağaçlar, Vücudun dış aksamına dair sağlık nasihatları, Elbise hakkında inceleme ve konuşma: Yün, pamuk ipek, keten-kenevir, elbisenin temizliği, Mektep ve dersane hakkında gözlem ve konuşmalar, ev ile mektep arasındaki eşya üzerine gözlem ve konuşmalar, Nebatat hakkında konuşma ve gözlemler, çiçekler, otlar, sebzeler, ağaçlar-meyveler, meyve ağaçları, Hayvanat hakkında gözlem ve konuşmalar, kedi, köpek, tavuk, horoz, hindi, ördek, koyun, keçi, at, deve, eşek, katır, kanarya, güvercin, kırlangıç, kelebek, balıklar, Yemekler hakkında inceleme ve konuşmalar, ekmek, et, süt, tereyağı, yemek takımları, mutfak aletleri, niçin yemek yenir, nasıl yemek yemelidir.

**4.3.2. Devre-i ula 2. sınıf kitapları.** Ebul Muhsin Kemal’in Yeni Usul Eşya Dersleri devre-i ula 2. sınıf kitabında yer alan konu başlıkları sırasıyla şu şekildedir.

Nebatat hakkında konuşma ve gözlemler: Çiçekler, Otlar, Sebzeler, Ağaçlar, Meyveler, Hayvanat hakkında gözlem ve konuşmalar- evcil hayvanlar: Öküz, keçi, at, eşek, katır, koyun-kuzu, çoban köpeği, kuşlar, Vahşi Hayvanlar, tavşan, geyik ve karaca, kunduz, su samuru, tilki, aslan, kaplan, kurt, çakal, ayı, balıklar, Madenler hakkında gözlem ve konuşmalar, taşlar, demir, bakır, kalay, kurşun, sanayi hakkında gözlem ve konuşmalar, dokumacılık, demircilik, tenekecilik, kunduracılar, dülgerler, marangozlar, bakırcılar, çobanlar, fırıncılar, tabiat hadiseleri hakkında gözlem ve konuşmalar, gece ve gündüz,

mevsimler, yağmur, kar ve buz, şimşek ve yıldırım, yeryüzünün girinti ve çıkıntıları, denizler, burunlar-körfezler, boğazlar-adalar.

Fuad Münir'in Eşya Dersleri devre-i ula 2. sınıf kitabında yer alan konu başlıkları sırasıyla şu şekildedir.

Bitkiler, hayvanlar, evcil ve yabani hayvanlar, aslan-kaplan-kurt-ayı, fil-maymun-tilki-sırtlan, yılan-gergedan, kuşlar, balıklar, madenler, sanayi hakkında gözlemler, tabiat olayları, yeryüzü şekilleri.

**4.3.3. Devre-i mutavassıta 1. sınıf kitapları.** Ebul Muhsin Kemal'in Yeni Usul Eşya Dersleri devre-i mutavassıta 1. Sınıf kitabında yer alan konu başlıkları sırasıyla şu şekildedir:

Mesken, bir evin inşasına yarayan taşlar, diğer inşaat malzemeleri, bir ev temeller üzerine yapılır, bir evin temelleri nasıl yapılır, bir evin temel duvarları hangi taşlarla yapılır, bir evin duvarları nasıl yapılır, kereste, bir ev nasıl örtülür, oluklar, sıva, odaların zemini neyle döşenir, kapılar-pencereler-camlar, boya, bir evi yapmaya hizmet edenler, aydınlatma araçları, yağ mumu, yağ mumu nasıl yapılır, yağ mumunun mahsurları, isparmaçet ve faydaları, isparmaçet mumu neyle yapılır, balmumu, balmumu nereden elde edilir, bal mumu nasıl elde edilir, saf balmumu, balmumundan mum nasıl yapılır, yağ kandilleri, lamba, hava gazı, hava gazı nasıl elde edilir, elektrik, ısıtma araçları, ocak, mangal, odun kömürü, soba, maden kömürü, köruk, maşa, kürek, termometre, çiftçilik, gübre-sanayi gübreleri, değirmen, kepek, madencilik, avcılık, keklik, bıldırcın, sülün, yaban ördeği, tavşan, karaca, aslan, kaplan, fil, av köpekleri, balıklar, balık kurutmak, balık kurmak, evcil ve vahşi hayvanlar, tavukçuluk, arıcılık, ipek böcekçiliği, haralar, sebze ve meyve kurutmak, konserveler, reçeller-şuruplar, ormanlar-mahsülleri-faydaları.

Fuad Münir'in Eşya Dersleri devre-i mutavassıta 1. sınıf kitabında yer alan konu başlıkları sırasıyla şu şekildedir:

Mesken, iç ve dış aksamalar, aydınlatma araçları, ısınma araçları, çiftçilik, madencilik, avcılık, çeşitli avlar hakkında bilgiler, av köpekleri, balıklar, evcil ve yabani hayvanlar hakkında bilgiler, arıcılık, ipek böcekçiliği, haralar, bitkiler, ağaçlar ve meyveler, ormanlar, mahsulleri ve faydaları.

**4.3.4. Devre-i mutavassıta 2. sınıf kitapları.** Ebul Muhsin Kemal'in Yeni Usul Eşya Dersleri devre-i mutavassıta 2. sınıf kitabında yer alan konu başlıkları sırasıyla şu şekildedir:

1-Varlıkların üç sınıfı 2-Cisimlerin halleri, cisimlerin 3 hali, katılar, sıvılar, hava ve gazlar, cismin hallerinin değişimi, havanın içeriği, havanın rengi, sıcak hava-soğuk hava-havanın ağırlığı ve basıncı, havanın basıncı, havaya dair sağlık bilgileri, su, suyun ağırlığı, yağmur ve kar, sis, çığ ve kırağı, suyun döngüsü, suya dair sağlık bilgileri 3-meskenler ve inşaat usülleri – inşaat malzemeleri, çekül, tesviye, taş ve tuğla, manivela, ahşap, demir ve çivi, kireç-sıva-çimento, iptidai meskenler, meskenlere dair sağlık bilgileri 4-ısınma ve aydınlatma araçları-ateş ve ışık, tutuşma ve yanma, ısınma araçları, ocak ve soba havayı çekerler, yakılanlar, kömür, tezekler, maden kömürü, kerpiç kömürü, ateş ve sıcaklık hakkında sağlık bilgileri, rüzgarlar, rüzgarlar cereyan havadan ibarettir, rüzgarların etkisi, alevler, aydınlatma araçları, ışık hakkında sağlık bilgileri, karışım-uyuşma-çözülme-birleşme-ayrıştırma, gıdalar, gıdaların hizmetleri, gıdaların türleri, ekmek, süt-yap-peynir, yiyeceklerin muhafazası, tuz, gıdalara dair sağlık bilgileri, gıdalara dair sağlık tavsiyeleri.

Fuad Münir'in Eşya Dersleri devre-i mutavassıta 2. sınıf kitabında yer alan konu başlıkları sırasıyla şu şekildedir:

Bitkiler-hayvanlar-madenler arasında mukayese, ağaç, kedi, taş, cisimlerin halleri, katılar ve sıvılar, hava ve gazlar, erime ve donma, buharlaşma, yağmur ve kar, havanın ağırlığı ve basıncı, meskenler ve inşaat usülleri, inşaat malzemeleri, çekül, tesviye, taş ve tuğla, manivela, ahşap, çivi ve demir, kireç ve sıva, iptidai meskenler, ısınma ve aydınlatma araçları, ateş ve ışık, alevlenme ve tutuşma, yakacak, rüzgarlar, rüzgarın tesiri, alev,

aydınlatma araçları, gıdalar, gıdaların hizmetleri, ekmek, süt ve yağ, yiyeceklerin muhafazası, tuz.

**4.3.5. Devre-i aliye 1. sınıf kitapları.** Ebul Muhsin Kemal'in Yeni Usul Eşya Dersleri devre-i aliye 1. Sınıf kitabında yer alan konu başlıkları sırasıyla şu şekildedir:

Giyecekler, giyecekler hakkında sağlık bilgileri, dokuma malzemeleri, bitkilerden elde edilen dokumalar, pamuk, keten, kenevir, halfa, iplik, dokuma, kağıt ve kitap, kağıt, kitap ve matbaa, nakliye araçları-karada, suda ve havada, üç malzeme, madencilik-avcılık-çiftçilik, 2- insan, nasıl hareket ediyoruz, kol-bacak kemikleri, bacak, kol ve bacak hareketleri, kolun hareketleri, bacak hareketleri, eklemler, eklemlerin çıkması, kol ve bacak kasları, hareket ve idmanın faydaları, gövde ve baş kemikleri, omurlar, gövde ve baş kemiklerinin hareketleri, iskelet, kemiklerin sıhhati, kemiklerin şekilleri, kemiklerin ömrü, vaziyetlerin kemiklere olan etkisi, 3- nasıl besleniyoruz, ağız ve boğaz, ağız, dişler, süt dişleri, dişlerin sağlığı, çene kemiklerinin hareketleri, dişlerin etkisi, lokmanın oluşumu-yutma-salya, yutma, sindirim borusu, boğaz, sindirim aygıtı, sindirim, ağızda, midede, bağırsaklarda, sindirim, emilim, boşaltım, beslenme hakkında sağlık bilgileri, nasıl solunum yapıyoruz, nefes alam ve verme, solunum organı, diyafram, akciğerler, havanın dolaşımı, iç sıcaklık, solunum hakkında sağlık bilgileri, dolaşım, kan, damarlar, kalp, damarların kalp ile ilişkisi, atardamar, kılcal damarlar, kanın vücutta dolaşması, dolaşımında kalbin vazifesi, kılcal damarların vazifesi, kılcal damarların ve toplardamarların vazifesi, yürek çarpıntısı ve nabız, büyük ve küçük dolaşım, kanın hizmeti, dolaşım hakkında sağlık bilgisi, nasıl hissediyoruz, bütün sinirler, bütün sinirlerin hizmeti, duyu organları, bütün sinir organları hakkında sağlık bilgileri.

Fuad Münir'in Eşya Dersleri devre-i aliye 1. sınıf kitabında yer alan konu başlıkları sırasıyla şu şekildedir:

Elbiseler: 1-Meşin ve pösteki, 2- Tabaklama, 3- Dokuma malzemeleri, 4- İplik ve dokuma,

Kağıt ve kitap: 1- Kağıt, 2- Matbaa

Nakliye araçları: 1- Karada nakliye, 2- Denizde nakliye, 3- Nehirlerde nakliye,

Hayvanlar, bitkiler ve maden arasındaki farklar, Madencilik-avcılık-çiftçilik,

İnsan: Nasıl hareket ediyoruz, 1- Kol ve bacak kemikleri, 2- El ve bacak hareketleri, 3- Eklemler, 4- Eklemlerin çıkması, 5- Kol ve bacak azaları, 6- Hareket ve idmanın fayda ve önemi, 7- Gövde ve baş kemikleri, 8- Omurlar, 9- Kemiklerin sıhhati, 10- Kemiklerin ömrü, 11- İyi ve kötü vaziyetlerin kemiklere etkisi, 12- İskelet sistemi hareketi.

Nasıl besleniyoruz? 1- Ağız ve boğaz, 2- Yemek Borusu, 3- Sindirim, 4-Beslenme hakkında sağlık bilgileri.

Nasıl teneffüs ediyoruz?

Dolaşım

Nasıl Hissediyoruz?

Satı Bey'in Durüs-i Eşya devre-i aliye 1. sınıf kitabında yer alan konu başlıkları sırasıyla şu şekildedir.

I- Cisimler ve halleri; 1- Katılar ve sıvılar, 2- Hava ve gazlar, 3- Halin değişimi, 4- Buharlaşma, 5- Yağmur ve kar, 6- Havanın ağırlığı ve basıncı

II- Meskenler ve inşa usulleri, 1- İnşaat malzemeleri, 2- Çekül, 3- Tesviye, 4- Taş ve tuğla, 5- Manivela, 6, Ahşap, 7- Çivi ve demir, 8, Kireç, 9- Kireç ve kireç taşı, 10- İptidai meskenler,

III- Aydınlatma ve ısınma araçları, 1- Ateş ve ışık, 2- Tutuşma ve yanma, 3- Yakacak, 4- Rüzgarlar, 5- Alev, 6- Aydınlatma araçları, 7- Ayrıştırma ve birleştirme,

IV- Yiyecekler, 1- Yiyeceklerin hizmetleri, 2- Ekmek, 3- Süt ve yağ, 4- Yiyeceklerin muhafazası, 5- Tuz,

VI- Dokuma, 1- Meşin ve pösteki, 2- Dokuma malzemeleri, 3- İplik ve dokuma,

VII- Kağıt ve kitap, 1- Kağıt, 2- Kitap,

### VIII- Nakliye araçları.

#### 4.2.6. Devre-i aliye 2. sınıf kitapları. Ebul Muhsin Kemal'in Yeni Usul Eşya

Dersleri devre-i aliye 2. Sınıf kitabında yer alan konu başlıkları sırasıyla şu şekildedir:

Hayvanat hakkında inceleme, et yiyen örnekleri, köpek, kedi, kurt, tilki, aslan, ayı, ot yiyen ve geviş getiren örnekleri, koyun, sığır, deve, ot yiyen ve geviş getiremeyen örnekleri, at, eşek, katır, fil, ot yiyen ve kemirici hayvan örnekleri, tavşan, böcek yiyen hayvan örnekleri, kirpi, yarası, kuşlar, tavuk zümresinden olan hayvanlara örnekler, tavuk, ördek, şahin, serçe, leylek, papağan, balıklar, kurbağa, yerde sürünen hayvanlar, kertenkele, yılan, böcek örnekleri, arı, çekirge, kelebek, örümcek, istakoz, solucan, salyangoz, sünger, bitkiler, bitkiler hakkında inceleme, bitkilerin başlıca azaları, kök, sap, yapraklar, bitkilerin teneffüsü, filizlenme-çimlenme, beslenmesi-bir bitki nasıl beslenir, çiçekler, madenler hakkında inceleme, maden ocakları, kıymetli madenler, maden kömürü, tuz, petrol, kıymetli taşlar, tabiat bilimlerinin prensipleri, sıvıların basıncı, su cenderesi, sıvıların basıncı, sıvıların dengesi, artezyen kuyuları, su tesviyesi, tesviye çubuğu, Arşimet kanunu ve tatbikatı, havanın basıncı, barometreler, balonlar, uçaklar, hava yolculuğunun tehlikesi, sifon, tulumbalar, emme ve basma tulumbalar, ısı, ısının etkisi, termometre ve nem, buhar, buhar makinaları, ışık, ışığın yayılması, ışığın yansımaları, ışığın kırılması, mercekler, karanlık ortam, fotoğraf, sinematograf, elektrik, elektriğin nakli, artı ve eksi elektrik, elektrik kıvılcımları, şimşek ve yıldırım, paratoner, elektrik makinaları ve uygulamaları, elektrik uygulamaları, aydınlatma ve ısıtma elektriği, telgraf elektriği, telefon.

Fuad Münir'in Eşya Dersleri devre-i aliye 2. sınıf kitabında yer alan konu başlıkları sırasıyla şu şekildedir:

Hayvanlar: 1- Köpek ve kedi, 2- Koyun ve sığır, 3- At ve eşek, 4- Kurt, aslan, ayı, 5- deve, fil, 6- Tavşan, ördekler, leylek, 7- Balıklar, 8- Kurbağa, kertenkele, yılan, 9- Arı, çekirge, kelebek, örümcek, 10- Istakoz, solucan, salyangoz, sünger,

Bitkiler: 1- Bitkilerin muhtelif organları, 2- Bitkilerin beslenme ve solunumu,  
Maden,

Tabiat bilimlerinin prensipleri, 1- Sıvıların basıncı, 2- Su cenderesi, 3- Sıvıların ölçülmesi, 4- Artezyen kuyuları, 5- Arşimet kanunu ve tatbikatı, 6- havanın basıncı, 7- Barometreler, balonlar, 8- Sifon ve tulumbalar,

Isı: 1- Isının etkisi, 2- Buhar ve buhar makinaları,

Işık: 1- Işığın yayılması, 2- Işığın kırılması ve ışığın yansımaları, fotoğraf, karanlık ortam, elektrik, elektrik makinaları ve tatbikatı.

### **İncelenen Kitapların İçerik Özellikleri;**

Ders kitaplarının içeriğini, eğitim öğretim programları oluşturduğu için içeriğin, programa uygun olması için ders kitabı yazılmadan önce o dersin programı incelenmeli ve ders kitabının ünite ve konuları, öğretim programının içeriğinden çıkarılmalıdır (Tosunoğlu vd. 2001; Oral, 2008; Kılıç & Seven, 2005). İncelenen kitaplar bu açıdan ele alınarak, programda yer alan konu başlıkları ile ders kitaplarında yer alan konu başlıkları karşılaştırılmış ve ders kitaplarının içeriklerinin, öğretim programlarına uygun olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. 1329 tarihli “Mekatib-i İbtidaiyye Ders Müfredatı Bir ve İki Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus” ve “Mekatib-i İbtidaiyye Ders Müfredatı Altı, Beş, Dört ve Üç Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus” programlarında yer alan konular ile ders kitaplarında yer alan konu başlıkları tablolaştırılarak karşılaştırma yapılmıştır. “Altı, Beş, Dört ve Üç Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus” hazırlanan program, “Bir ve İki Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus” hazırlanan programdaki konuların tamamını kapsamakla birlikte bazı konu ilavelerine de sahiptir. “Altı, Beş, Dört ve Üç Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus” hazırlanan programdaki bu ilave konulara, tablolarda köşeli parantez içerisinde italik olarak yer verilmiştir. (Bkz: Ek 1-12).

Tablolarda görülebileceği gibi Fuad Münir'in devre-i mutavassıta 2. sınıf kitabında ve Satı Bey'in devre-i aliye 1. sınıf kitabındaki konu başlıkları incelenip ders müfredatında yer alan konuların karşılaştırıldığında bazı eksiklik ve farklılıkların olduğu görülmektedir. Diğer kitaplarda yer alan konular ders müfredatları ile uyumludur.

Fuad Münir'in Eşya Dersleri devre-i mutavassıta 2. sınıf kitabında, ders müfredatında yer alan "Her konu hakkında sağlık ve iktisat bilgisi" konusuna yer verilmemiştir. Satı Bey'in Durüs-i Eşya devre-i aliye 1. sınıf kitabında, ders müfredatında yer alan birçok konu bulunmazken, ders müfredatında yer almayan birçok konu bulunmaktadır. Fuad Münir'in Dersleri devre-i mutavassıta 2. sınıf kitabında eksik bulunan konuya kitapta bulunan diğer başlıklarda parça parça yer verilmesinden dolayı ders müfredatına uyumlu olduğu söylenebilir.

Genel olarak değerlendirildiğinde Satı Bey'in Durüs-i Eşya devre-i aliye 1. sınıf kitabı hariç tüm kitapların ders müfredatları ile uyumlu olduğu söylenebilir.

#### **4.4. Görsel Tasarım Bakımından İncelenmesi**

"Ders kitaplarında yer alan resim, fotoğraf ve illüstrasyonların çok önemli etkileri vardır. Özellikle ilköğretim ders kitaplarında resim ve illüstrasyonlar, kitapların ilgi çekici olmasına ve okuma zevkinin uyanmasına, böylece de çocuğun kitaba yönelmesine sebep olurlar" (Tosunoğlu vd. 2001: 59). İllüstrasyon Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük'te (2005) "resimlerle süsleme ve kitap içindeki bir yazıyı açıklayan veya süsleyen resim" olarak açıklanmıştır. "Belirli bir düşünce ya da mesajı aktarmada metne destek olsun diye tasarlanan illüstrasyonlar eğlendirici nitelikte olmakla birlikte pek çoğumuz üzerinde güçlü bir etkiye sahiptirler. Bu nedenle yazı ile birlikte illüstrasyonların kullanıldığı eğitim materyallerinin öğrenciler için hem motive edici hem de çekici olabileceğini söyleyebiliriz" (İşler, 2003: 157).



“Görsel tasarım, sözel bilgilerin resimlendirilmesini ve görsel materyallerin amacına uygun olarak kullanılabilir olmasını içerir. Görsellerin ve içeriğin çocuğa çekici gelecek biçime hazırlanması öğrenmeyi kolaylaştırır. Fen konularının resimlenmesi oldukça önemli bir durumdur” (Kılıç vd. 2001: 109). “Anlatımda sözcüklerin yetersiz kaldığı ve onlara açıklık kazandırmak gerektiği durumlarda, yazılı anlatımları resim, fotoğraf ve grafiklerle desteklemek, anlatılan konuda vermek istediğimiz mesajın doğru algılanması için bir zorunluluk haline gelmiştir” (Ceyhan & Yiğit, 2003: 88).

“Ders kitaplarına alınacak her türlü resim, fotoğraf, harita, şekil ve şemalar çocuğun sanat anlayışına doğrudan etki eder. Bu nedenle illüstrasyonlar, özgün ve estetik olmalıdır” (Tosunoğlu vd. 2001: 59). “Ders kitaplarında yer alan resimlerin çocuk gelişimi açısından da önemi büyüktür. Çocuklar karşılaştıkları görsel imajlarda görsel kalite ve estetik değer buldukları takdirde, algılama daha kolaylaşmaktadır. Hatırlamanın iyiye götürülmesi ve aşma kaydetmesi, çocuğa mükemmel imajlar gösterildiği takdirde mümkün olmaktadır” (Kılıç vd. 2001: 110).

“Ders kitaplarına konulan illüstrasyon, resim ve fotoğrafların seviyeye uygun olmaları gerekir. Seviyenin duyuşsal gelişimine uygun olmayan her türlü görsel malzeme, okuma-anlama ile görme anlama ilişkisine dayanan öğrenmeleri olumsuz etkileyecektir” (Tosunoğlu vd. 2001: 60). “Örneğin 9-12 yaş grubu bir çocuğa, 7-9 yaş grubu özelliği gösteren bir ders kitabı resimlemesi gösterildiğinde; çocuklar tarafından resimleme küçümsenecek ve hafife alınacaktır” (A.Y. Kaptan & S.G. Kaptan, 2008: 162). “Ders kitaplarında yer alan illüstrasyonlarda alışılmış görüntüler kullanılmalıdır. İnsanlar kendilerine bildik görünen resimleri daha iyi anlamakta ve bu resimler onlar için daha çekici olmaktadır. Ayrıca bir illüstrasyonda yer alan ifade biçimleri, olaylar, giysiler, binalar vs. hedef kitlenin kültürel koşullarını yansıtmalıdır” (İşler, 2003: 157).

“Sözel bir konunun resimler ve grafiklerle desteklenmesinin öğrenme açısından yararları şunlardır;

1. Okuyan kişinin ilgisini uyandırır. Dikkatinin konu üzerinde toplanmasını sağlar,
  2. Herkesin aynı mesajı almasına yardımcı olarak, öğretimde birlik ve bütünlüğü sağlar,
  3. Okuma ve anlama güçlüğü olanlara konuyu ve anlamı daha kolay kavratır,
  4. Konunun daha somut ve gerçekçi bir şekilde sunulmasına destek olur,
  5. Öğrencilerin daha önce karşılaşmadıkları, onlar için soyut olan ve kelimelerle anlayamayacakları nesne ve canlıları tanımlarına olanak sağlar,
  6. Okuyanların hayal âlemini genişleterek daha yaratıcı düşünmelerine olanak sağlar”
- (Ceyhan & Yiğit, 2003: 88-89).

#### **4.4.1. Ebul Muhsin Kemal’in kitaplarının görsel tasarım bakımından incelenmesi.**

##### **Yeni Usul Eşya Dersleri Devre-i Ula 1. Sınıf**

Ebul Muhsin Kemal’in 144 sayfadan oluşan, Yeni Usul Eşya Dersleri devre-i ula 1. sınıf kitabında, kapak ve iç kapak haricinde toplam 118 illüstrasyon bulunmaktadır. Bunların tamamı siyah beyazdır.

İllüstrasyonların sayfalara dağılımı eşit değildir. Bazı sayfalarda hiç illüstrasyon yer almadığı gibi bazı sayfalarda bir ya da birden fazla illüstrasyon yer almıştır. Kullanılan illüstrasyonların sayfada kapladığı alanlarda değişiklik göstermektedir.

40 ve 41. sayfalarda “ev ile mektep arasındaki eşya üzerine gözlemler ve sohbetler” başlığı altında yer alan ‘sokak’ ve ‘meydan’ konularını görsel olarak ortaya koyan birer adet fotoğraf kullanılmıştır.

## Resim 78

*Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Ula 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 40-41. sayfalar*



## Resim 79

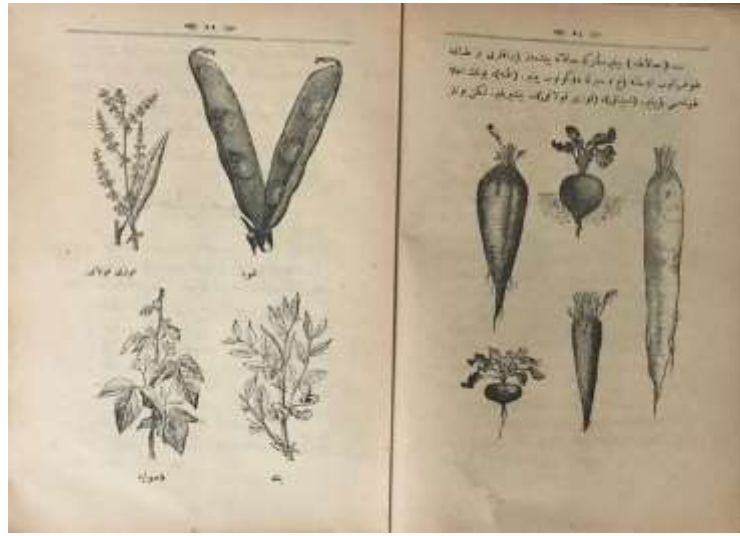
*Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Ula 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 48-49. sayfalar*



48 ve 49. sayfalarda “Bitkiler hakkında gözlemler ve sohbetler” konusunda yer alan bazı bitki illüstrasyonları yer almaktadır. Konu içerisinde hakkında bilgi verilen mine çiçeği, gül, mercanköşk çiçeği, aslanağzı çiçeği ve yüksük çiçeği konu metni ile uyumlu bir şekilde sayfalara yerleştirilmiştir.

## Resim 80

*Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Ula 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 54-55. sayfalar*



Sebzeler konusunda yer alan nohut, kuzukulağı, bakla, fasülye ve bazı turp çeşitlerine ait illüstrasyonlar 54 ve 55. sayfalarda geniş bir şekilde yer almıştır.

## Resim 81

*Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Ula 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 68-69. sayfalar*



'Köpek' konusu içerisinde yer alan 68 ve 69. sayfalarda 3 tane illüstrasyon yer almaktadır. 68. sayfada birçok köpek çeşidinin yer aldığı bir illüstrasyon kullanılmıştır. 69. sayfada yer alan illüstrasyonlardan ilkinde 'uyuyan çocuğun yanında bekleyen köpek' yer alırken, ikincisinde 'ev köpekleri' yer almaktadır.

## Resim 82

*Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Ula 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 76-77. sayfalar*



'Tavuk' konusunun işlendiği 76 ve 77. sayfalarda yumurta, yumurtadan çıkan civciv ve civcivlerle birlikte bir tavuğun bulunduğu illüstrasyonlar yer almıştır.

### Yeni Usul Eşya Dersleri Devre-i Ula 2. Sınıf

Ebul Muhsin Kemal'in 64 sayfadan oluşan, Yeni Usul Eşya Dersleri devre-i ula 2. sınıf kitabında, kapak ve iç kapak haricinde tamamı siyah beyaz toplam 56 illüstrasyon bulunmaktadır. İllüstrasyonların sayfalara dağılımı eşit değildir.

## Resim 83

*Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Ula 2. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 12-13. sayfalar*



Bazı sayfalarda hiç illüstrasyon yer almadığı gibi bazı sayfalarda bir ya da birden fazla illüstrasyon yer almıştır. Kullanılan illüstrasyonların sayfada kapladığı alanlarda değişiklik göstermektedir. ‘Evcil hayvanlar’ konusunda anlatılan hayvanlardan 3 tanesinin illüstrasyonu sayfa 12 ve 13’te bulunmaktadır. Keçi, at ve merkep (eşek) ile ilgili bilgilerin metin olarak aktarılmasının yanında bu hayvanlara ait illüstrasyonlara yer verilmiştir.

Resim 84

*Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Ula 2. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 20-21. sayfalar*



‘Yabani hayvanlar’ konusunda anlatılan hayvanlardan 4 tanesinin illüstrasyonu sayfa 20 ve 21’de bulunmaktadır. Su samuru, tilki, aslan ve kaplan ile ilgili bilgilerin metin olarak aktarılmasının yanında bu hayvanlara ait illüstrasyonlara yer verilmiştir.

Resim 85

*Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Ula 2. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 48-49. sayfalar*



Sayfa 48’de ‘bahçivanlık’ konusu ile ilgili bir illüstrasyon kullanılmıştır. Kullanılan illüstrasyonda, bahçede bitki dikimi gerçekleştiren bir bahçivana yer verilmiştir. 49. sayfada ise ‘fırıncılar’ konusu yer almaktadır. Sırasıyla, buğdayın tarlada bakımı, hasadı, nakliyesi ve buğdayın patos edilmesi işlemleri resmedilmiştir.

### Yeni Usul Eşya Dersleri Devre-i Mutavassıta 1. Sınıf

Ebul Muhsin Kemal’in 80 sayfadan oluşan, Yeni Usul Eşya Dersleri devre-i mutavassıta 1. sınıf kitabında, kapak ve iç kapak haricinde toplam 89 illüstrasyon bulunmaktadır. Bunların tamamı siyah beyazdır. Sayfalara dağılımı eşit değildir. Bazı sayfalarda hiç illüstrasyon yer almadığı gibi bazı sayfalarda bir ya da birden fazla illüstrasyon yer almıştır. Kullanılan illüstrasyonların sayfada kapladığı alanlarda değişiklik göstermektedir. İlk 58 illüstrasyonun altında şekil numaraları yazmakta ve konu metinleri içerisinde şekil numaraları verilerek illüstrasyonlara dikkat çekilmektedir. Ancak 59. şekilden sonra numara verme işlemi bitmiş ve 89. şekle kadar sadece şekillerle ilgili notlar yer almıştır.

#### Resim 86

*Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Mutavassıta 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 10-11. sayfalar*



‘Bir ev nasıl örtülür’ konusunun yer aldığı 10 ve 11. sayfalarda farklı malzemeler ile bir evin nasıl örtüleceği anlatılmış ve bu çeşitli malzemelerle örtülen çatılara ait 4 adet illüstrasyona yer verilmiştir.



## Resim 87

*Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Mutavassıta 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 28-29. sayfalar*



28 sayfada 'odun kömürü' konusuna ait 3 adet illüstrasyona yer verilmiştir. Mangal kömürü yapılması, mangal kömürü ve mangal borusunun illüstrasyonları konu metni ile uyumlu bir şekilde sayfada yer almıştır. 29. sayfada 'soba' konusu başlamış ve bir soba illüstrasyonuna yer verilmiştir.

## Resim 88

*Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Mutavassıta 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 40-41. sayfalar*





40. sayfada ‘çiftçilik’ konusunun son bölümünde kenevir bitkisinin illüstrasyonu bulunmaktadır. 41. sayfada ‘gübre-sanayi gübreleri’ konusunda gübre yığını ve buğday köklerinin yer aldığı 2 illüstrasyon yer almıştır. Buğday görsellerinde, gübre kullanıldığı ve kullanılmadığı durumlarda bitkinin gelişimini ve kök yapısının nasıl geliştiği gösterilmiştir.

### Yeni Usul Eşya Dersleri Devre-i Mutavassıta 2. Sınıf

Ebul Muhsin Kemal’in 232 sayfadan oluşan, Yeni Usul Eşya Dersleri devre-i mutavassıta 2. sınıf kitabında, kapak ve iç kapak haricinde tamamı siyah beyaz toplam 130 illüstrasyon bulunmaktadır. İllüstrasyonların sayfalara dağılımı eşit değildir. Bazı sayfalarda hiç illüstrasyon yer almadığı gibi bazı sayfalarda bir ya da birden fazla illüstrasyon yer almıştır. Kullanılan illüstrasyonların sayfada kapladığı alanlarda değişiklik göstermektedir. Kitapta 3 tane iki sayfanın tamamını kaplayan illüstrasyon kullanılmıştır ancak bunlara şekil numarası verilmemiştir.

#### Resim 89

*Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Mutavassıta 2. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 54-55. sayfalar*



‘Meskenler ve inşaat usulleri-inşaat malzemeleri’ konusunda 54. sayfada bir evin duvarlarının yapımını ve bir evin çatısını gösteren 2 adet illüstrasyon yer almıştır.

## Resim 90

*Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Mutavassıta 2. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 76-77. sayfalar*



'Manivela' konusunun yer aldığı 76 ve 77. sayfalarda, konu metni ile uyumlu olarak 4 adet manivela illüstrasyonu bulunmaktadır.

## Resim 91

*Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Mutavassıta 2. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 198-199. sayfalar*



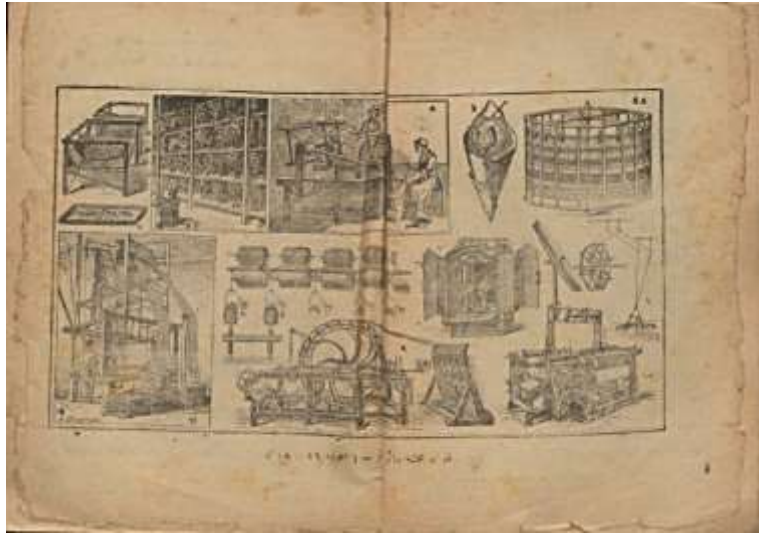
198 ve 199. sayfaların tamamı 'ekmek' konusu ile ilgili görsellere ayrılmıştır. Bu illüstrasyonda, buğdayın tarlaya ekilmesinden ekmeğin pişirilmesine kadar geçen süreçte kullanılan eşyaların ve yapılan işlemlerin gösterildiği 41 tane görsel bir arada yer almaktadır.

## Yeni Usul Eşya Dersleri Devre-i Aliye 1. Sınıf

Ebul Muhsin Kemal'in 200 sayfadan oluşan, Yeni Usul Eşya Dersleri devre-i aliye 1. sınıf kitabında, kapak ve iç kapak haricinde toplam 108 illüstrasyon bulunmaktadır. Bunların tamamı siyah beyazdır.

### Resim 92

*Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Aliye 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 24-25. sayfalar*



24 ve 25. sayfaların tamamında, ipek böcekçiliği, dokuma tezgahı, dokuma makinaları gibi 'dokuma' konusuna ait görseller bir arada yer almıştır.

### Resim 93

*Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Aliye 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 28-29. sayfalar*



'İplik' konusunun yer aldığı 28 ve 29. sayfalarda, iplik bükme, iplik bükme çıkırığı ve iplik bükme makinası olmak üzere 3 tane illüstrasyona yer verilmiştir.

Resim 94

*Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Aliye 1. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 32-33. sayfalar*



32. sayfada tezgahına ait bir illüstrasyona yer verilmiştir. 33. sayfada ise koyunun yününün kırılmasından iplik elde edilinceye kadar geçen süreçte kullanılan makineler ve uygulanan işlemlerin sırasıyla gösterildiği bir illüstrasyon kullanılmıştır.

### **Yeni Usul Eşya Dersleri Devre-i Aliye 2. Sınıf**

Ebul Muhsin Kemal'in 120 sayfadan oluşan, Yeni Usul Eşya Dersleri devre-i aliye 2. sınıf kitabında, kapak ve iç kapak haricinde tamamı siyah beyaz toplam 161 illüstrasyon bulunmaktadır. İllüstrasyonların sayfalara dağılımı eşit değildir. Bazı sayfalarda hiç illüstrasyon yer almadığı gibi bazı sayfalarda bir ya da birden fazla illüstrasyon yer almıştır. Kullanılan illüstrasyonların sayfada kapladığı alanlarda değişiklik göstermektedir.

14. sayfada 'ot yiyen ve geniş getiren hayvan örnekleri' başlıklı konuda anlatılan deveye ait bir illüstrasyon yer almaktadır. Ayrıca 'ot yiyen ve geniş getiremeyen hayvan örnekleri' konusuna ait bir atın kafa yapısını gösteren illüstrasyona yer verilmiştir.

## Resim 95

*Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Aliye 2. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 14-15.*

*sayfalar*



15. sayfada vahşi bir ata ve bir eşeğe ait illüstrasyonlar kullanılmıştır.

## Resim 96

*Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Aliye 2. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 42-43.*

*sayfalar*



42 ve 43. sayfalarda örümcek, istakoz, çaganoz ve solucan illüstrasyonları

kullanılmıştır.



## Resim 97

*Ebul Muhsin Kemal, Devre-i Aliye 2. Sınıf Yeni Usul Eşya Dersleri 72-73. sayfalar*



72 ve 73. sayfalarda ‘Arşimed kanunu ve tatbikatı’ konusu ile ilgili 3 adet illüstrasyona yer verilmiştir.

#### 4.4.2. Fuad Münir’in kitaplarının görsel tasarım bakımından incelenmesi.

##### Yeni Usul Eşya Dersleri Devre-i Ula 2. Sınıf

Fuad Münir’in 84 sayfadan oluşan, Yeni Usul Eşya Dersleri devre-i ula 2. sınıf kitabında, kapak ve iç kapak haricinde tamamı siyah beyaz toplam 118 illüstrasyon bulunmaktadır.

İllüstrasyonların sayfalara dağılımı eşit değildir. Bazı sayfalarda hiç illüstrasyon yer almadığı gibi bazı sayfalarda bir ya da birden fazla illüstrasyon yer almıştır. Kullanılan illüstrasyonların sayfada kapladığı alanlarda değişiklik göstermektedir.

İlk 94 illüstrasyonun altında şekil numaraları yazmakta ve konu metinleri içerisinde şekil numaraları verilerek illüstrasyonlara dikkat çekilmektedir. Ancak 94. şekilden sonra numara verme işlemi bitmiş ve 118. şekle kadar sadece şekillerle ilgili notlar yer almıştır.

## Resim 98

*Fuad Münir, Devre-i Ula 2. Sınıf Eşya Dersleri 12-13. sayfalar*



'Bitkiler' konusu içerisinde 12. sayfada sonbahar mevsimi, üzüm ve armutla ilgili illüstrasyonlar kullanılmıştır. 13. sayfada ise kış mevsimi ve lahana ile ilgili illüstrasyonlar kullanılmıştır.

## Resim 99

*Fuad Münir, Devre-i Ula 2. Sınıf Eşya Dersleri 32-33. sayfalar*



'Kuşlar' konusunda yer alan leylek, akbaba, yarasa, deve kuşu, kartal gibi bazı hayvanların illüstrasyonları 32 ve 33. sayfada yer almaktadır.

## Resim 100

*Fuad Münir, Devre-i Ula 2. Sınıf Eşya Dersleri 54-55. sayfalar*



54. sayfada ‘sanayi hakkında gözlemler’ konusunda dölgerleri ve yaptıkları işleri gösteren bir illüstrasyon bulunmaktadır. 55. sayfada marangozların yaptıkları işleri ve marangozların yaptıkları ev eşyalarını gösteren 2 adet illüstrasyon bulunmaktadır.

### Yeni Usul Eşya Dersleri Devre-i Mutavassıta 1. Sınıf

Fuad Münir’in 118 sayfadan oluşan, Yeni Usul Eşya Dersleri devre-i mutavassıta 1. sınıf kitabında, kapak ve iç kapak haricinde toplam 110 illüstrasyon bulunmaktadır.

## Resim 101

*Fuad Münir, Devre-i Mutavassıta 1. Sınıf Eşya Dersleri 10-11. sayfalar*





10 ve 11. sayfalarda aydınlatma araçları ile ilgili yağ mumu, şamdan, lamba, elektrik ışığı, makineli hava gazı ve hava gazı illüstrasyonlarına yer verilmiştir.

Kitapta yer alan illüstrasyonların tamamı siyah beyazdır. İllüstrasyonların sayfalara dağılımı eşit değildir. Bazı sayfalarda hiç illüstrasyon yer almadığı gibi bazı sayfalarda bir ya da birden fazla illüstrasyon yer almıştır.

### Resim 102

*Fuad Münir, Devre-i Mutavassıta 1. Sınıf Eşya Dersleri 28-29. sayfalar*



28 ve 29. sayfalarda çiftçilik konusu ile ilgili olarak merdane, merdanenin kullanılışı, tırpan makinesi ve tırpan ile ekim işlemini gösteren illüstrasyonlar yer almaktadır.

### Resim 103

*Fuad Münir, Devre-i Mutavassıta 1. Sınıf Eşya Dersleri 54-55. sayfalar*



54 ve 55. sayfalarda madencilik konusu ile ilgili 2 adet illüstrasyona yer verilmiştir. 54. sayfadaki illüstrasyonda ‘yer altında maden parçalayan işçiler’ yer alırken 55. sayfada ‘maden çıkaran işçiler’ yer almaktadır.

Kullanılan illüstrasyonların sayfada kapladığı alanlarda değişiklik göstermektedir. Şekillere sırasıyla numara verilmiştir. En son 107. numara verilmiştir ancak arada 3 tanesine numara verilmemiştir.

### Yeni Usul Eşya Dersleri Devre-i Mutavassıta 2. Sınıf

Fuad Münir’in 120 sayfadan oluşan, Yeni Usul Eşya Dersleri devre-i mutavassıta 2. sınıf kitabında, kapak ve iç kapak haricinde tamamı siyah beyaz toplam 102 illüstrasyon bulunmaktadır.

İllüstrasyonların sayfalara dağılımı eşit değildir. Bazı sayfalarda hiç illüstrasyon yer almadığı gibi bazı sayfalarda bir ya da birden fazla illüstrasyon yer almıştır. Kullanılan illüstrasyonların sayfada kapladığı alanlarda değişiklik göstermektedir.

Resim 104

*Fuad Münir, Devre-i Mutavassıta 2. Sınıf Eşya Dersleri 6-7. sayfalar*



6 ve 7. sayfalarda ‘cisimlerin halleri’ konusu altında katı ve sıvı cisimlerle ilgili 4 adet illüstrasyon bulunmaktadır.

## Resim 105

*Fuad Münir, Devre-i Mutavassıta 2. Sınıf Eşya Dersleri 46-47. sayfalar*



46 ve 47. sayfalarda ‘demir ve çivi’ konusu yer almaktadır. 47. sayfanın sol alt bölümünden başlayan illüstrasyon 46. sayfanın sağ alt bölümünde sona ermektedir ve demir madenin yer altından çıkarılmasından, çivi yapımına kadar geçen süreç görselleştirilmiştir.

## Resim 106

*Fuad Münir, Devre-i Mutavassıta 2. Sınıf Eşya Dersleri 80-81. sayfalar*



80. sayfada soba üzerinde birisi sönük birisi şişkin 2 adet balon görseli kullanılmıştır.

81. sayfada bir mum kullanarak rüzgârın varlığını hissettirmeye yönelik yapılan deneyin görseli yer almaktadır.

## Yeni Usul Eşya Dersleri Devre-i Aliye 1. Sınıf

Fuad Münir'in 112 sayfadan oluşan, Yeni Usul Eşya Dersleri devre-i aliye 1. sınıf kitabında, kapak ve iç kapak haricinde toplam 98 illüstrasyon bulunmaktadır. Bunların tamamı siyah beyazdır.

Resim 107

*Fuad Münir, Devre-i Aliye 1. Sınıf Eşya Dersleri 16-17. sayfalar*



16. sayfada dokuma malzemesi üretilen kenevir ve keten bitkisinin illüstrasyonları yer almaktadır. 17. sayfada keten ve kenevir saplarını ıslatılması ve bir kadının keten ve kenevir liflerini tokmaklamasının görselleştirildiği illüstrasyonlar yer almaktadır.

Resim 108

*Fuad Münir, Devre-i Aliye 1. Sınıf Eşya Dersleri 28-29. sayfalar*



28. sayfada ‘kağıt ve kitap’ konusu ile ilgili olarak paçavraları yıkayan kazan illüstrasyonu kullanılmıştır. 29. sayfada paçavraları parçalayan ve hamur haline getiren bir makine illüstrasyonu ile elle kağıt imalini gösteren bir illüstrasyon yer almaktadır.

İllüstrasyonların sayfalara dağılımı eşit değildir. Bazı sayfalarda hiç illüstrasyon yer almadığı gibi bazı sayfalarda bir ya da birden fazla illüstrasyon yer almıştır. Kullanılan illüstrasyonların sayfada kapladığı alanlarda değişiklik göstermektedir.

Resim 109

*Fuad Münir, Devre-i Aliye 1. Sınıf Eşya Dersleri 40-41. sayfalar*



40 ve 41. sayfalarda nakliye araçları konusu anlatılmaktadır. Konu ile ilgili olarak vapur, nehirlerde nakliye ve nehirler üzerinde sallarla nakliye illüstrasyonlarına yer verilmiştir.

### **Yeni Usul Eşya Dersleri Devre-i Aliye 2. Sınıf**

Fuad Münir'in 98 sayfadan oluşan, Yeni Usul Eşya Dersleri devre-i aliye 2. sınıf kitabında, kapak ve iç kapak haricinde tamamı siyah beyaz toplam 158 illüstrasyon bulunmaktadır. İllüstrasyonların sayfalara dağılımı eşit değildir. Bazı sayfalarda hiç illüstrasyon yer almadığı gibi bazı sayfalarda bir ya da birden fazla illüstrasyon yer almıştır. Kullanılan illüstrasyonların sayfada kapladığı alanlarda değişiklik göstermektedir.

## Resim 110

*Fuad Münir, Devre-i Aliye 2. Sınıf Eşya Dersleri 16-17. sayfalar*



16 ve 17. sayfalarda 'at ve eşek' konusu yer almaktadır. Sayfalarda konu ile ilgili olarak at iskeleti, binek atı, yük atı, at, yaban atı ve eşek illüstrasyonları kullanılmıştır.

## Resim 111

*Fuad Münir, Devre-i Aliye 2. Sınıf Eşya Dersleri 44-45. sayfalar*



44 ve 45. sayfalarda örümcek ağı-küçük örümcek, istakoz, yengeç ve solucan illüstrasyonları yer almaktadır.

## Resim 112

*Fuad Münir, Devre-i Aliye 2. Sınıf Eşya Dersleri 78-79. sayfalar*



78 ve 79. sayfalarda 'barometreler ve balonlar' konusu anlatılmaktadır. Konu ile ilgili olarak kadranlı barometre, balon ve idare-sevk kabiliyeti olan balon illüstrasyonları kullanılmıştır.

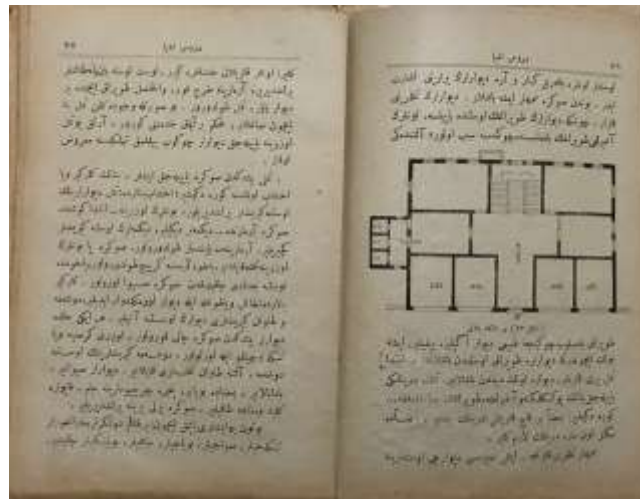
#### 4.4.3. Satı Bey'in kitabının görsel tasarım bakımından incelenmesi.

##### Dürus-i Eşya Devre-i Aliye 1. Sınıf

Satı Bey'in 204 sayfadan oluşan, Dürus-i Eşya devre-i aliye 1. sınıf kitabında, kapak ve iç kapak haricinde toplam 121 illüstrasyon bulunmaktadır.

## Resim 113

*Satı, Devre-i Aliye 1. Sınıf Dürus-ı Eşya 36-37. sayfalar*





İllüstrasyonların tamamı siyah beyazdır. İllüstrasyonların sayfalara dağılımı eşit değildir. Bazı sayfalarda hiç illüstrasyon yer almadığı gibi bazı sayfalarda bir ya da birden fazla illüstrasyon yer almıştır.

Resim 114

*Satı, Devre-i Aliye 1. Sınıf Dürus-ı Eşya 76-77. sayfalar*



Kullanılan illüstrasyonların sayfada kapladığı alanlarda değişiklik göstermektedir.

Kitapta yer alan illüstrasyonların 108 tanesi 'şekil' olarak numaralandırılmıştır. Toplamda 108 şekil vardır. 18 tanesi ise 'levha' olarak numaralandırılmıştır. Toplamda 18 tane levha vardır.

Resim 115

*Satı, Devre-i Aliye 1. Sınıf Dürus-ı Eşya 130-131. sayfalar*





### **İncelenen Kitapların Görsel Tasarım Özellikleri;**

İncelenen tüm kitaplarda konu ile ilgili illüstrasyonlara yer verildiği görülmüştür. Dönemin koşulları çerçevesinde yer verilen illüstrasyonların tamamı siyah beyazdır. Kullanılan kağıdın, mürekkebin ve uygulanan baskı yönteminin kalitesine göre illüstrasyonların bazıları sorunsuz basılmışken bazılarında ise arka sayfadan görülme, net olmama gibi sorunlar mevcuttur.

İncelenen tüm kitaplarda illüstrasyonların sayfalara dağılımı eşit değildir. Bazı sayfalarda hiç illüstrasyon yer almadığı gibi bazı sayfalarda bir ya da birden fazla illüstrasyon yer almıştır. Kullanılan illüstrasyonların sayfada kapladığı alanlarda değişiklik göstermektedir.

Kitaplarda yer alan illüstrasyonların, dönemin baskı teknolojileri koşullarından kaynaklanan eksiklikleri olduğu da göz önünde bulundurularak; öğrencilerin ilgilerini çekerek, konuyu anlamalarına ve somut olarak kavramalarına imkân vereceği söylenebilir.

## V. Bölüm

### Sonuç ve Değerlendirmeler

İlk defa askeri saha ile birlikte sivil eğitimde ıslahat yapıma çabası II. Mahmud devrinde görülmüştür. 1824 yılında sıbyan okullarının durumu ele alınarak II. Mahmud tarafından talim-i sıbyan hakkında bir ferman yayınlandı. Bu ferman sadece İstanbul için geçerli olmasına rağmen sıbyan mekteplerinin durumuyla yakından ilgilenilmeye başlanması sebebiyle önemlidir. 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'nda eğitimle ilgili bir bölüm yoktur, hatta 1845'e kadar konuyla ilgilenilmemiştir. Bu duruma muhafazakâr kesimin gerici tutumları ve siyasi olayların fazlalığı sebep olmuştur. Gene bu yıllarda rüştiyelerde, sıbyan mekteplerinin devamı gibi düşünüldüğünden dolayı Coğrafya, Tabiat Bilgisi, Tarih gibi dersler görülmemektedir.

İhtiyaç olan ders kitaplarını tercüme etmek ve yeni eserler yazma gibi çalışmalar yapması için 1851'de kurulan Encümen-i Daniş istenilen faydayı sağlayamamış ve silinip gitmiştir. Bu başarısızlığın ardından benzer amaçla 1865'de Tercüme Cemiyeti kurulmuştur. Tercüme Cemiyeti ile 1862 yılında Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniyenin kurulmasıyla yabancı bilim ve fen konuları Türkçe'ye çevrilerek halka ve okullara kazandırılmıştır.

1869 yılında yayınlanan ve 198 maddeden oluşan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 6. Maddesinde sıbyan mekteplerinde okutturulacak dersler belirtilmiş ve bu derslerin arasında Malumat-i Nafia risalelerine yer verilmiştir. Ayrıca bastırılıp bastırılmadığı noktasında herhangi bir bilgi olmasa da okullarda okutulacak kitapların yazılması ve tercümesiyle ilgili bir nizamname yayınlanmış ve bu nizamnamede bastırılması öngörülen kitaplar arasında Malumat-i Nafia kitabı da yer almıştır. Bununla birlikte Selim Sabit Efendi'nin Rehnümay-ı Muallimin kitabında sıbyan mekteplerinde tedris edilecek dersler arasında Malumat-ı Nafia da yer almaktadır.

1869 Maarif Nizamnamesi'nde de mevcut olan ilköğretim mecburiyeti Kanun-i Esasi ile anayasa metninde yer almıştır. Bu mecburiyetin anayasada yer almasıyla kız ve erkek çocukların ilköğretim haklarından yararlanmasına yasal olarak imkân sağlanmıştır. 1882'de Sınıf-ı İptidaiye ve rüştiyeden mürekkep ve müddet-i tahsiliyeleri altı seneden ibaret olan inas rüşdiyelerine mahsus ders programı yayımlanmış ve dersler arasında Dürus-ı Eşya ve Malumat-ı Nafia'ya yer verilmiş ayrıca ders programı yayınlanmıştır.

Cumhuriyet döneminde de birçok maddesi yürürlükte kalan Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-i Muvakkati 1913'de çıkarılmıştır. İlk maddesinde ilköğretimin zorunlu ve devlet okullarında ücretsiz olduğu belirtilen kanunun 23. maddesinde okullarda verilecek dersler belirlenmiş ve Dürus-ı Eşya bu derslerin arasında gösterilmiştir.

1913'de Maarif-i Umumiye Nezareti Mekatib-i İbtidaiye “Bir ve İki Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus” ve “Altı, Beş, Dört ve Üç Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus” Ders Müfredatlarında Eşya Dersleri ve Ziraat müfredatına yer verilmiştir.

Eğitim sistemine resmi anlamda ilk uygulamalar getirmesi sebebiyle Türk eğitim tarihinde oldukça önemli bir yere sahip olan Mekatib-i İptidaiye-i Umumiye Talimatnamesi 1915 tarihinde yayımlanmıştır. Talimatnamede; açık havada yapılan dersler sırasında öğrenciye, ziraat ve tabiat hakkında bilgi verileceği, ağaç dikilebileceği, dikilen bu ağaçlara bu günlerde bakılabileceği, her Perşembe günü öğleden sonraları Fen derslerine dair bilgi verilebileceği veya siyasi olaylara güncel olaylara değinilebileceği, bu konularla ilgili konferanslar verilebileceği belirtilmiş ve Eşya dersi, Ziraat ve Hendese gibi derslerde ‘kitaptan olduğu gibi ezberletmek caiz değildir’ uyarısına yer verilmiştir.

Sıbyan mekteplerinde esas kitap Kur'ân'dı. Bunun yanı sıra çoğunlukla Birgivi Mehmed Efendi'nin (1520 – 1573) Elifbâ cüzü okutulmuştu. Tanzimat öncesinde Mühendishanede öğrenciler sıra üzerine oturtularak eğitim-öğretim yapmışlar ve matbaa çeviri ve telif ders kitabı basımında daha fazla kullanılmaya başlanmıştı.

Tanzimat döneminde Mühendishane bünyesinde ders kitapları ve dersler için gerekli olan şablon, cetvel ve materyallerin sağlanması amacıyla kurulmuş olan Mühendishane Matbaası'nda verilen ders kitapları, zamanla ilk ve orta dereceli okullar için de hazırlanacak düzeye gelmiştir. İlk örnekler arasında *Kavaid-i Osmaniye*'si (1850) ve *Nuhbet-ül-etfal* (1852) bulunmaktadır.

Ahmet Kemal Paşa öğretmenlik yaptığı okulda okutulan Farsça kitabını kendisi yazdığı gibi Türkçe ibare ve Fen kitaplarının yazımı görevini de güvendiği kişilere verdi. Cevdet Paşa "*Malûmât-ı Nâfia*" adındaki ders kitabı da bu dönemin ürünüdür (Ergin, 1977: 445-446).

1869 yılında yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre okutturulacak dersler için hazırlattırılacak kitaplarla ilgili esaslar 25 Muharrem 1287 tarihli Takvim-i Vakayi'de yayınlandı. Bu dönemde ders kitapları için yasal düzenlemeler yapılmış, telif hakları güvence altına alınmıştır.

1875 yılından itibaren ders kitaplarında denetimi sağlayabilmek için, basılacak her ders kitabının aslı Meclis-i Maarif tarafından incelenip mühürlenecekti. Uygun görülenler basımı için ruhsat verilecek, bir tanesi nezarete alıkonacak, bir tanesi de sahibine iade edilecekti. Ruhsat alamayan kitaplar basılmayacaktı. Ayrıca bu kitapların parça parça gazetelerde yayınlanması da yasaklandı (Cevat, 2001: 136-137).

Rehnüma-yı Muallimin-i Sıbyan'da belirtilen ders programları Abdülhamid devrinin başından itibaren kullanılmıştır. Ayrıca iptidailer için kitapların yazılması ve basılması için bu dönemde de çalışmalar yapılmış, vilayetlere çok sayıda kitaplar gönderilmiştir (Kodaman, 1991: 87).

Kitap basımı İkinci Meşrutiyet döneminde hız kazanarak devam etmiştir. İkinci Meşrutiyet'ten Tevhid-i Tedrisat'a kadar geçen dönem içerisinde yayınlanan gazete ve dergilere baktığımızda okul kitaplarının gerek tercüme eserler olarak, gerekse alfabe, hikâye

ya da eğitici içerikli olmak koşuluyla, çok sayıda olduğunu görmekteyiz. Bu eserler özellikle eğitim-öğretimin başladığı günlerde reklâm afişleri olarak sergilenmekteydi (Batır, 2007: 79).

Programların yeniden şekillenmesiyle birlikte müfredata uygun şekilde yazılan kitapların sayısı oldukça fazladır. Ancak kitapların yazarlarının eğitimcilerden çok devlet görevlileri veya Şura-yı Devlet üyeleri olduğu, iptidaiye mektebi muallimlerinin meslekî formasyonlarıyla bir ders kitabı yazmadıkları görülmektedir (Batır, 2007: 183).

“İmparatorluğun bütün okullarında eğitim – öğretimin standardizasyonu için önemli bir aşama olan, aynı ders kitaplarının okutulması amacıyla girişimler yapılmışsa da, bunun Cumhuriyet’e kadar başarılı olduğu iddia edilemez” (Nurdoğan, 2005: 23).

“Okul kurma istekleri bir yana, halk henüz ilköğretimin gereğine de inanmamıştı. Kurulan okullardan gereği gibi yararlanamıyordu. Taşrada çocuklar âdet yerini bulsun diye okula gönderiliyorlar, ana-babalar çocuklarının eğitimleriyle pek ilgilenmiyorlardı. Taşrada ilkokulların en büyük problemleri kitapsızlık oluyordu” (Ergün, 1996).

Kitap sıkıntısı en çok taşrada görülmektedir. İstanbul’da basılan yeni kitaplardan, gazetelerden, dergilerden taşra çocukları gibi taşra halkı da mahrumdur. Bu sebeple çeşitli dönemlerde halka ve özellikle okullara kitapların ulaştırılması için çeşitli etkinlikler yapılmıştır. Devlet bunu gerçekleştirmeye çalıştığı gibi bazı maarif dernekleri ya da maarife ait yayın organları da çeşitli faaliyetler düzenlemişlerdir (Batır, 2007: 81).

Kitaplardaki resimlerle ilgili olarak, İkinci Meşrutiyet döneminde birtakım eleştiriler yapılmıştır. Yine Anadolu’da kitap temini konusunda yaşanan bir diğer sorun da, velilerin her sene kitap almak da zorlanmalarıydı.

Heyet-i Sıhhiye-i Mekatib Komisyonununun 1910 yılında hazırladığı bir raporda, Avrupa ülkeleriyle bir karşılaştırma yapılarak, o ülkelerde kitaplarda kullanılan kâğıtların cins ve türlerine kadar en ayrıntı konularda dahi sağlık koşullarına uyulduğu vurgulanırken, İstanbul’daki okullar arasında bile yaşamın temel gereksinimleri olan hava ve ışıktan yoksun,

mezarlıklar içerisinde okul adı altında pek çok bina bulunduğu belirtilmiştir (Nurdoğan, 2005: 412).

“Tanzimat döneminde ders kitabı yokluğu sebebiyle birçok dergi ve gazete eğitimde kullanılmaya başlanmıştır (Göktaş vd. 2009). Çocuk dergilerinin ortak özelliklerini eğitim amacını ön planda tutmaları oluşturmaktadır. Dergiler çocukları ahlaki yönden eğitmek ve okul derslerine yardımcı olmak için çaba göstermişlerdir. İlk çocuk dergileri günlük gazetelerin ekleri olarak ortaya çıkmıştır. Bu dergilerin hemen hemen hepsi amaçlarının çocukların fikirlerini aydınlatmak, ahlakını düzeltmek, fennî, edebî bilgiler vererek yenileşmeyi sürekli kılmak olduğunu söylerler (Erdoğan, 2009).

Dergilerde yayınlanan konular ilköğretim okullarının ders programıyla uyumlu konulardır. Dergiler eğitsel olma amacı gütmüşler ve eğitim konularına ağırlık vermişlerdir. Bu konuların yayınlanmasının ilköğretim programlarının geliştirilmesi bakımından yararlı olduğu düşünülebilir (Şimşek, 2002: 406-410).

II. Meşrutiyet döneminde ilkokullarda kullanılması kabul edilen ve Ebul Muhsin Kemal, Fuad Münir ve Satı Bey tarafından yazılan Eşya Dersleri kitapları fiziksel özellikleri açısından incelendiğinde; Fuad Münir ve Satı Bey’in kitaplarının basımında kullanılan kâğıtların kalitesi, dönem koşulları da düşünüldüğünde kaliteli olduğu ancak Ebul Muhsin Kemal’in kitaplarının basımında kullanılan kâğıtların yeteri kadar kaliteli olmadığı görülmüştür.

Kitaplar formalar halinde bir araya getirilerek ciltlenmiştir. Bazı kitaplarda iplik dikiş kullanılırken bazı kitaplarda kullanılmamıştır. Kitapların hiçbirinde günümüz ders kitaplarında olduğu gibi sırt bilgileri mevcut değildir.

Fuad Münir ve Satı Bey’in kitapları görünüş olarak iyiyken ve Ebul Muhsin Kemal’in kitapları, kenarlarının düzgün kesilmemesinden dolayı görünüş bozukluğuna sahiptir.

İncelenen kitapların tamamı siyah beyaz baskı olduğu için kitapların bu konuda öğrencileri motive edici, dikkat çekici özelliklere sahip olmadığı görülmüştür.

Kitapların ön kapaklarının hepsi resimlidir. Ön kapaklarda genellikle; yazarın ve dersin adı, hangi sınıf seviyesi için yazıldığı, basım tarihi, matbaa bilgisi ve mekteplerde okutulmak üzere Maarif Nezareti tarafından kabul edildiğine dair bir bilgi yer almaktadır.

Kitapların arka kapaklarının ön kapakla aynı özelliklere sahip olduğu ve genellikle yazara veya yayınevine ait diğer kitaplara ait bir liste ve bu kitapların fiyat bilgilerinin bulunduğu görülmektedir. Kitapların iç kapaklarında, ön kapaktakine benzer bilgiler vardır.

Satı Bey'in kitabında iç kapaktan sonra öğretmen ve öğrencilere yönelik yazılmış sunuş sayfaları yer almaktadır. Ayrıca Satı Bey'in kitabının son bölümünde 8 sayfadan oluşan bir sözlük bulunmaktadır. Her üç yazar da kitaplarında genellikle bölüm sonu değerlendirme sorularına ve hülasa başlığı altında bölümün özetine yer vermişlerdir.

Tüm kitaplar öğrencilerin taşıyabilecekleri kadar hafiftir. Kitap boyutlarında ise sınıf ve yaş seviyesinin dikkate alınmadığı görülmüştür.

Kitaplarda sınıf seviyelerine uygun puntoların kullanılmadığı, alt kademelerde daha büyük puntolu yazıların olması gerekirken tüm sınıf seviyelerinde aynı punto kullanıldığı görülmüştür.

İncelenen kitaplar içerik olarak ele alınarak, programda yer alan konu başlıkları ile ders kitaplarında yer alan konu başlıkları karşılaştırılmış ve ders kitaplarının içeriklerinin, öğretim programlarına uygun olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Fuad Münir'in devre-i mutavassıta 2. sınıf kitabında ve Satı Bey'in devre-i aliye 1. sınıf kitabındaki konu başlıkları incelenip ders müfredatında yer alan konuların karşılaştırıldığında bazı eksiklik ve farklılıkların olduğu görülmektedir. Diğer kitaplarda yer alan konular ders müfredatları ile uyumludur.

Fuad Münir'in Eşya Dersleri devre-i mutavassıta 2. sınıf kitabında, ders müfredatında yer alan "Her konu hakkında sağlık ve iktisat bilgisi" konusuna yer verilmemiştir. Satı Bey'in Durüs-i Eşya devre-i aliye 1. sınıf kitabında, ders müfredatında yer alan birçok konu bulunmazken, ders müfredatında yer almayan birçok konu bulunmaktadır. Fuad Münir'in Eşya Dersleri devre-i mutavassıta 2. sınıf kitabında eksik bulunan konuya kitapta bulunan diğer başlıklarda parça parça yer verilmesinden dolayı ders müfredatına uyumlu olduğu söylenebilir.

Genel olarak değerlendirildiğinde Satı Bey'in Durüs-i Eşya devre-i aliye 1. sınıf kitabı hariç tüm kitapların ders müfredatları ile uyumlu olduğu söylenebilir.

İncelenen tüm kitaplarda konu ile ilgili illüstrasyonlara yer verildiği görülmüştür. Dönemin koşulları çerçevesinde yer verilen illüstrasyonların tamamı siyah beyazdır. Kullanılan kağıdın, mürekkebin ve uygulanan baskı yönteminin kalitesine göre illüstrasyonların bazıları sorunsuz basılmışken bazılarında ise arka sayfadan görülme, net olmama gibi sorunlar mevcuttur.

İncelenen tüm kitaplarda illüstrasyonların sayfalara dağılımı eşit değildir. Bazı sayfalarda hiç illüstrasyon yer almadığı gibi bazı sayfalarda bir ya da birden fazla illüstrasyon yer almıştır. Kullanılan illüstrasyonların sayfada kapladığı alanlarda değişiklik göstermektedir.

Kitaplarda yer alan illüstrasyonların, dönemin baskı teknolojileri koşullarından kaynaklanan eksikleri olduğu da göz önünde bulundurularak; öğrencilerin ilgisini çekeceği, öğrencilerin konuyu anlamasına yardımcı olacağı ve somut olarak kavramasına imkân vereceği söylenebilir.



## Kaynaklar

- Ahunbay, A. Z. (1999) Mektep (Mimari), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19, İstanbul: ss. 7-8.
- Aksoy, Ö. (1968). *Osmanlı Devri Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir inceleme*. (Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık fakültesi.
- Akyıldız, A. (1993). Tanzimat Döneminde Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836 1856), İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Akyüz, Y. (1994). İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 5 (05), ss.1-47.
- Akyüz, Y. (2015). Türk eğitim tarihi, Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Aslan, E. (2010). Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Ders Kitapları. *Eğitim ve Bilim*, 35(158), ss. 215-231.
- Batır, B. (2007). *İkinci Meşrutiyetten Tevhid-i Tedrisat'a Türkiye'de ilköğretim*. (Doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Batır, B. (2014). Geleneksel Eğitimden Çağdaş Eğitime Türkiye'de İlköğretim (1908-1924). İstanbul: Milenyum Yayınları.
- Baştürk, M. (2008). Ders kitaplarının tarihçesi. Demirel, Ö., Kıroğlu, K. (Ed.). *Konu alanı ders kitabı incelemesi* içinde (ss. 13-36). Ankara: Pegem.
- Baysal, J. (1968). Osmanlı Türklerinin bastıkları kitaplar. İstanbul: Edebiyat Fakültesi.
- Baytal, Y. (2000). Tanzimat ve II Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*(11), ss. 23-32.
- Berker, A. (1945). Türkiye'de İlköğretim. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Berkes, N. (2012). Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bilim, C.Y. (1998). Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- Ceyhan, E., Yiğit, B. (2003). Konu alanı ders kitabı incelemesi. İstanbul: Anı.
- Çıkla, S. (2005 Ağustos-Eylül). Tanzimattan günümüze çocuk edebiyatı ve bazı öneriler. *Hece Aylık Dergi*, (104-105), 89-107.
- Demirel, Ö. (2017). Eğitimde program geliştirme kuramdan uygulamaya, Ankara: Pegem Akademi.
- Demirtaş, Z. (2007). “Osmanlı’da Sıbyan Mekteplerinin ve İlköğretimin Örgütlenmesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17,1, Elazığ, ss. 173-183.
- Duru, Kazım Nami. (1938). Kemalist Rejimde Öğretim ve Eğitim. Ankara: Kanaat Kitabevi.
- Erdoğan, A. (2009). *Çocuklara arkadaş dergisi*. (Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Ergin, O. N. (1977). *Türk Maarif Tarihi*. (C. 1-5). İstanbul: Eser Kültür Yayınları.
- Ergün, M. (1996). İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908 -1914). Ankara: Ocak Yayınları.
- Ergün, M. (2000). “Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme”. *Yeni Türkiye Osmanlı II (Toplum ve Ekonomi)*, Sayı 32, ss. 735-753.
- Gelişli, Y.(2002). Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü), *Türkler*, XV, ss. 35-43.
- Göktaş, Y., Gedik, N.T., Karoğlu, K.A., Çağıltay, K. (2009). Öğretim Teknolojilerinin Osmanlı İmparatorluğu Dönemindeki Tarihsel Gelişimi. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi* 24, ss. 81-92.
- Güçlü, N. (2001). Hayat bilgisi kitabının tasarımı. Küçükahmet, L. (Ed.). *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu hayat bilgisi 1-3 içinde* (ss. 19-25). Ankara: Nobel.
- Hakkı, İ. (1912). Talim ve Terbiyede İnkılab. İstanbul: Kitaphane-i İslam ve Askeri.
- Hızlı, M. (1999). *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri*, Bursa: Bursa Üniversitesi Basımevi.

- İşler, A.Ş. (2003, Kış). Yazılı ders materyallerinde illüstrasyon kullanımının yeri ve önemi. *Milli Eğitim Dergisi*, 157.
- Kaptan, A.Y., Kaptan, S.G. (2008). Ders kitaplarında görsel düzen. Demirel, Ö., Kıroğlu, K. (Ed.). *Konu alanı ders kitabı incelemesi* içinde (ss. 159-185). Ankara: Pegem.
- Kaptan, A.Y. (2008). Ders kitaplarında fiziki yapı. Demirel, Ö., Kıroğlu, K. (Ed.). *Konu alanı ders kitabı incelemesi* içinde (ss. 187-197). Ankara: Pegem.
- Karal, E.Z. (2003). *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*. (C. 7). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karal, E.Z. (2007a). *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri*. (C. 5). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karal, E.Z. (2007b). *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri (1856-1861)*. (C. 6). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karataş, S. (2003). Osmanlı Eğitim Sisteminde Batılılaşma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5,1. ss. 231-232.
- Kılıç, A., Seven, S. (2005). Konu alanı ders kitabı incelemesi. Ankara: Pegem.
- Kılıç, Z., Atasoy, B., Tertemiz, N., Şeren, M., Ercan, L. (2001). Öğretimde ders kitaplarının yeri, önemi ve genel özellikleri. Küçükahmet, L. (Ed.). *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu fen bilgisi 4-8* içinde (ss. 93-112). Ankara: Nobel.
- Koçer, H.A. (1992). *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kodaman, B. (1991). Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kodaman, B., Saydam, A. (1992). Tanzimat Devri Eğitim Sistemi, *150. Yılında Tanzimat, Ankara*, ss. 475-496.
- Lewis, B. (2015), *Modern Türkiye’nin Doğuşu*. (Boğaç Babür Turna, Çev.) 8. Baskı. Ankara:

Arkadaş Yayınevi.

Lütfi, A. (1290). *Lütfi Tarihi*. (C. 8). İstanbul.

Mahmud Cevat İbnü'ş-Şeyh Nafi. Maârif-i Umûmiye Nezâreti, Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı, Yay. haz. Tacettin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001.

Mekatib-i İptidaiye Ders Müredatı; Altı, Beş, Dört ve Üç Dershaneli ve Muallimli Mekteplere Mahsus. (1329). İstanbul: Matbaa-i Amire.

Mekatib-i İptidaiye Ders Müredatı; Bir ve İki Dershaneli ve Muallimli Mekteplere Mahsus. (1329). İstanbul: Matbaa-i Amire.

Mekatib-i İptidaiye-i Umumiye Talimatnamesi. (1331). İstanbul: Matbaa-i Amire.

Nejad, E. (1913, 1 Şubat). Müdafaa-ı Milliye ve Terbiye. Tasvir-i Efkar.

Nurdoğan, A. (2005). *Osmanlı modernleşme sürecinde ilköğretim*. (Doktora tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Oral, B. (2008). Ders kitaplarının öğretim programlarına uygunluğu. Demirel, Ö., Kiroğlu, K. (Ed.). *Konu alanı ders kitabı incelemesi* içinde (ss. 81-104). Ankara: Pegem.

Sabit, S. (1870). Rehnümâ-yı Muallimîn. Sıbyan Mekteplerine Mahsûs Usul-i Tedrisiyye. İstanbul: Darü't-Tıbaatü'l-âmire

Sakaoğlu, N. (1991). Osmanlı eğitim tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları.

Selçuk, M., Düzbakar, Ö. (2018). II. Meşrutiyet dönemi ilköğretim fen bilgisi ders kitaplarının fiziksel özellikler açısından incelenmesi. H. Gür ve H. Şahan (Ed.), Uluslararası Necatibey Eğitim ve Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi bildiri tam metin kitabı Cilt I. içinde (ss.339-356). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi.

Şerif, A. Anadolu'da Tanin, Hazırlayan: Mehmed Çetin Börekçi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.

Şimşek, H. (2002). *Tanzimat ve mutlakiyet dönemi çocuk dergilerinin eğitim açısından incelenmesi*. (Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

Takvim-i Vekayi , No: 1217, 25 Muharrem 1287.

Taşradan Kitap ve Malûmat İsteyenler. *Milli Talim ve Terbiye Cemiyet-i Mecmuası*, Mart 1334, Sayı:3, ss. 61.

Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı. (1329). İstanbul: Matbaa-i Amire.

Tertemiz, N., Ercan, L., Kayabaşı, Y. (2011). Ders kitabı ve eğitimdeki önemi. Küçükahmet, L. (Ed.). *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu* içinde (ss. 33-66). Ankara: Nobel.

Tosunoğlu, M., Arslan, M.M., Karakuş, İ. (2001). *Konu alanı ders kitabı inceleme*. Ankara: Anıttepe.

Tunç, T., Tuğluoğlu, F. (2013). 1926 Müfredatına göre yazılan eşya dersleri kitaplarının eğitsel ve görsel tasarım yönünden analizi. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 10(1), ss. 79-101.

Tüccarzade İbrahim Hilmi. (1329). *Maarifimiz ve Sevet-i İlmiyemiz, Felaketlerimizin Esbabı*. İstanbul: Kitaphane-i İslam ve Askeri.

Türkçe sözlük (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu

Unat, R. F. (1964). *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Uyanık, E. (2006). *Modernleşme Döneminde Türk Aydınının Eğitime Bakışı* (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Ünsal, Y. (2005). Biçim, dil ve anlatım. Yağbasan, R. (Ed.). *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu – fizik* içinde (ss. 1-18). Ankara: Gazi.

Ünsal, Y., Güneş, B. (2003). İlköğretim 6. Sınıf Fen Bilgisi Ders Kitabının Fizik Konuları Yönünden İncelenmesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(3), ss. 115-130.

Ürekli, F. (2002). Tanzimat dönemi Osmanlı eğitim sistemi ve kurumları. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 382-406.

Yılmaz, Ş. (2009). *Osmanlıdan cumhuriyete sıbyan mekteplerinde yenilik ve gelişmeler*. (Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi.

### **Fen Bilgisi Ders Kitapları**

Abdölfeyyaz Tevfik. (1330). Yeni malumat-ı fenniye. İstanbul: Kanaat Matbaası.

Ali Nizama. (1309). Dürus-ı şetta. İstanbul: Karabet Matbaası.

Ali Rıza. (1316). Kızlara mahsus malumat-ı nafia - dürus-ı eşya birinci sene. İstanbul:  
Karabet Matbaası.

Ali Rıza. (1315). Kızlara mahsus malumat-ı nafia - dürus-ı eşya ikinci sene (1. Baskı).  
İstanbul: Karabet Matbaası.

Ali Rıza. (1315). Kızlara mahsus malumat-ı nafia - dürus-ı eşya üçüncü sene (1. Baskı).  
İstanbul: Karabet Matbaası.

Ali Rıza. (1316). Kızlara mahsus malumat-ı nafia - dürus-ı eşya dördüncü sene (1. Baskı).  
İstanbul: Karabet Matbaası.

Ali Rıza. (1316). Kızlara mahsus malumat-ı nafia - dürus-ı eşya beşinci sene (1. Baskı).  
İstanbul: Karabet Matbaası.

Ali Rıza. (1316). Kızlara mahsus malumat-ı nafia - dürus-ı eşya altıncı sene (1. Baskı).  
İstanbul: Karabet Matbaası.

Ebul Muhsin Kemal. (1333). Yeni usul eşya dersleri devre-i ula 1. sınıf. İstanbul:

Ebul Muhsin Kemal. (1337). Yeni usul eşya dersleri devre-i ula 2. sınıf. İstanbul: Tefeyyüz  
Kitabhanesi.

Ebul Muhsin Kemal. (1335). Yeni usul eşya dersleri devre-i mutavassıta 1. sınıf. İstanbul:

Ebul Muhsin Kemal. (1333). Yeni usul eşya dersleri devre-i mutavassıta 2. sınıf. İstanbul:  
Şirketi Mürettibiye Matbaası.

Ebul Muhsin Kemal. (1333). Yeni usul eşya dersleri devre-i aliye 1. sınıf. İstanbul: Şirketi  
Mürettibiye Matbaası.

Ebul Muhsin Kemal. (1338). Yeni usul eşya dersleri devre-i aliye 2. sınıf. İstanbul: Tefeyyüz  
Kitabhanesi.

- Fuad Münir. (1339). Eşya dersleri devre-i ula 2. sene. İstanbul: İbrahim Hilmi.
- Fuad Münir. (1331). Eşya dersleri devre-i mutavassıta 1. sene. İstanbul: Kitabhane-i Askeri.
- Fuad Münir. Eşya dersleri devre-i mutavassıta 2. sene.
- Fuad Münir. (1334). Eşya dersleri devre-i aliye 1. sene. İstanbul: Kitabhane-i Askeri.
- Fuad Münir. (1332). Eşya dersleri devre-i aliye 2. sene. İstanbul: Kitabhane-i Askeri.
- İbnül Ali. (1328). malumat-ı nafia durüs-i eşya. İstanbul: Artin Asaduryan ve Mahdumları.
- İsmail Cenani. (1313). İlmi eşya birinci kısım. İstanbul: Karabet Matbaası.
- İsmail Cenani. (1314). İlmi eşya ikinci kısım. İstanbul: Karabet Matbaası.
- İsmail Cenani. (1314). İlmi eşya üçüncü kısım. İstanbul: Karabet Matbaası.
- İsmail Naili. (1326). İlmi eşya yahud dürüs-ı eşya. İstanbul: Karabet Matbaası.
- Mahmud Ekrem. (1339). Yeni dürüs-ı eşya devre-i ula 2. İstanbul: Kanaat Matbaası.
- Mahmud Ekrem. (1339). Yeni dürüs-ı eşya devre-i mutavssıta 2. İstanbul: İkdam Matbaası.
- Mahmud Ekrem. (1339). yeni dürüs-ı eşya devre-i aliye 2. istanbul: kanaat matbaası.
- Mehmed Asım, Ahmed Cevad. (1332). Eşya ve ziraat dersleri devre-i ula birinci sene.  
İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Mehmed Asım, Ahmed Cevad. (1332). Eşya ve ziraat dersleri devre-i ula ikinci sene.  
İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Mehmed Asım, Ahmed Cevad. (1333). Eşya ve ziraat dersleri devre-i mutavassıta birinci sene. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Mehmed Asım, Ahmed Cevad. (1338). Eşya ve ziraat dersleri devre-i mutavassıta ikinci sene.  
İstanbul: Tüccarzade İbrahim Hilmi.
- Mehmed Asım, Ahmed Cevad. (1338). Eşya ve ziraat dersleri devre-i aliye birinci sene.  
İstanbul: Tüccarzade İbrahim Hilmi.
- Mehmed Asım, Ahmed Cevad. (1337). Eşya ve ziraat dersleri devre-i aliye ikinci sene.  
İstanbul: Kitaphane-i İslam ve Askeri.
- Salihpaşazade Mazhar. (1312). Malumat-ı Fenniye ve Hıfzısıhha. İstanbul: Karabet Matbaası.
- Satı. (1328). Dürüs-ı eşya birinci kısım. İstanbul: Kitabhane-i İslam ve Askeri.
- Satı. (1327). Dürüs-ı eşya ikinci kısım. İstanbul: İbrahim Hilmi.

## Ekler

### Ek 1: Tablo 20

*Ebul Muhsin Kemal'in Yeni Usul Eşya Dersleri devre-i ula 1. sınıf kitabında yer alan konu başlıkları ile ders müfredatında yer alan konuların karşılaştırılması*

Ders Müfredatı	Kitapta Yer Alan Konu Başlıkları
Vücutun duyu organları: bu organlarla yapılan hareketler, bunlara ait sağlık tavsiyeleri.	Vücutun dış aksamına dair sağlık nasihatları.
Elbiseler: elbiselerin nelerden yapıldığı ve temizliği.	Elbise hakkında inceleme ve konuşma: Yün, pamuk ipek, keten-kenevir, elbisenin temizliği.
Mektep ve derslane: bunların bölümleri, mektep eşyaları, mektepte yapılan şeyler.	Mektep ve derslane hakkında gözlem ve konuşmalar,
<i>[Ev ile mektep arasındaki eşyalar: sokak, meydan, cadde, sokaklarda görülen insanlar, satıcılar, arabalar, tramvaylar, dükkân ve mağazalar.]</i>	Ev ile mektep arasındaki eşya üzerine gözlem ve konuşmalar.
Bitkiler: çiçek, otlar, sebzeler, ağaçlar, mevsimine göre meyveler.	Nebatat hakkında konuşma ve gözlemler: Çiçekler, Otlar, Sebzeler, Ağaçlar, Nebatat hakkında konuşma ve gözlemler, çiçekler, otlar, sebzeler, ağaçlar-meyveler, meyve ağaçları.
Hayvanlar: kedi, köpek, tavuk, horoz, hindi, ördek, koyun, kuzu, keçi, at, deve, merkep, katır, kanarya, güvercin, kırlangıç, kelebek, böcekler.	Hayvanat hakkında gözlem ve konuşmalar, kedi, köpek, tavuk, horoz, hindi, ördek, koyun, keçi, at, deve, eşek, katır, kanarya, güvercin, kırlangıç, kelebek, balıklar.
<i>[Yemekler: gıda maddeleri, ekmek, et, süt, tereyağı, yemek takımları, yemek pişirme ve yemek pişirme aletleri, yemek yemenin sebebi, yemek yemenin yöntemi.]</i>	Yemekler hakkında inceleme ve konuşmalar, ekmek, et, süt, tereyağı, yemek takımları, mutfak aletleri, niçin yemek yenir, nasıl yemek yemelidir.



**Ek 2: Tablo 21**

*Ebul Muhsin Kemal'in Yeni Usul Eşya Dersleri devre-i ula 2. sınıf kitabında yer alan konu başlıkları ile ders müfredatında yer alan konuların karşılaştırılması*

<b>Ders Müfredatı</b>	<b>Kitapta Yer Alan Konu Başlıkları</b>
Bitkiler: çiçek, otlar, sebzeler, ağaçlar, mevsimine göre meyveler.	Nebatat hakkında konuşma ve gözlemler: Çiçekler, Otlar, Sebzeler, Ağaçlar, Meyveler.
Hayvanlar: evcil hayvanlar, kuşlar, yabani hayvanlar.	Hayvanat hakkında gözlem ve konuşmalar- evcil hayvanlar: Öküz, keçi, at, eşek, katır, koyun-kuzu, çoban köpeği, kuşlar, Vahşi Hayvanlar, tavşan, geyik ve karaca, kunduz, su samuru, tilki, aslan, kaplan, kurt, çakal, ayı, balıklar.
Madenler: taşlar, demir, bakır gibi madenler.	Madenler hakkında gözlem ve konuşmalar, taşlar, demir, bakır, kalay, kurşun, sanayi hakkında gözlem ve konuşmalar.
Sanayi: terziler, dokumacılar, demirciler, tenekeçiler, kunduracılar, dülgerler, marangozlar, bahçıvanlar, çobanlar, fırıncılar vs.	Dokumacılık, demircilik, tenekeçilik, kunduracılar, dülgerler, marangozlar, bakırcılar, çobanlar, fırıncılar.
Tabiat olayları: gece, gündüz, kış, yaz, bahar, sonbahar, yağmur, kar, buz, yıldırım, şimşek.	Tabiat hadiseleri hakkında gözlem ve konuşmalar, gece ve gündüz, mevsimler, yağmur, kar ve buz, şimşek ve yıldırım.
<i>[Çevre ve yöre: mektebin çevresinde görülen binalar, camiler, mescitler, denizler, dağlar, nehirler, adalar, burunlar, körfezler, boğazlar, tepeler, yaylalar, vadiler.]</i>	Yeryüzünün girinti ve çıkıntıları, denizler, burunlar-körfezler, boğazlar-adalar.

**Ek 3: Tablo 22**

*Fuad Münir'in Eşya Dersleri devre-i ula 2. sınıf kitabında yer alan konu başlıkları ile ders müfredatında yer alan konuların karşılaştırılması*

<b>Ders Müfredatı</b>	<b>Kitapta Yer Alan Konu Başlıkları</b>
Bitkiler: çiçek, otlar, sebzeler, ağaçlar, mevsimine göre meyveler.	Bitkiler.
Hayvanlar: evcil hayvanlar, kuşlar, yabani hayvanlar.	Hayvanlar, hayvanlar, evcil ve yabani hayvanlar, aslan-kaplan-kurt-ayı, fil-maymun-tilki-sırtlan, yılan-gergedan, kuşlar, balıklar.
Madenler: taşlar, demir, bakır gibi madenler.	Madenler.
Sanayi: terziler, dokumacılar, demirciler, tenekeçiler, kunduracılar, dülgerler, marangozlar, bahçıvanlar, çobanlar, fırıncılar vs.	Sanayi hakkında gözlemler
Tabiat olayları: gece, gündüz, kış, yaz, bahar, sonbahar, yağmur, kar, buz, yıldırım, şimşek.	Tabiat olayları.
<i>[Çevre ve yöre: mektebin çevresinde görülen binalar, camiler, mescitler, denizler, dağlar, nehirler, adalar, burunlar, körfezler, boğazlar, tepeler, yaylalar, vadiler.]</i>	Yeryüzü şekilleri.

**Ek 4: Tablo 23**

*Ebul Muhsin Kemal'in Yeni Usul Eşya Dersleri devre-i mutavassıta 1. sınıf kitabında yer alan konu başlıkları ile ders müfredatında yer alan konuların karşılaştırılması*

<b>Ders Müfredatı</b>	<b>Kitapta Yer Alan Konu Başlıkları</b>
Mesken: iç ve dış yapıları, inşaatları ve yıkıcı etkenleri.	Mesken, bir evin inşasına yarayan taşlar, diğer inşaat malzemeleri, bir ev temeller üzerine yapılır, bir evin temelleri nasıl yapılır, bir evin temel duvarları hangi taşlarla yapılır, bir evin duvarları nasıl yapılır, kereste, bir ev nasıl örtülür, oluklar, sıva, odaların zemini neyle döşenir, kapılar-pencereler-camlar, boya, bir evi yapmaya hizmet edenler.
Aydınlanma araçları: mum, lamba, hava gazı, elektrik.	Aydınlatma araçları, yağ mumu, yağ mumu nasıl yapılır, yağ mumunun mahsurları, isparmaçet ve faydaları, isparmaçet mumu neyle yapılır, balmumu, balmumu nereden elde edilir, bal mumu nasıl elde edilir, saf balmumu, balmumundan mum nasıl yapılır, yağ kandilleri, lamba, hava gazı, hava gazı nasıl elde edilir, elektrik.
Isınma araçları: ocak, mangal, soba ve parçaları: kapak, boru, kürek, maşa, kül, duman, alev, odun, kömür, maden kömürü, termometre.	Isıtma araçları, ocak, mangal, odun kömürü, soba, maden kömürü, köruk, maşa, kürek, termometre.
<i>[Çiftçilik: çiftçi, tarla, sapan, düğen, tırpan, tohum, öküz, harman yeri, hasat, demet, arpa, buğday, yulaf, çavdar, nohut, bakla, mısır, ambar, saman, kepek, başak, sap, keten, kenevir, gübre, kimyasal gübreler, değirmen.]</i>	Çiftçilik, gübre-sanayi gübreleri, değirmen, kepek.
Madencilik: madenler, maden kuyuları, işçi hayatı, madenci feneri, kazma, çekiç, tulumba, maden ocakları, madenlerin çıkarılması.	Madencilik.
Avcılık: avcı, avcılara ait silahlar, muhtelif avlar hakkında dersler, bildircin, karaca, geyik, aslan, kaplan, fil avcılıkları, av köpekleri, balıklar, balık kurutmak ve kurmak.	Avcılık, keklik, bildircin, sülün, yaban ördeği, tavşan, karaca, aslan, kaplan, fil, av köpekleri, balıklar, balık kurutmak, balık kurmak.
Evcil ve yabani hayvanlar hakkında bilgiler.	Evcil ve vahşi hayvanlar, tavukçuluk, arıcılık, ipek böcekçiliği, haralar.
<i>[Bitkiler, ağaçlar ve meyveler: sebze ve meyve kurutmak, konserveler, reçeller, şuruplar, ormanlar, orman mahsulleri ve faydaları.]</i>	Sebze ve meyve kurutmak, konserveler, reçeller-şuruplar, ormanlar-mahsülleri-faydaları.

**Ek 5: Tablo 24**

*Fuad Münir'in Eşya Dersleri devre-i mutavassıta 1. sınıf kitabında yer alan konu başlıkları ile ders müfredatında yer alan konuların karşılaştırılması*

<b>Ders Müfredatı</b>	<b>Kitapta Yer Alan Konu Başlıkları</b>
Mesken: iç ve dış yapıları, inşaatları ve yıkıcı etkenleri.	Mesken, iç ve dış aksamlar.
Aydınlanma araçları: mum, lamba, hava gazı, elektrik.	Aydınlatma araçları
Isınma araçları: ocak, mangal, soba ve parçaları: kapak, boru, kürek, maşa, kül, duman, alev, odun, kömür, maden kömürü, termometre.	Isınma araçları
<i>[Çiftçilik: çiftçi, tarla, sapan, düğen, tırpan, tohum, öküz, harman yeri, hasat, demet, arpa, buğday, yulaf, çavdar, nohut, bakla, mısır, ambar, saman, kepek, başak, sap, keten, kenevir, gübre, kimyasal gübreler, değirmen.]</i>	Çiftçilik
Madencilik: madenler, maden kuyuları, işçi hayatı, madenci feneri, kazma, çekiç, tulumba, maden ocakları, madenlerin çıkarılması.	Madencilik
Avcılık: avcı, avcılara ait silahlar, muhtelif avlar hakkında dersler, bildircin, karaca, geyik, aslan, kaplan, fil avcılıkları, av köpekleri, balıklar, balık kurutmak ve kurmak.	Avcılık, çeşitli avlar hakkında bilgiler, av köpekleri, balıklar.
Evcil ve yabani hayvanlar hakkında bilgiler.	Evcil ve yabani hayvanlar hakkında bilgiler, arıcılık, ipek böcekçiliği, haralar.
<i>[Bitkiler, ağaçlar ve meyveler: sebze ve meyve kurutmak, konserveler, reçeller, şuruplar, ormanlar, orman mahsulleri ve faydaları.]</i>	Bitkiler, ağaçlar ve meyveler, ormanlar, mahsulleri ve faydaları.

**Ek 6: Tablo 25**

*Ebul Muhsin Kemal'in Yeni Usul Eşya Dersleri mutavassıta 2. sınıf kitabında yer alan konu başlıkları ile ders müfredatında yer alan konuların karşılaştırılması*

<b>Ders Müfredatı</b>	<b>Kitapta Yer Alan Konu Başlıkları</b>
Bitkiler, hayvanlar, madenler arasında karşılaştırma	Varlıkların üç sınıfı
Cisimlerin halleri: katı, sıvı, gaz, katılaşma, erime, buharlaşma, kar, yağmur, havanın ölçülmesi ve basıncı.	Cisimlerin halleri, cisimlerin 3 hali, katılar, sıvılar, hava ve gazlar, cismin hallerinin değişimi, havanın içeriği, havanın rengi, sıcak hava-soğuk hava- havanın ağırlığı ve basıncı, havanın basıncı, havaya dair sağlık bilgileri, su, suyun ağırlığı, yağmur ve kar, sis, çığ ve kırağı, suyun döngüsü, suya dair sağlık bilgileri.
Meskenler ve inşa usulleri: inşaat malzemeleri, çekül, tesviye, taş ve tuğla, manivela, ahşap, demir, çivi, kireç, sıva, iptidai meskenler.	Meskenler ve inşaat usülleri – inşaat malzemeleri, çekül, tesviye, taş ve tuğla, manivela, ahşap, demir ve çivi, kireç-sıva-çimento, iptidai meskenler, meskenlere dair sağlık bilgileri.
Isınma ve aydınlanma araçları: ateş, ışık, yanma, tutuşma, yakacaklar, odun, kömür, tezekler, maden kömürleri, kok kömürleri, rüzgârlar, rüzgârların etkisi, ışık-aydınlanma araçları, meşaleler, kandiller, lambalar, mumlar, havagazı.	Isınma ve aydınlatma araçları-ateş ve ışık, tutuşma ve yanma, ısınma araçları, ocak ve soba havayı çekerler, yakılanlar, kömür, tezekler, maden kömürü, kerpiç kömürü, rüzgarlar, rüzgarlar cereyan havadan ibarettir, rüzgarların etkisi, alevler, aydınlatma araçları.
[Gıdalar: gıdaların faydaları, ekmek, süt, yağ, yiyeceklerin muhafazası, tuz, tuzun faydası, tuzun önemi ve üretimi.]	Gıdalar, gıdaların hizmetleri, gıdaların türleri, ekmek, süt-yap-peynir, yiyeceklerin muhafazası, tuz.
Her konu hakkında sağlık ve iktisat bilgisi	Ateş ve sıcaklık hakkında sağlık bilgileri, ışık hakkında sağlık bilgileri, gıdalara dair sağlık bilgileri, gıdalara dair sağlık tavsiyeleri.

**Ek 7: Tablo 26**

*Fuad Münir'in Eşya Dersleri devre-i mutavassıta 2. sınıf kitabında yer alan konu başlıkları ile ders müfredatında yer alan konuların karşılaştırılması*

<b>Ders Müfredatı</b>	<b>Kitapta Yer Alan Konu Başlıkları</b>
Bitkiler, hayvanlar, madenler arasında karşılaştırma	Bitkiler-hayvanlar-madenler arasında mukayese, ağaç, kedi, taş.
Cisimlerin halleri: katı, sıvı, gaz, katılaşma, erime, buharlaşma, kar, yağmur, havanın ölçülmesi ve basıncı.	Cisimlerin halleri, katılar ve sıvılar, hava ve gazlar, erime ve donma, buharlaşma, yağmur ve kar, havanın ağırlığı ve basıncı.
Meskenler ve inşa usulleri: inşaat malzemeleri, çekül, tesviye, taş ve tuğla, manivela, ahşap, demir, çivi, kireç, sıva, iptidai meskenler.	Meskenler ve inşaat usulleri, inşaat malzemeleri, çekül, tesviye, taş ve tuğla, manivela, ahşap, çivi ve demir, kireç ve sıva, iptidai meskenler.
Isınma ve aydınlanma araçları: ateş, ışık, yanma, tutuşma, yakacaklar, odun, kömür, tezekler, maden kömürleri, kok kömürleri, rüzgârlar, rüzgârların etkisi, ışık-aydınlanma araçları, meşaleler, kandiller, lambalar, mumlar, havagazı.	Isınma ve aydınlatma araçları, ateş ve ışık, alevlenme ve tutuşma, yakacak, rüzgarlar, rüzgarın tesiri, alev, aydınlatma araçları.
[Gıdalar: gıdaların faydaları, ekmek, süt, yağ, yiyeceklerin muhafazası, tuz, tuzun faydası, tuzun önemi ve üretimi.]	Gıdalar, gıdaların hizmetleri, ekmek, süt ve yağ, yiyeceklerin muhafazası, tuz.
Her konu hakkında sağlık ve iktisat bilgisi	-----

**Ek 8: Tablo 27**

*Ebul Muhsin Kemal'in Yeni Usul Eşya Dersleri devre-i aliye 1. sınıf kitabında yer alan konu başlıkları ile ders müfredatında yer alan konuların karşılaştırılması*

<b>Ders Müfredatı</b>	<b>Kitapta Yer Alan Konu Başlıkları</b>
Elbiseler: meşin, pösteki, dokuma malzemeleri, yün, ipek, keten, kenevir, iplik, dokuma.	Giyecekler, giyecekler hakkında sağlık bilgileri, dokuma malzemeleri, bitkilerden elde edilen dokumalar, pamuk, keten, kenevir, halfa, iplik, dokuma.
Kâğıt ve kitap: kâğıt ve matbaada imali	Kağıt ve kitap, kağıt, kitap ve matbaa.
Nakliye araçları: karada, denizde, nehirlerde nakliye	Nakliye araçları-karada, suda ve havada, havada.
Hayvanlar, bitkiler ve madenler arasındaki farklar.	Üç malzeme
Madencilik, avcılık, çiftçilik: her birinin değeriyle olan ilişkisi, her birinin önemi.	Madencilik-avcılık-çiftçilik
İnsan: Nasıl hareket ediyoruz? Kol ve bacak kemikleri, kol ve bacak hareketleri, eklemler, eklemlerin çıkması, kol ve bacak kasları, hareket ve idmanın fayda ve önemi, gövde ve baş kemikleri, kemiklerin hayatı ve sıhhati, iyi ve kötü vaziyetlerin kemiklere olan etkisi.	İnsan, nasıl hareket ediyoruz, kol-bacak kemikleri, bacak, kol ve bacak hareketleri, kolun hareketleri, bacak hareketleri, eklemler, eklemlerin çıkması, kol ve bacak kasları, hareket ve idmanın faydaları, gövde ve baş kemikleri, omurlar, gövde ve baş kemiklerinin hareketleri, iskelet, kemiklerin sıhhati, kemiklerin şekilleri, kemiklerin ömrü, vaziyetlerin kemiklere olan etkisi.
Nasıl besleniyoruz? Ağız, boğaz, dişler, dişlerin sıhhati, çene kemiğinin hareketleri, dişlerin etkisi, lokmanın oluşumu ve yemek borusu, sindirim, yemeklerin hareketi, ağızda, midede ve bağırsaklarda sindirim, emilim, yemek hakkında sağlık bilgileri.	Nasıl besleniyoruz, ağız ve boğaz, ağız, dişler, süt dişleri, dişlerin sağlığı, çene kemiklerinin hareketleri, dişlerin etkisi, lokmanın oluşumu-yutma-salya, yutma, sindirim borusu, boğaz, sindirim aygıtı, sindirim, ağızda, midede, bağırsaklarda, sindirim, emilim, boşaltım, beslenme hakkında sağlık bilgileri.
Nasıl solunum yapıyoruz? Soluk alma ve verme, diyafram, havanın dönüşümü, solunum hakkınsa sağlık bilgileri, dolaşım, kan damarları, kalp hareketleri, nabız, atar damarlar, toplardamarlar, kanın dolaşımı, büyük ve küçük dolaşım, kırmızı kan, siyah kan, dolaşım hakkınsa sağlık bilgileri.	Nasıl solunum yapıyoruz, nefes alam ve verme, solunum organı, diyafram, akciğerler, havanın dolaşımı, iç sıcaklık, solunum hakkında sağlık bilgileri, dolaşım, kan, damarlar, kalp, damarların kalp ile ilişkisi, atardamar, kılcal damarlar, kanın vücutta dolaşması, dolaşımında kalbin vazifesi, kılcal damarların vazifesi, kılcal damarların ve toplardamarların vazifesi, yürek çarpıntısı ve nabız, büyük ve küçük dolaşım, kanın hizmeti, dolaşım hakkında sağlık bilgisi.
Nasıl hissediyoruz? Duygular, sinir sistemi, sinir sisteminin hizmetleri, sinir sistemi hakkında sağlık bilgileri.	Nasıl hissediyoruz, bütün sinirler, bütün sinirlerin hizmeti, duyu organları, bütün sinir organları hakkında sağlık bilgileri.

**Ek 9: Tablo 28**

*Fuad Münir'in Eşya Dersleri devre-i aliye 1. sınıf kitabında yer alan konu başlıkları ile ders müfredatında yer alan konuların karşılaştırılması*

<b>Ders Müfredatı</b>	<b>Kitapta Yer Alan Konu Başlıkları</b>
Elbiseler: meşin, pösteki, dokuma malzemeleri, yün, ipek, keten, kenevir, iplik, dokuma.	Elbiseler: 1-Meşin ve pösteki, 2- Tabaklama, 3- Dokuma malzemeleri, 4- İplik ve dokuma,
Kâğıt ve kitap: kâğıt ve matbaada imali	Kağıt ve kitap: 1- Kağıt, 2- Matbaa
Nakliye araçları: karada, denizde, nehirlerde nakliye	Nakliye araçları: 1- Karada nakliye, 2- Denizde nakliye, 3- Nehirlerde nakliye.
Hayvanlar, bitkiler ve madenler arasındaki farklar.	Hayvanlar, bitkiler ve maden arasındaki farklar
Madencilik, avcılık, çiftçilik: her birinin diğeriyle olan ilişkisi, her birinin önemi.	Madencilik-avcılık-çiftçilik
İnsan: Nasıl hareket ediyoruz? Kol ve bacak kemikleri, kol ve bacak hareketleri, eklemler, eklemlerin çıkması, kol ve bacak kasları, hareket ve idmanın fayda ve önemi, gövde ve baş kemikleri, kemiklerin hayatı ve sıhhati, iyi ve kötü vaziyetlerin kemiklere olan etkisi.	İnsan: Nasıl hareket ediyoruz, 1- Kol ve bacak kemikleri, 2- El ve bacak hareketleri, 3- Eklemler, 4- Eklemlerin çıkması, 5- Kol ve bacak azaları, 6- Hareket ve idmanın fayda ve önemi, 7- Gövde ve baş kemikleri, 8- Omurlar, 9- Kemiklerin sıhhati, 10- Kemiklerin ömrü, 11- İyi ve kötü vaziyetlerin kemiklere etkisi, 12- İskelet sistemi hareketi.
Nasıl besleniyoruz? Ağız, boğaz, dişler, dişlerin sıhhati, çene kemiğinin hareketleri, dişlerin etkisi, lokmanın oluşumu ve yemek borusu, sindirim, yemeklerin hareketi, ağızda, midede ve bağırsaklarda sindirim, emilim, yemek hakkında sağlık bilgileri.	Nasıl besleniyoruz? 1- Ağız ve boğaz, 2- Yemek Borusu, 3- Sindirim, 4-Beslenme hakkında sağlık bilgileri.
Nasıl solunum yapıyoruz? Soluk alma ve verme, diyafram, havanın dönüşümü, solunum hakkısa sağlık bilgileri, dolaşım, kan damarları, kalp hareketleri, nabız, atar damarlar, toplardamarlar, kanın dolaşımı, büyük ve küçük dolaşım, kırmızı kan, siyah kan, dolaşım hakkısa sağlık bilgileri.	Nasıl teneffüs ediyoruz? Dolaşım
Nasıl hissediyoruz? Duygular, sinir sistemi, sinir sisteminin hizmetleri, sinir sistemi hakkında sağlık bilgileri.	Nasıl Hissediyoruz?



**Ek 10:** Tablo 29

*Satı Bey'in Durüs-i Eşya devre-i aliye 1. sınıf kitabında yer alan konu başlıkları ile ders müfredatında yer alan konuların karşılaştırılması*

<b>Ders Müfredatı</b>	<b>Kitapta Yer Alan Konu Başlıkları</b>
Elbiseler: meşin, pösteki, dokuma malzemeleri, yün, ipek, keten, kenevir, iplik, dokuma.	Dokuma, 1- Meşin ve pösteki, 2- Dokuma malzemeleri, 3- İplik ve dokuma
Kâğıt ve kitap: kâğıt ve matbaada imali	Kağıt ve kitap, 1- Kağıt, 2- Kitap
Nakliye araçları: karada, denizde, nehirlerde nakliye	Nakliye araçları.
Hayvanlar, bitkiler ve madenler arasındaki farklar.	-----
Madencilik, avcılık, çiftçilik: her birinin diğeriyle olan ilişkisi, her birinin önemi.	-----
İnsan: Nasıl hareket ediyoruz? Kol ve bacak kemikleri, kol ve bacak hareketleri, eklemler, eklemlerin çıkması, kol ve bacak kasları, hareket ve idmanın fayda ve önemi, gövde ve baş kemikleri, kemiklerin hayatı ve sıhhati, iyi ve kötü vaziyetlerin kemiklere olan etkisi.	-----
Nasıl besleniyoruz? Ağız, boğaz, dişler, dişlerin sıhhati, çene kemiğinin hareketleri, dişlerin etkisi, lokmanın oluşumu ve yemek borusu, sindirim, yemeklerin hareketi, ağızda, midede ve bağırsaklarda sindirim, emilim, yemek hakkında sağlık bilgileri.	-----
Nasıl solunum yapıyoruz? Soluk alma ve verme, diyafram, havanın dönüşümü, solunum hakkısa sağlık bilgileri, dolaşım, kan damarları, kalp hareketleri, nabız, atar damarlar, toplardamarlar, kanın dolaşımı, büyük ve küçük dolaşım, kırmızı kan, siyah kan, dolaşım hakkısa sağlık bilgileri.	-----
Nasıl hissediyoruz? Duygular, sinir sistemi, sinir sisteminin hizmetleri, sinir sistemi hakkında sağlık bilgileri.	-----

**Ek 11: Tablo 30**

*Ebul Muhsin Kemal'in Yeni Usul Eşya Dersleri devre-i aliye 2. sınıf kitabında yer alan konu başlıkları ile ders müfredatında yer alan konuların karşılaştırılması*

<b>Ders Müfredatı</b>	<b>Kitapta Yer Alan Konu Başlıkları</b>
Hayvanlar: köpek, kedi, koyun, sığır, at ve eşek, kurt, aslan, ayı, deve, fil, tavşan, ördek, leylek, balıklar, kurbağa, kertenkele, yılan, arı, çekirge, kelebek, örümcek, ıstakoz, solucan, salyongoz, sünger.	Hayvanat hakkında inceleme, et yiyen örnekleri, köpek, kedi, kurt, tilki, aslan, ayı, ot yiyen ve geviş getiren örnekleri, koyun, sığır, deve, ot yiyen ve geviş getiremeyen örnekleri, at, eşek, katır, fil, ot yiyen ve kemirici hayvan örnekleri, tavşan, böcek yiyen hayvan örnekleri, kirpi, yarası, kuşlar, tavuk zümresinden olan hayvanlara örnekler, tavuk, ördek, şahin, serçe, leylek, papağan, balıklar, kurbağa, yerde sürünen hayvanlar, kertenkele, yılan, böcek örnekleri, arı, çekirge, kelebek, örümcek, ıstakoz, solucan, salyangoz, sünger,
Bitkiler: bitkilerin organları, beslenmesi ve solunumu.	Bitkiler, bitkiler hakkında inceleme, bitkilerin başlıca azaları, kök, sap, yapraklar, bitkilerin teneffüsü, filizlenme-çimlenme, beslenmesi-bir bitki nasıl beslenir, çiçekler.
Tabiat bilimlerinin prensipleri: sıvıların basıncı, su cenderesi, sıvıların ölçülmesi, artezyen kuyuları, Arşimed kanunu ve uygulanması.	Tabiat bilimlerinin prensipleri, sıvıların basıncı, su cenderesi, sıvıların basıncı, sıvıların dengesi, artezyen kuyuları, su tesviyesi, tesviye çubuğu, Arşimet kanunu ve tatbikatı.
Havanın basıncı, barometreler, balonlar, sifon, tulumbalar.	Havanın basıncı, barometreler, balonlar, uçaklar, hava yolculuğunun tehlikesi, sifon, tulumbalar, emme ve basma tulumbalar.
Hararet, hararetin etkisi, buhar, buhar makinaları.	Isı, ısının etkisi, termometre ve nem, buhar, buhar makinaları.
<i>[Işık: ışığın yayılması, ışığın yansımaları, mercekler, karanlık ortam, fotoğraf.]</i>	Işık, ışığın yayılması, ışığın yansımaları, ışığın kırılması, mercekler, karanlık ortam, fotoğraf, sinematograf.
Elektrik, elektriğin nakli, artı ve eksi kutuplar, elektriğin çekimi ve muhafazası, elektrik kıvılcımı, şimşek, yıldırım, paratoner.	Elektrik, elektriğin nakli, artı ve eksi elektrik, elektrik kıvılcımları, şimşek ve yıldırım, paratoner, elektrik makinaları ve uygulamaları, elektrik uygulamaları, aydınlatma ve ısıtma elektriği, telgraf elektriği, telefon.

**Ek 12:** Tablo 31

*Fuad Münir'in Eşya Dersleri devre-i aliye 2. sınıf kitabında yer alan konu başlıkları ile ders müfredatında yer alan konuların karşılaştırılması*

<b>Ders Müfredatı</b>	<b>Kitapta Yer Alan Konu Başlıkları</b>
Hayvanlar: köpek, kedi, koyun, sığır, at ve eşek, kurt, aslan, ayı, deve, fil, tavşan, ördek, leylek, balıklar, kurbağa, kertenkele, yılan, arı, çekirge, kelebek, örümcek, ıstakoz, solucan, salyangoz, sünger.	Hayvanlar: 1- Köpek ve kedi, 2- Koyun ve sığır, 3- At ve eşek, 4- Kurt, aslan, ayı, 5- deve, fil, 6- Tavşan, ördekler, leylek, 7- Balıklar, 8- Kurbağa, kertenkele, yılan, 9- Arı, çekirge, kelebek, örümcek, 10- İstakoz, solucan, salyangoz, sünger.
Bitkiler: bitkilerin organları, beslenmesi ve solunumu.	Bitkiler: 1- Bitkilerin muhtelif organları, 2- Bitkilerin beslenme ve solunumu.
Tabiat bilimlerinin prensipleri: sıvıların basıncı, su cenderesi, sıvıların ölçülmesi, artezyen kuyuları, Arşimed kanunu ve uygulanması.	Tabiat bilimlerinin prensipleri, 1- Sıvıların basıncı, 2- Su cenderesi, 3- Sıvıların ölçülmesi, 4- Artezyen kuyuları, 5- Arşimet kanunu ve tatbikatı, 6- havanın basıncı, 7- Barometreler, balonlar, 8- Sifon ve tulumbalar.
Havanın basıncı, barometreler, balonla, sifon, tulumbalar.	
Hararet, hararetin etkisi, buhar, buhar makinaları.	Isı: 1- Isının etkisi, 2- Buhar ve buhar makinaları.
<i>[Işık: ışığın yayılması, ışığın yansımaları, mercekler, karanlık ortam, fotoğraf.]</i>	
Elektrik, elektriğin nakli, artı ve eksi kutuplar, elektriğin çekimi ve muhafazası, elektrik kıvılcımı, şimşek, yıldırım, paratoner.	Işık: 1- Işığın yayılması, 2- Işığın kırılması ve ışığın yansımaları, fotoğraf, karanlık ortam, elektrik, elektrik makinaları ve tatbikatı.

## ÖZGEÇMİŞ

<b>Adı - Soyadı</b>	Mustafa SELÇUK
<b>Doğum Yeri ve Yılı</b>	Simav / 1986
<b>Bildiği Yabancı Diller</b>	İngilizce / Orta

Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
<b>Ortaokul-Lise</b>	1996	2003	Mustafa Necib Alayeli Anadolu Lisesi
<b>Lisans</b>	2003	2011	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
<b>Yüksek Lisans</b>	2013	2019	Bursa Uludağ Üniversitesi

Çalıştığı Kurumlar	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
<b>1</b>	2011	2014	Balıkesir / Bandırma Misakça İlkokulu
<b>2</b>	2014	2015	Balıkesir / Bandırma Edincik İlkokulu
<b>3</b>	2014	2015	Balıkesir / Bandırma Edincik 18 Eylül İ.
<b>4</b>	2015	2017	Balıkesir / Gönen Paşacıftlık İlkokulu
<b>5</b>	2017	---	Balıkesir / Gönen Mehmet Çanakçı İ.

**İletişim (e-posta)**      s48selcuk43@hotmail.com

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Mustafa SELÇUK
Tez Adı	Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar İlkokullarda Fen Bilgisi Eğitiminin Gelişimi ve Bu Dönemde Kullanılan Ders Kitaplarının Eğitsel ve Görsel Tasarım Yönünden İncelenmesi
Enstitü	Eğitim Bilimleri
Anabilim Dalı	İlköğretim
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Doç. Dr. Ömer DÜZBAKAR
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	<input type="checkbox"/> Patent Kısıt (2 yıl) <input checked="" type="checkbox"/> Genel Kısıt (6 ay) <input type="checkbox"/> Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 22.08.2019

İmza :

